

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

AKSARAY'IN SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK YAPISI
(1908-1933)

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Mustafa Fırat GÜL

Niğde
Nisan, 2020

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

AKSARAY’IN SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK YAPISI
(1908-1933)

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan:
Mustafa Fırat GÜL

Danışman : Prof. Dr. Nevzat TOPAL
Üye : Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ
Üye : Doç. Dr. Salih ÖZKAN
Üye : Doç. Dr. Ümmügülsüm CANDEĞER
Üye : Dr. Öğretim Üyesi Şenay ATAM

Niğde
Nisan, 2020

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**Aksaray'ın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı (1908-1933)**” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 17/04/2020

(İmza)

Mustafa Fırat GL

ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Nevzat TOPAL danışmanlığında Mustafa Fırat GÜL tarafından hazırlanan “Aksaray’ın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı (1908-1933)” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı’nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tarih : 17 /04/ 2020

JÜRİ :

Danışman : Prof. Dr. Nevzat TOPAL

Üye : Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ

Üye : Doç. Dr. Doç. Dr. Salih ÖZKAN

Üye : Doç. Dr. Ümmügülsüm CANDEĞER

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Şenay ATAM

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu’nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Emin Hüseyin ÇETENAK
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti tarihinde *Tanzimat* çok önemli bir dönüm noktasıdır. Köklü değişikliklerin yapıldığı bu tarihten sonra klasik dönemden çok farklı bir dönem başlamış ve yaşanmıştır. Meşrutiyet'in ilanı, özellikle 1908 sonrası Osmanlı tarihinde "Tek söz sahibi ve devletin sahibi padişah'tır." anlayışını bitirmiştir. Yaşanan siyasi gelişmelerin akabinde çıkan meşhur 93 Harbi sonrasında tatil edilen meclis nihayet II. Meşrutiyet'le birlikte yeniden toplanmış ve çalışmaya başlamıştır. 1908 Temmuz sonrasında artık çok farklı bir Osmanlı Devleti vardır. Partiler kurulmuş, farklı yelpazeden gazeteler, mecmualar yayınlanmaya başlamıştır. Ülkede her konuda bir hareketlilik başlamıştır. Sadece başkent İstanbul değildi değişen, aynı zamanda ülkenin geri kalanında da Meşrutiyet'in yeniden ilanıyla başlayan yeni bir süreç vardı. Aksaray bu dönemden nasıl etkilenmişti? Anadolu'nun ortasında yer alan ve kadim şehirlerden birisi olan Aksaray şehrinin yakın dönem tarihinin daha iyi anlaşılabilmesi için hazırlanmış olan tezin şehir tarihçiliğine katkısı en büyük beklentidir.

Danışman hocam Prof. Dr. Nevzat TOPAL'a, Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ'a, Prof. Dr. Hamdi DOĞAN'a, Doç Dr. Gülin ÖZTÜRK'e, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARIKAN'a, arşiv uzmanı Orhan ÖZDİL'e, Dr. Öğr. Üyesi Zekai ERDAL'a, Dr. Öğr. Üyesi Eşref TEMEL'e, araştırmacı-yazar Sadık Müfit BİLGE'ye, Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenleri Hacı Veli BİŞKİN'e ve Hasan CANKURT'a, eşim Ayşe GÜL'e, çalışma sürecinde ihmal ettiğim kızlarım Şâme, Betül ve Beyza'ya teşekkür ederim.

Mustafa Fırat GÜL

Nisan, 2020-AKSARAY

ÖZET

DOKTORA TEZİ

AKSARAY’IN SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK YAPISI (1908-1933)

GÜL, Mustafa Fırat

Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nevzat TOPAL

Nisan 2020, 183 sayfa.

Aksaray şehrinin yakın dönem tarihini anlatan çalışmalar yeterli miktarda değildir. Hâlbuki geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemleri oldukça önemlidir. Çünkü bu geçiş döneminde değişen çok şey olmuştur. Arşivlerde yer alan belgelerin ışığında Aksaray’ın yakın döneminin oldukça hareketli olduğu görülmektedir. Sadece Aksaray değil tüm ülke bu dönemlerde pek çok hadise yaşamıştır. Meşrutiyet’in 1908’deki getirdiği hürriyet havasından kısa bir süre sonra savaşlar başlamış, 1922’ye kadar devam etmiştir. Aksaray şehrinin savaş yıllarını başta siyasi ve askeri hususlar olmak üzere ortaya koyacak çalışmaların artması isabetli olacaktır.

19. yüzyılın ortalarına kadar Aksaray sancak statüsünü korumuş iken sonrasında kaza olarak yeniden Niğde’ye bağlanmıştır. Aksaray’ın bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen 1920’de müstakil liva, 1923’te ise vilayet olduğu görülmektedir. Vilayet olduktan bir yıl sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin ilklerinden olacak Aksaray Azm-i Millî Türk Anonim Şirketi kurulmuştur ve bu şirketin un fabrikası 1926 sonlarına doğru başta Kızılay ve askeri birlikler olmak üzere ülkenin önemli bir kısmına un temin etmek suretiyle faaliyetine başlamıştır. Yine aynı dönemde Aksaray’da eğitim, imar, sağlık alanlarında pek çok yenilikler olurken Anadolu’nun çoğunluğunda olduğu gibi Aksaray’da da kronikleşen hastalıklardan sıtma, can yakmıştır. Yaklaşık bir asır öncesindeki teknoloji ve imkânlar dâhilinde sıtmayla mücadelenoktasında çok ciddi bir çaba olduğubelgelerden anlaşılmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Aksaray’da yeni binalar yapılmıştır. Ticaretin gelişmesi için 1920 sonlarında devletin katkısıyla şehirde bir canlılık olmuştur. Fakat 1933’te çıkarılan bir kanunla içlerinde Aksaray’ın da bulunduğu beş vilayet kazaya dönüştürülmüştür. 56 yıl sonra 1989’da Aksaray yeniden il olmuştur.

Çalışma, 1908-1933 tarihleri arasındaki Aksaray şehrinin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını anlamaya ve anlatmaya çalışmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Aksaray, Osmanlı, Türkiye, Meşrutiyet, Cumhuriyet

ABSTRACT
DOCTORATE THESIS
SOCIAL, CULTURAL AND ECONOMIC STRUCTURE OF AKSARAY
(1908-1933)
GÜL, Mustafa Fırat
History Administration
Supervisor: Professor Doc Nevzat TOPAL
April2020, 183 pages.

The study of the recent history of the city of Aksaray is not sufficient. However, the late Ottoman and early Republican periods are very important. Because there have been many changes in this transition period. In the light of the documents in the archives, it is seen that the recent period of Aksaray is quite active. Not only Aksaray but the whole country has experienced many events during these periods. The wars started shortly after the liberation atmosphere brought by the Constitutional Monarchy in 1908 and continued until 1922. The history of Aksaray, which is in the middle of Anatolia, in other fields, especially in political and military areas, has not been sufficiently researched during these active and difficult days.

Towards the middle of the 19th century, Aksaray was reduced to the status of an accident while it was ensigned and attached to Niğde. The city, which was negatively affected by this process, became an independent liva in 1920 and a province in 1923. After just one year after the Republic of Turkey in Aksaray province will be the first Turkish National Joint Stock Company was founded Azm-i and the company's flour mill started its activity towards the end of 1926. This factory supplied flour to a significant part of the country, especially to the Red Crescent and military units. In the same period, there were many innovations in the fields of education, reconstruction and health in Aksaray. As in the majority of Anatolia, malaria suffered from chronic diseases in Aksaray. It is learned from the documents that there is a very serious effort to combat malaria within the technology and facilities of a century ago.

In the first years of the Republic, new buildings were built in Aksaray. There was a vitality in the city with the contribution of the state in the late 1920s for the development of trade. However, with a law enacted in 1933, five provinces, including Aksaray, were transformed into accidents. 56 years later in 1989, Aksaray became a province again. This study tries to understand and explain the social, cultural and economic structure of the city of Aksaray between 1908-1933.

Keywords: Aksaray, Ottoman, Türkiye, Constitutionalism, Republic

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	I
ÖNSÖZ.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
TABLolar.....	VIII
KISALTMALAR.....	X
EKLER LİSTESİ.....	XII
PROBLEM DURUMU.....	XIII
ARAŞTIRMANIN AMACI.....	XIV
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	XV
ARAŞTIRMANIN SINIRLARI.....	XVI
GİRİŞ.....	1
1. Aksaray Şehrinin Tarihçesi.....	1
2. II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme.....	8
BİRİNCİ BÖLÜM.....	12
FİZİKÎ YAPI.....	12
1.1. Aksaray'ın Coğrafi Konumu.....	12
1.2. Salnamelerde Fiziki Yapıya Dair Bilgiler.....	12
1.3. Aksaray Mahalleleri.....	13
1.4. Kamu Binaları.....	18
1.4.1. Aksaray Hükûmet Konağı.....	19
1.4.2. Vilayet Hizmet Binaları.....	20
1.4.2.1. Vilayet Konağı.....	20
1.4.2.2. Adliye ve Jandarma Binası.....	21
1.4.2.3. Maliye Binası.....	21
1.5. Vali Konağı.....	21
1.6. Aksaray Belediyesi.....	22
1.7. Aksaray Hastahanesi.....	28
1.8. Aksaray Millet (Halk) Kütüphanesi.....	30
1.9. Eğitim Binaları.....	31
1.9.1. Orta Mektep (Aksaray Lisesi).....	31
1.9.2. Zafer Mektebi.....	32
1.9.3. Gazi Paşa Mektebi.....	32
1.9.4. Koçhisar Mektebi.....	32
1.10. Hapishane.....	33
İKİNCİ BÖLÜM.....	35
RESMÎ KURUMLAR VE YÖNETİCİLER.....	35

2.1. İdari Yöneticiler.....	35
2.1.1. Kaymakamlar	36
2.1.2. Naibler.....	37
2.1.3. Mutasarrıflar.....	38
2.1.4. Valiler	39
2.1.4.1. Abdullah Sabri (Karter) Bey.....	39
2.1.4.2. Yusuf Ziya (Günar) Bey.....	40
2.1.4.3. Arif Hikmet (Aykaç) Bey	41
2.2. Milletvekilleri	43
2.2.1. Vehbi Bey (Çorakçı).....	43
2.2.2. Ahmet Besim Atalay.....	44
2.2.3. Mehmet Neşet Özercan.....	46
2.2.4. Musa Kâzım Gürel.....	46
2.2.4. Ahmet Süreyya Örgüevren.....	47
2.2.5. Nisari-zâde Rıza Bey (Arıbaş)	47
2.2.6. Mehmet Yaşar Özey	48
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	49
SOSYAL YAPI.....	49
3.1. Aksaray'ın Sosyal Yapısı	49
3.1.1. Kaymakam Yahya Sezai Bey'in Bazı Tespitleri.....	50
3.1.2. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Aksaray.....	51
3.2. Nüfus	54
3.2.1. Aksaray'ın Cumhuriyet Dönemine Kadar Nüfusuna Genel Bakış.....	54
3.2.1.1. Anadolu Selçukluları Dönemi.....	55
3.2.1.2. Osmanlı Dönemi Aksaray Nüfusu	56
3.2.1.3. 1916'da Aksaray Kazası ve Hane Sayısı.....	62
3.2.2. Cumhuriyet Dönemi Aksaray Nüfusu	66
3.2.2.1. 1927 Nüfus Sayımı.....	66
3.2.2.2. 1935 Nüfus Sayımı.....	68
3.2.3. Gayrimüslimler.....	71
3.2.3.1. Aksaray'da Ermeniler	72
3.2.3.2. Aksaray'da Rumlar	74
3.3. Eğitim	76
3.3.1. II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikasına Dair.....	76
3.3.2. Geç Osmanlı Dönemi Aksaray'da Eğitim	77
3.3.2.1. Aksaray Rüşdiye Mektebi	77
3.3.2.2. Darü'l-Huffaz.....	78
3.3.2.3. Aksaray Numune Mektebi.....	79
3.3.2.4. Reşadiye İbtidaisi	80
3.3.2.5. Hacı Hasanlı Mekteb-i İbtidaisi	80
3.3.2.6. Zabalak Mektebi	80
3.3.3. Cumhuriyet Dönemi Eğitim.....	80
3.3.3.1. 1929 Yılında Eğitim İşleri	83
3.3.3.2. 1930 Yılında Eğitim İşleri	85
3.3.3.3. Orta Mektep	85
3.3.3.4. Zafer Mektebi.....	86
3.3.3.5. Gazi Paşa Mektebi.....	87
3.3.3.6. Gelveri'deki Mektep	87
3.3.4. Millet Mektepleri.....	87

3.3.5. Azınlıklar ve Eğitim	90
3.3.5.1. Ermeni Okulu.....	91
3.3.5.2. Gelveri Rum Mektepleri.....	92
3.4. Asayiş	93
3.4.1. Kurtuluş Savaşı Günlerinde Asayiş.....	98
3.4.2. Cumhuriyet Dönemi Asayiş	98
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	103
EKONOMİK YAPI.....	103
4.1. Aksaray'ın İktisadî Tarihçesi.....	103
4.1.1. Geç Osmanlı Döneminde Aksaray'ın Ekonomisi	104
4.1.1.1. Panayır	105
4.1.1.2. Sarıkaraman Köyü'nde Simli Kurşun	106
4.2. Cumhuriyet Dönemi Ekonomisine Genel Bakış.....	106
4.2.1. Cumhuriyet Dönemi Aksaray Ekonomisi	108
4.2.1.1. Aksaray Azm-i Millî Türk Anonim Şirketi	110
4.2.1.2. Aksaray Halk İktisat Bankası (Nam-ı diğer Metelik Bankası).....	114
4.2.1.3. Çiftçi Kardeşler Kooperatifi	114
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	115
SAĞLIK DURUMU.....	115
5.1. Hastalıklar.....	115
5.1.1. Tifüs	115
5.1.2. Tifo	116
5.1.3. Sıtma	118
5.1.3.1. Sıtma Tedavisine Alınan Köyler.....	121
5.2. İçme Suyu	123
5.2.1. 1920'li Yıllarda Su Meselesi.....	127
ALTINCI BÖLÜM	130
DOĞAL AFETLER	130
6.1. Sel Felaketleri	130
6.1.1. 1911 Sel Felaketi	130
6.1.2. 1929 Sel Felaketleri	132
6.2. Kuraklık.....	136
6.2.1. 1887 Kıtlığı ve Yetkililerin Usülsüzlükleri	137
6.2.2. 1927-1929 Arasındaki Kuraklık	138
6.2.3. Kuraklığın Yol Açtığı Zararlar	140
SONUÇ.....	142
KAYNAKÇA.....	146
EKLER	154
ÖZGEÇMİŞ	160

TABLÖLAR

- Tablo: 1** Osmanlı Döneminde Aksaray'daki Mekânlar (1882-1906)
- Tablo:2** Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mekânlar
- Tablo: 3**Selçuklu ve Osmanlı (16. Yüzyıl) Dönemi Mahalleler
- Tablo:4** 1518'de Mahalleler
- Tablo: 5** 1883'te Muhtarlarıyla Birlikte Mahalleler
- Tablo: 6** 1933'te Merkez Mahalleler
- Tablo: 7**Aksaray Belediye Reisleri (1874-1980)
- Tablo: 8**1980'den Günümüze Aksaray Belediye Başkanları
- Tablo: 9**Salnamelere Göre Aksaray Belediyesi Meclisi
- Tablo: 10**1868-1920 Arasında Kaymakamlar
- Tablo: 11** Salnamelere Göre Aksaray Naibleri
- Tablo: 12** 1518'de Aksaray Mahallelerinde Hane Sayıları
- Tablo: 13** 1896 Tarihli KVS'de Köylerdeki Hane ve Nüfus
- Tablo: 14** 1914 Yılı Aksaray Kazası'nın Nüfusu
- Tablo: 15** 1927'de Aksaray, Koçhisar ve Arapsun'un Nüfusu
- Tablo: 16** 1927-1928'de Aksaray Nüfusu
- Tablo: 17** 1935'te Aksaray'ın Nüfusu
- Tablo: 18** 1923-1937 Yılları Arasında Aksaray ve Komşularının Nüfusu
- Tablo: 19** 1928-29 Bütçesinin Özeti
- Tablo: 20** Maarif Salnamesine Göre Aksaray'da Azınlık Okulları
- Tablo:21** 1912 Yılı Aksaray Kazasındaki Suçların Dağılımı
- Tablo: 22**1931 Yılında Asayiş Durumu
- Tablo: 23** 1906 Yılında Çeşitli Mahsuller
- Tablo: 24** 1927 Sonlarındaki Zirai Durum
- Tablo: 25** 1927 Sonlarında Üretilen Mahsuller
- Tablo: 26** 1928 Başlarındaki Sanayi Durumu
- Tablo: 27** 1927-1928'de Ekim Alanları (dönüm olarak)
- Tablo: 28** 1927-1928 Yılında Üretim Miktarı (kg olarak)
- Tablo: 29**1907'de Su Getirilmesi İçin Yardım Sözü Verenler
- Tablo: 30** 1909 Senesine Ait Su Borularının Masrafı
- Tablo: 31** Değiştirilecek Su Borularının Para Miktarı ve Kaynağı
- Tablo: 32**1929 (Haziran) Sel Felaketinde Tamamen veya Kısmen Yıkılan Evler

Tablo: 33 1927, 1928 ve 1929 Yıllarındaki Hayvan Kaybı

Tablo: 34 1928 Yılında kuraklık dolayısıyla Ziraat Bankasının Çiftçilere Yapmış
Olduğu Yardım Yerleri ve Miktarı

KISALTMALAR

ABAMA	Aksaray Belediyesi Azmi Milli Müzesi Arşivi
AVG	Aksaray Vilayet Gazetesi
Ans.	Ansiklopedi
Bkz.	Bakınız
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CAHIJ	Cappadocia Journal Of History And Social Sciences
Çev.	Çeviren
A MKT. MHM.	Mühimme Kalemi Evrakı
C.DH.	Cevdet Dâhiliye
DH. DUİT.	Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı
DH. EUM. EMN.	Emniyet Kalemi
DH. EUM. MH.	Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemi Evrakı
DH. EUM.	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
DH. İD.	Dâhiliye Nezareti İdare
DH. MKT.	Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH. ŞFR.	Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi
Dr.	Doktor
DUİT.	Dosya Usulü iradeler Tasnifi
Ed.	Editör
Haz	Hazırlayan
İ. AZN.	İradeler Adliye ve Mezahib
İ. DH.	İrade Dâhiliye
İ. DUİT.	Dosya Usulü İrade Tasnifi
İ. HB.	İradeler Harbiye
İ. HUS.	İrade Hususi
İ. MF.	İradeler Maarif
İ. PT.	İradeler Telgraf ve Posta
İ. ŞD.	İrade Şûra-yı Devlet
İUN.	İdare-i Umumiye Nizamnamesi
İA.	İslam Ansiklopedisi
İst.	İstanbul

KVG	Konya Vilayet Gazetesi
KVS	Konya Vilayet Salnamesi
MEB.	Milli Eğitim Bakanlığı
MF. MKT.	Maarif Mektubi Kalemî
MMZC.	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
NSD	Numaralı Sicil Dosyası
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
Sos. Bil.	Sosyal Bilimler
TCDS	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi
TDİA	Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
Üniv.	Üniversitesi
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü
Y.	Yüksek
YA.	Yurt Ansiklopedisi
Y. A. HUS.	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y. PRK. UM.	Yıldız Perakende Umumi
Yay.	Yayınları
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
YKY	Yapı Kredi Yayınları
ZB.	Zaptiye Nezareti
Zc.	Zabıt Ceridesi

EKLER LİSTESİ

EK 1: Aksaray Kazası'nda görülen lekeli humma [tifüs] hastalığıyla mücadele esnasında harcanan paranın, 1915 yılı Niğde Livası bütçesinden karşılanmasının uygun olacağı hakkında, Niğde Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazı

EK 2: Aksaray'da 500 kişilik gönüllü taburun kurulduğunu bildiren 11.9.1920 tarihli telgraf

EK 3: Aksaray'ın Gelveri köyünde Rum cemaati tarafından yaptırılacak kız okulu ile ilgili hazırlanan rapor.

EK 4: Vali Yusuf Ziya Bey'in görevinin bitmesiyle alâkalı 25.5.1932 tarihli karar

EK 5: Vali Arif Hikmet Bey'in Aksaray'a tayiniyle alâkalı 9.6.1932 tarihli karar

EK 6: 1891'de Gelveri Erkek Rum Mektebi fotoğrafı

EK 7: Aksaray Türk Ocağı Binası fotoğrafı

EK 8: Aksaraylı bir halk şairinin dilinden 1290 kıtlığı ile alakalı şiir

PROBLEM DURUMU

Aksaray ismiyle Anadolu'nun ortasında kadim bir şehir varken İstanbul'da da Aksaray şehri kadar bilinen bir semt vardır. Bu semtin, yani İstanbul'un Fatih ilçesinin bir semti olan Aksaray'ın isim kaynağı da Fatih Sultan Mehmet döneminde Aksaray şehrinden getirilen insanlardır. 1470 sonrasında İstanbul'da kurulan Aksaray Mahallesi şimdi Fatih ilçesinin Vatan Caddesi ile Millet Caddesi'nin kesiştiği yerdeki meşhur semttir. Beş asırlık bir tarihi olan bu semtin ismi Osmanlı arşivindeki belgelerde çok sık geçmektedir. Dikkatli olunmadığı takdirde tarih araştırmalarında bu durum ciddi bir problem oluşturabilmektedir.

Özellikle Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde¹ *Aksaray* ifadesiyle katalog taraması yapıldığında çok sayıda belgeyle karşılaşmaktadır. Bunlar hangi Aksaray'a ait belgelerdir? Bu problemin içinden çıkmak görüldüğü kadar kolay değildir. Sadece belgeler değil bazen görseller üzerinden de yanlışlar olabilmektedir. Osmanlı Devleti'nin son dönemiyle Cumhuriyet döneminin başlarında Aksaray ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar, konuyla ilgili bir plan, fotoğraf ya da kroki araştırmaları esnasında yeterince kaynağa ulaşamamaktadırlar.

Aksaray şehrinin tarihiyle alakalı belgelere dayalı kitapların, tezlerin, makalelerin sayısı arttıkça yukarıda bahsedilen bazı problemlerin çözüleceği düşünülmektedir.

¹ 1984 tarihli ve 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilat Kanunu ile Cumhuriyet Arşivi, Osmanlı Arşivi ve Dokümantasyon Daire Başkanlıklarını kapsayan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 9 Temmuz 2018 tarih ve 703 Sayılı KHK ile Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü kapatılmış, 16 Temmuz 2018 tarih ve 11 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Devlet Arşivleri Başkanlığı kurulmuştur.

ARAşTIRMANIN AMACI

Aksaray şehrinin neolitik, kalkolitik ve daha yakın çağlardaki durumu hakkında uzun yıllardan beridir kesintisiz devam eden arkeolojik kazılar sayesinde pekçok konuda bilgi sahibi olunmuştur. Bulunan objeler müzede sergilenerek tüm meraklıların istifadesine sunulmaktadır. Yine İlk Çağdaki Aksaray'ın ve civarının, konumu, iktisadi, coğrafibaşta olmak üzere pek çok konudaki durumu hakkında araştırmalar devam etmektedir. Orta Çağdaki Aksaray hakkında, özellikle Türklerin ilk defa ele geçirdikleri Aksaray hakkında araştırmalar yapılmıştır ve yapılmaya devam edilmektedir. Aksaray'ın Anadolu Selçukluları Dönemi, Beylikler ve Sonrası ve Osmanlı Dönemi hakkında yüksek lisans ve doktora tezlerinin yanında başka çalışmalar da mevcuttur. Aksaray'ın yakın dönem tarihini anlatan çalışmalarının yeterli düzeyde olmadığı da görölmektedir.

Yakın dönem çalışmalarının yetersizliğinden dolayı 1908-1933 yılları arasında Aksaray şehri hakkında yapılacak bu çalışma ile şehrin tarihine katkı sağlamak gayelerden birisidir. şehir tarihlerinin iyi bir çalışma ile ortaya konulması genel tarihin daha net görünmesini sağlar.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Çalışmada şimdiye kadar görülmemiş pekçok belgeye müracaat edildiği gibi Aksaray Vilayet Gazetesi'ndeki çok önemli bilgilerin dikkatli bir şekilde değerlendirilmesiyle daha önce fark edilmemiş konulara da değinilmiştir. Aksaray Vilayet Gazetesi yayımlanmadan önce daha çok bölgesel haberlerin yer aldığı Konya Vilayet Gazetesi ve Babalık Gazetesi de taranmıştır. 1926 sonlarına doğru neşredilmeye başlanan Aksaray Vilayet Gazetesi öncesinde haberlere ulaşmak isteyenlerin en önemli kaynaklarından olan Konya ve Niğde'de çıkan gazetelerin yeterince değerlendirilemediği tespit edilmiştir. Bu gazeteler de taranmıştır. Bilgi kırıntıları bir araya getirilerek tematik olarak izah edilmeye çalışılmıştır. Bu gazetelerden öğrenilen pek çok yeni bilgi olmuştur. Bu bilgilerden birisi II. Meşrutiyetin İlanı'nın yıl dönümünde yani 10 Temmuz *İd-i Millî Osmanî*'nin Aksaray'da da kutlandığı haberidir. Babalık Gazetesi'ndeki haber metni, “10 Temmuz *İd-i Millî Osmanî*'de hükümet civarındaki İttihat ve Terakki Kulübü'nde ve Depo-yı Askerîye'de tezyinat ve tenvirat icra kılınmış ve icra-yı şehrayin edilmiştir. Hükümet önünde dahi il'ab-ı nariyye işgal olunduğu rivayet olunur” (Babalık, 31 Temmuz 1911: 2) şeklinde geçmektedir.

Devlet Arşivleri'nde şimdiye kadar hiç müracaat edilmeyen yüzlerce belgeden ve bu belge ve bilgilere göre üretilmiş tablolardan oluşan çalışmanın Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Cumhuriyet Türkiye'sinin özellikle ilk on yılları arasındaki Aksaray hakkında daha sağlıklı veriler ortaya koyacağı düşünülmektedir. Aksaray şehrinin tarihini anlatan eserlerin nitelik ve nicelik yönünden her zaman tartışmaya açık olması ise bilimselliğin gereğidir.

ARAŞTIRMANIN SINIRLARI

Çalışmanın başlığındaki ifadeden de anlaşılacağı üzere II. Meşrutiyet (1908) ile Cumhuriyet'in ilk on yılı arasındaki 25 yıllık bir sürece odaklanan çalışma Aksaray'ın yakın tarihindeki önemli iki dönem arasındır. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Osmanlı Devleti'nde her yönden bir hareketlilik olmuştur. Bu dönemin iyice araştırılması demek yakın dönem Türkiye tarihi hakkında daha sağlıklı veriler ortaya koyabilmek demektir. Yine bir bütünün parçaları gibi düşünülmesi gereken şehir tarihi araştırmalarının net şekilde ortaya konulmasının o nispette güvenilir bir genel tarih ortaya çıkaracağı da şüphesizdir.

1920-1933 yılları arasında önce müstakil liva sonrasında vilayet olan Aksaray 1933 yılında tekrar kazaya dönüştürülmüştür. Bu tarihten sonraki süreçte şehirde 1926'dan beri çıkarılan Aksaray Vilayet Gazetesi de kapanmıştır. Aksaray'ın yeniden bir gazete ve dergiye kavuşması ise 1950 yılını bulmuştur. Bundan dolayı şehrin 1933-1950 yılları arasında kendi içine dönük kaldığı söylenebilir. 1950 yılında çıkarılmaya başlanan Hasandağı Dergisi ve Aksaray'ın Sesi gazetesi şehrin yeniden sesi olmuştur. Gazete arşivlerinin önemli bir kaynak olmasından dolayı 1933 sonrası Aksaray ile ilgili yeterli bilgi ve belgeye ulaşılamadığından çalışma 1908-1933 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır.

GİRİŞ

1. Aksaray Şehrinin Tarihçesi

Aksaray, Türkiye'nin ortasında Asya'yı Avrupa'ya bağlayan yolların kesiştiği noktada köklü ve zengin bir geçmişesahiptir. Yapılan çalışmalarda Aksaray'ın tarihi oldukça eskilere götürülmektedir. Şehrin adının Türkiye Selçuklular Döneminde inşa edilen sarayın renginin beyaz olmasından dolayı "Ak-saray" olduğu belirtilmektedir. Oysa şehrin adının bölgede hakim olan medeniyetlerle ilişkilendirilebileceği görülmektedir.

Hasandağı'nın yaşam cazibesi haline getirdiği Aksaray, Antik Dönemde Garsauritis bölgesinin başkenti olmuş, Anadolu'yu doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde kat eden antik yolların düğüm noktasını oluşturmuştur (Bozis, 2004:14). Eski Hitit metinlerinde anılan Nenessa~Nenossos, eski Asur metinlerinde geçen Şinakatum~Şinuktu adlarının Aksaray'a ait olduğu görüşleri bulunmaktadır. Narām-Sin'den söz eden eski bir Hitit metninde ve Hititlere ait çeşitli metinlerde geçen Kurşaura şehrinin ise bugünkü Aksaray'ın bulunduğu bölgedeki yerleşim biriminin adı olduğuna kesin gözüyle bakılmaktadır (Karaca, 1951:10-11). "Kurşa" kelimesinin Hititçe'de tabak-tablet anlamına geldiği, Aksaray'ın da bu tabak-tablet yapımında ünlendiği için "Kurşaura" ismiyle anıldığı, yani "tablet diyarı" olarak bilindiği belirtilmektedir (Akalin, 2016:941). Sonra isim değişime uğramış ve Strabon'un da eserinde yazdığı gibi Garsaura olmuştur (Strabon, 2000: 62). *Yaklaşık iki bin yıllık sürede şehrin Hititçe adı varlığını korumuştur. Aksaray isminin kaynağı Kapadokya kralı Archelaus -M.S. 17- ile bağlantılıdır. Özellikle tüccarların kullandığı yol güzergâhında olan bu şehre verdiği önemden dolayı "Archelaus'un şehri" manasında Archelais (Ἀρχελαΐς) denmiştir. Bu isim Aksaray'ın iki bin sene evvelki adı olmuştur* (Akalin, 2016:945).

Archelais isminin Aksaray'a dönüştüğüne ihtimal vermeyenlerin meseleye ilmi bir gözle bakmadıkları düşünülmektedir. Aksaray'ın adının Anadolu Selçuklularından asırlar öncesinde de "Aksara" olarak geçtiğini gösteren 593 tarihli bir sikke, tahminler yerine belgelerle konuşulması gerektiği hakikatini ortaya koymaktadır. Bu bilgi ziyadesiyle önemli ve ilginçtir (Akalin, 2016:946). Aksaray'ın eski adı yani "Aksara" yazılışı eski kaynaklarda özellikle Bizans dönemi haritalarında To/Ta Aksara ya da Taksara olarak görülmektedir. Selçuklular Döneminde isim *Ak-sera* iken, Osmanlı Döneminde özellikle 15. Yüzyıldaki eserlerde "Ak-saray" olmuştur (Aşık Paşaoğlu, 1992:217). Aksaray şehir merkezinin ne kadar zamandır iskân gördüğü tam olarak

bilinemese de yakın çevresinde devam eden arkeolojik araştırmalar (kazılar) Aksaray'ın kadim bir yer olduğunu ispatlamaktadır. Kapadokya'nın ve hatta Orta Anadolu'nun en eski yerleşim yeri olan Aşıklı Höyük bu durumun önemlibir kanıtıdır. Dünyaca meşhur olan bu höyük ve Aksaray yakınlarında bulunan Çatalhöyük'ten yaklaşık bin sene daha evvel iskân sahası olduğu görölmektedir(Esin, 1998:233-241). Arkeolojik kazıları yürüten akademisyenlerin çalışmalarından Aksaray ve çevresi Neolitik Çağdan günümüze kadar kesintisiz iskân sahası olduğu anlaşılmaktadır (Gölçur, 1999:105,136).

Aksaray; Akkadlar, Hititler, Asurlular, Kimmerler, Frigyalılar, Lidyalılar, Medler, Persler, Kapadokyalılar, Makedonyalılar, Romalılar, Bizans, Abbasi, Selçuklu, Danişmendliler, Karamanoğulları, Eratnahılar, Moğollar ve Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir (Temel, 2008:9). M.Ö. 713 yılından itibaren bölgenin Asur hâkimiyetinde olduğu görölmektedir. Sonra ise bölgenin Friglerin hâkimiyetine girdiği, M.Ö. 595 yılından itibaren Lidya, Medler, M.Ö. 547 yılında ise Perslerin bölgede hüküm sürdüğu görölmektedir (Özkan, 1994:169). Makedonya Kralı İşkender'in 333 yılında, tüm Anadolu'da Pers hâkimiyetine son vermesi üzerine, başkenti Kayseri (*Mazaka*) olan Kapadokya Krallığı kurulmuştur. Aksaray bölgesi de M.Ö. 332-322 yıllarında Kapadokya Krallığına, M.Ö. 322-301 yılına kadar Makedonya krallığına, M.Ö. 301-M.S. 17 yılına kadar yeniden kurulan Kapadokya Krallığına bağlı kalmıştır. şehir, 17 yılında Son Kapadokya Kralı Archelaos (M.Ö. 36-M.S. 17) tarafından *Archelais* adıyla yeniden kurulmuştur (Texier, 2002:104). 17 yılından itibaren ise şehrin Roma İmparatorluğuna geçtiği görölür. Roma imparatoru Cladius (41-54) zamanında Roma kolonisi olmuş ve adı *Colonia Archelais* olmuştur (Ramsay, 1971:314).

17-395 yılları arasında Aksaray bölgesi Roma İmparatorluğu'na bağlı kalmış; 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılması üzerine şehir Doğu Roma (Bizans) hudutları içerisinde kalmıştır (Görür, 1991:29-31). VII. asrın ortalarından itibaren bölgenin Arap akınlarıyla tanıştığı, İşlam dininin yayılması ile birlikte Arap akınına uğrayan Anadolu ve buna bağlı olarak Aksaray da bir dönem Abbasilerin elinde kalmıştır (Ata, 2007:18).Bölgeye yapılan ilk Arap akınlarını diğer akınlar takip etmiştir. 965 yılına kadar devam eden akınlar neticesinde bölgenin sürekli olarak Arap-Bizans kuvvetleri arasında el değiştirdiği bilinir. 965 yılından sonra ise bölgeye yeniden Bizans'ın hakim olduğu görölmektedir (Gabriel, 1962:63).

Bizans ve Arap mücadelesinde epeyce yıpranan şehir Türklerin akınlarıyla rahatlamıştır. Malazgirt Savaşı'ndan önce de Anadolu'ya Türk akınlarının yapıldığı biliniyorsa da kalıcı yerleşmenin 1071'deki Alparslan'ın zaferinden sonra gerçekteştiği

kabul edilir. Alparslan'ın ölümünden sonra hükümdar olan Melikşah'ın kardeşleriyle Anadolu'ya geçerek 1072 tarihinde Malatya, Kayseri, Aksaray, Konya, Sivas bütün Rum'u fethedip buralara hâkim oldukları, 1072-1080 yılları arasında Aksaray'ın Selçuklu hâkimiyetine girdiği bilinmektedir (Topal, 2009:7). Bu dönemde özellikle Selçuklular ve Danişmendliler'in Bizans ile mücadelesi şehrin tarihi açısından çok önemlidir(Anna Komnena, 1996:332).

Aksaray, Selçuklular döneminde mamur edilmiştir. Konya merkez olduktan sonra, Aksaray doğuya giden yol üzerinde kurulan en önemli iskân merkezi durumuna gelmiştir. Sultan Mesud (1116-1155), askerî üs olarak kullandığı Aksaray'ın kalesini tamir ettirmiş, cami ve sosyal müesseseler yaptırmıştır. Aksaray Ulu Camii minberindeki tarihsiz kitabede Selçuklu Sultanı olarak adı zikredilmektedir (Oral, 1962a:26). Sultan Mesud'un ölümünün ardından oğlu II. Kılıç Arslan Konya, Aksaray ve Niğde'nin idarecisidir (İbn Bibi, 1956:33). Sultan Mesud'un ölümü üzerine tahta çıkan oğlu II Kılıç Arslan, Aksaray'a çok önem vermiştir. Camiler, kervansaraylar, bedestenler, saray hamamı yaptırmış ve kalesini tahkim ettirmiştir (Çetintürk, 1986:244). Şehre, seyitler, gaziler, âlimler, tüccarlar getirterek yerleştirmiş ve adeta şehri yeniden kurmuştur. Şehre gayrimüslimlerin, hüviyet ve asaleti belirsiz kimselerin girmesine izin vermemiştir. Şehir bundan ötürü *Darü'z-Zafer*, *Darü'l-Cihad* unvanlarıyla anılmaya başlanmıştır (Aksarayî, 2000:23; Oral, 1962b:223).II. Kılıç Arslan devrinde siyasî gelişmeye paralel olarak ticaretin de geliştiği ve büyük ticari yollar üzerinde kervansaraylar kurduğu görülür. Sultanlara ait ilk kervansarayın (Kılıç Arslan Kervansarayı) Aksaray civarında yapıldığı bilinmektedir. Kılıç Arslan'ın şehirde kale, saray, saray hamamı yaptırarak şehri tamamen mamur hale getirdiği görülmektedir (Topal, 2009:8). Ayrıca Öresin Hanı'nın II. Kılıç Arslan döneminde yapıldığı 2007 yılında yapılan arkeolojik kazılar neticesinde çıkan kitabeden anlaşılmıştır (Baş, 2010:72).II. Kılıç Arslan, son günlerinde ülkeyi on bir oğlu arasında paylaştırmış, Aksaray'ı Sivas ile birlikte oğlu Kutbeddin Melikşah'a vermiştir (Aksarayî, 2000:23).

Türkiye Selçuklu hükümdarlarından I. Alaaddin Keykubad'ın, bu tarihlerde bir dizi imar faaliyetinde bulunduğu bugün bile ayakta kalabilen eserlerden anlaşılmaktadır. Konya-Aksaray arasına Sultan Hanı, Aksaray-Nevşehir arasına Alayhan ve Ağzıkara Han, (Hoca Saadeddin Hanı), şehir merkezinde; Kızıl/Eğri Minare, Yıkık (Sırçalı) Minare, Cıncıklı Mescid, Ebubekiriyye Medresesi, Seyfiyye Medresesi, Darü's-şifa, Başköprü ve Ervah Tepe Türbesi'nin bu dönemde yapıldığı görülmektedir (Erdal, 2014:204,372, 467).

Birçok şehrin Moğollar tarafından yakılıp yıkıldığı gibi Aksaray da bu dönemlerde tahrip edilmiştir (Karaca, 1946:28,29). Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1318'de tarih sahnesinden çekilmesiyle Aksaray Eretnalıların kontrolüne geçmiştir. Bu dönemde Aksaray'a gelen seyyah İbn Battuta Emir Ertana'nın naibi Şerif Hüseyin'in kontrolünde olduğunu yazar (İbn Battûta, 2000:414). Eretnalılar döneminde Aksaray'da Sultan Alâeddin Ertana ve Sultan Gıyaseddin Mehmed adına gümüş sikkeler kestirildiği kaydedilmektedir (Topal, 2009:16).

Selçukluların tarih sahnesinden çekilmesiyle Anadolu'da Beylikler Dönemi başlamıştır. Beylikler Döneminin en güçlü devleti Karamanoğulları'dır. Selçukluların tarihi ve hukuki varisi olduklarını iddia ederek Konya'daki tahtı ele geçirirler. Buna Osmanlı da dâhil olmak üzere hiçbir beylik itiraz etmez. Aksaray'ın Karamanoğulları'nın eline geçmesi ise 1366-1367 tarihine rastlamaktadır (Yörük, 2005:23). Karamanoğulları zamanında Aksaray önemli bir şehir olmuş ve birbirinden kıymetli eserler kazanmıştır (Şikari, 1946:156).

Anadolu Türk birliğini kurmaya çalışan Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid, fırsat buldukça saldıran Karamanoğulları'nı ortadan kaldırmak istemektedir. 1397 yılında Karamanoğulları'nın Ankara'ya saldırıp Timur Paşa'yı esir almaları üzerine Akçay Ovası'nda iki devlet arasında savaş yapılır ve savaşı Karamanoğulları kaybeder. Akçay Muharebesi sonunda Karaman (Larende), Konya, Aksaray, Niğde, Akşehir ve Karahisar-ı Develi Osmanlı hâkimiyetine geçer. Yıldırım Bayezid'in Anadolu Türk birliğini sağlama çalışmaları 1402'de cereyan eden ve Timur'un galibiyetiyle sonuçlanan Ankara Savaşı ile sona erer (Yörük, 2005:23). Birliği sağlama Fatih Sultan Mehmet'le birlikte devam edecektir. Ankara Savaşı'ndan sonra Timur, Beyliklere kaybettikleri toprakları tekrar vererek Osmanlı'nın güçlenmesinin önüne geçmeyi hedeflemiştir.

Karamanoğlu İbrahim Bey'in 1464'te ölümünden sonra oğulları arasında baş gösteren taht kavgası Beyliğin geleceğini tehlikeye düşürmüştür. Karaman Beylerinin birbirleriyle uğraştıkları bir sırada meydana gelen Dulkadirli saldırısı üzerine Karamanlılar, Uzun Hasan'a müracaat edip müdahalesini isterler. Karaman iline giren Uzun Hasan Dulkadirli Beyliği'ni mağlubiyete uğrattıktan sonra Konya, Aksaray, Niğde, Akşehir, Develi ve Kayseri'yi yağmalayarak İshak Bey'e teslim eder (Yörük, 2005:24).

Osmanlı himaye ve nüfuzu altında Karaman tahtına oturan Pir Ahmet Bey, bir süre sonra Osmanlı tahakkümünden kurtulmak için Akkoyunlular ve Venedikliler ile

birleşerek açıktan açığa düşmanlığa başlar. Bunun üzerine Karaman ili üzerine yürüyen Fatih 1467’de Konya ve Gevale (Gevele) Kalesi’ni zabteder. 1470 yılında da Karaman Beyleri ile mücadele için görevlendirilen İshak Paşa, Larende, Ereğli ve Aksaray gibi Karaman taraftarı şehirlerdeki halkı İstanbul’a sürer². Bugün İstanbul’daki Aksaray’ın ismi Aksaray’dan sürülen insanların iskânı sebebiyledir. 1470 yılında (Neşri, 1983:153)ikinci kez Osmanlı hâkimiyetine giren şehrin idari taksimatı genel itibariyle Konya’ya bağlı bir sancak görünümündedir (Gül, 2014:8).

1489-1490 yıllarında Memluk hükümdarı Kayıtbay, Kayseri, Ankara ve Aksaray’ın da içinde olduğu pek çok Anadolu şehrini almış ve yakıp yıkmıştır. II. Bayezid’in büyük bir orduyla geldiğini öğrenmesi üzerine buraları terk etmiştir. II. Bayezid devrinde Karamanoğlu Kasım Bey, Cem Sultan tarafını tutarak başkaldırmış, Aksaray halkını da kendisine katılmaya çağırmıştır. Ancak Aksaraylılar iktidardan yana tavır alarak, II. Bayezid’e sadık kalmışlardır. II. Bayezid de bu tutum karşısında Aksaraylıları vergilerden belli bir dönem muaf tutmuştur(BOA, TT.d, 455, s. 571-580).

Aksaray, Osmanlı yönetiminde önce Karaman’ın, sonraları ise Konya vilayetinin (eyalet)sancağıolmuştur (Öztürk, 2008:70,71,73).Yine son dönemlerde sancak statüsü kazayadönüştürülen Aksaray’ın gelişimi haliyle gecikmiştir.1845 sonrasında Niğde Sancağı’nın kazası olan Aksaray’ın müstakil liva olması 1920’yi bulmuştur (Gül, 2014:9; Şaşmaz, 2019:139).

Bu dönemde yani Kurtuluş Savaşı’nın devam ettiği günlerde Aksaray, düşman işgaline uğramayan nadir şehirlerden birisi olmasına rağmen savaşın, işgalin acısını hissetmiş ve ordusuna destek olmak için elinden geleni yapmıştır. Aksaray Heyet-i Temsiliye’ye desteğini vermiştir. 12 Ekim 1919 tarihli İrade-i Milliye Gazetesi’nde Aksaray’dan gelen telgraf yer almıştır(İrade-i Milliye, 12 Ekim 1919:2; ATASE, A:4-1, D:1335/3-1, F:54-2).

Bugün belediye dairesinde ulema ve eşraf-ı memleketle memurin-i hükümet biliçtime cemiyet-i muhteremenin nizamname-i dâhiliyesi ile talimat ve sair evrak-ı muhabere kıraat ve irşadat-ı lazime icra edilmiş ve cemiyetin âmâl-i vataniyesine karşı umum

² Hünkâr, İshak Paşa’ya emretti: “*Sen var! Karamanoğlu’nu ilden çıkar, bu devletsiz Rum, Karaman’da hayli bedbahtlıklar eyledi*” dedi. “*Şimdi sen var, içinden müfsidini çıkar*” dedi. İshak Paşa yürüdü, Larende’ye vardı; oradan sürdü. İçil’e girdi. Karamanoğlu kaçtı, Uzun Hasan’a gitti. İshak Paşa Aksaray’a geldi. Padişah, “*Aksaray’dan ev sür, İstanbul’a getir*” diye emretti. İshak Paşa padişahın emrini yerine getirdi. Şimdiki Aksaraylı Mahallesi, İshak Paşa’nın sürüp getirdiği halktır”. (Aşık Paşaoğlu, 1991:217). Bu sürgünle birlikte önemli ve etkin bir nüfus kaybı yaşayan Aksaray sıradan bir yer haline gelir. Bu duruma en çok üzülenlerden birisi de Somuncu Baba’nın oğlu ve Hacı Bayram-ı Veli’nin Aksaray’daki halifesi olan Yusuf Hakiki Baba’dır. Divanında *Der-’arz-ı beyân ve Şikâyet ez-ahvâl-i vilayetisimli* bölümde durumdan hiç memnun olmadığından bahseder. (Konyalı, C.II, 1974:2711).

tarafından âsâr-ı hoşnutu izhar ve sadrazam Ferit Paşa'nın iltizam eylediği muameleyi hamiyet-şikenâne nefret ve lanetlerle yadedilmiş ve hemen kabinenin sürat-i iskâtı sevgili padişahımıza ve lazım gelen makamata telgrafla arz edilmekle aynı cemiyette heyet-i idare dahi intihap olunarak vazife-i vatanperverlerine başlamış olmaları bera-yı malumat arz olunur.

Aksaray Müdafaa-i Hukuk Derneği Sivas Kongresi'nden hemen sonrateşkilatlanmıştır. Bu teşkilatın üyelerinden birisi olan Müftü İbrahim Efendi net bir şekilde Millî Mücadele'ye destek vermiştir (Sarıkoyuncu, 2002:1590).

Aksaray Müdafaa-i Hukuk Derneği'nin üyeleri şunlardır: Reis *Hacı Osman Efendi-zâde Hacı Ahmet Efendi*, Azaları; *Müftü Kadı-zâde İbrahim Efendi*, *Ali Buçuk-zâde Vehbi Efendi*, *Müderresinden Hacı Şeref Efendi-zâde Hüseyin Efendi*, *Berk-zâde Mustafa Efendi*, *Sandıkçı Musa Efendi*, *Ateş-zâde Tahir Efendi*, *Muhiddin Efendi-zâde Halid Efendi*, *Şadi-zâde Rıza Efendi*, *Osman Bey-zâde Tahir Efendi*, *Meserret-zâde Hacı İskender Efendi*'dir (Doğan, 2018:277).

Erkan-ı Harbiye Umumi Riyaseti'ne 15. Fırka Kalem Reisi Emrullah imzasıyla gönderilen bu telgrafta Aksaray'da bütün teçhizatı ve iaşesi ahaliye ait olmak üzere 500 kişilik gönüllü taburunun kurulduğu kayıtlıdır (ATASE, A:4281, D:27, F:21). Aksaray'da bu dönemde gazete yayınlanmadığı için bilgi kaynağı da yok denecek durumdadır. Bu heyecana şahit olup yazanların anıları tartışmasız çok kıymetlidir. Faruk Zeki Perek, harbin devam ettiği günlerde şehirde devamlı heyecan olduğunu, bir defasında şehre büyük bir askeri birliğin geldiğini ve askerlerin camilerde yattığını yazmaktadır:

Kızıl Minare Camii'nde kalanların tahta köprü yanında, su boyunca talim yaptıklarını hatırlarım. Asker son derece zinde, güçlü ve kararlı bir etki yapıyordu. Birkaç gün sonra batıya doğru yollarına devam ettiler. Sonradan bu kıtanın Kâzım Karabekir Paşa tarafından, doğu harekâtını tamamladıktan sonra, batı cephesine gönderilen takviye birliği olduğunu öğrenmiştik(Perek, 1998:20)

Perek, 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi günlerinde cephenin uzağındaki Aksaray'da yaşananları görmüş ve yıllar sonra hatırladığı kadarıyla yazmıştır:

Okulda, Müftü Efendinin Ulu Cami'de önemli bir vaaz vereceğini ve hepimizin camiye gitmesini bildirdiler. Gittik. Ünlü, medrese sahibi Müftü İbrahim Efendi son derece etkili kıyafeti ve tok sesiyle ağır ve etkili konuşma yaptı. Özet olarak: Şehre düşman gelecek olursa kolay kolay düşmana boyun eğmeyeceğimizi ve gerekirse dağlara çekilip bütün imkânlarımızla sonuna kadar mücadele edeceğimizi ve herkesin buna hazır olmasını kesin ifadelerle bildirdi. Sıcak bir gün idi. Ağustosun son günleri olmalıydı.

Sonradan öğrendiğimize göre o günler Sakarya Meydan Muharebesi günleri imiş. En kötü ihtimal düşünülerek büyükler tedbir almışlar. Bereket bu kötü ihtimal gerçek olmadı. Hatta duyduğumuza göre Koçhisar'dan savaşın top sesleri bile duyulmuş. Belki bazı uzak köylerden de duyulmuş olabilir. Fakat Aksaray'dan duyulmadı. Yine de heyecan devam etti(Perek, 1998:20).

Zor günlerin sonunda kazanan elbette haklı, imanlı ve vatanın sahibi olan Türk Milleti olmuştur ve düşman Anadolu'dan sökölüp atılmıştır. 1922'de Büyük Taarruz sonrasında Aksaray'daki öğrencilerin mutlu bir şekilde şarkılar söylediğine Perek'in eserinde yazmaktadır (Perek, 1998:25).

*Neş'eden nişan yok hiç gönüllerde
Hepsinin üstünde bir siyah perde
Hicran ateşi ile düştük bu derde, ah!
Söyle İzmir nerde, Edirne nerde?
Anne İzmir nerde, Edirne nerde?*

Perek, yukarıdaki türküyü 1922'deki zafer haberine kadar işgal günlerinde söylediklerini fakat düşmanın yenildiğini öğrendikten sonra da neşeyi aktarmaktadır. Öğrenci olarak muallimlerinin heyecanını unutamadığını belirttikten sonra şöyle yazar:

O günlerin sürekli ağıt havası hep bu ve benzeri sözlerle dillerde dolaşırdı. Fakat artık İzmir'de, ve sonraları Edirne'de dönüp anayurda gelmişti. Sabahlara kadar Aksaray'ın sokakları çınladı. Merasimler, konuşmalar kesilmedi. Yılları dolduran acı günlerden sonra yepyeni bir dünya doğmuştu. Büyük şehirlerin alınması haberi birbirini izledi. (Perek, 1998:25).

1923'te vilayet olan Aksaray 1933'te halen tartışılan bir kararla kazaya dönüştürülmüştür. 56 yıl süren ilçelikten sonra 1989'da Aksaray yeniden vilayet olmuştur (Resmî Gazete,21.06.1989:2,4).

2. II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme

Kanun-ı Esâsi'nin ilan edildiği 23 Aralık 1876'dan Meclis-i Mebusan'ın tatil edildiği 13 Şubat 1878 tarihine kadarki döneme I. Meşrutiyet; meclisin yeniden toplanmaya davet edildiği 23-24 Temmuz 1908'den 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne kadarki sürece de II. Meşrutiyet dönemi denilmektedir (Hanioğlu, 2004:388).

Bugüne uzanan yansımalarıyla II. Meşrutiyet elbette Türkiye'nin çok önemli bir dönüm noktasıdır. Yakınçağ Türk tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olan II. Meşrutiyet, daha önceki yenileşme ve modernleşme çabalarının devamı olarak algılanmalıdır. Lale Devri ile başlayıp Tanzimat, Islahat ve I. Meşrutiyet dönemleriyle tamamlanan bu hareket, uzun soluklu batılılaşma serüveninin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Birecikli, 2008:212).

Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girdiği, tüm vilayetlere, livalara milletvekili seçimleri yapılmasına ilişkin emirlerinin gönderildiği Temmuz ve Ağustos 1908 günlerinin coşkusu haftalarca sürdü (Çavdar, 1991:37). Meclis 17 Aralık 1908 tarihinde açıldığı zaman, meclise tamamen İttihat ve Terakki hakim olmuştu (Armağan, 1967:45). Osmanlı'dan cumhuriyete Türkiye'nin yakın tarihini anlamak için eserlerine başvuru müelliflerden birisi olan merhum Ahmet Bedevî Kuran, II. Meşrutiyet için şu ifadeleri yazmaktadır: *“Meşrutiyetin nihayet fiilen gerçekleşmesiyle neticelenen olaylar gerek tek tek, gerek topu birden vatanperverliğin en yüksek dereceli bir şaheseridir. Hele ilk günlere ait safhalar ve gelişmelerde ne kadar iyi niyet ve ne büyük fedakârlık duygusu var! İnsan hayran kalıyor. O ne temiz hava, o ne samimî hareketti!”* (Kuran, 2012:464)

II. Meşrutiyet döneminin en önemli hadiselerinden birisi Otuz Bir Mart Vak'asıdır. 28 Şubat 1997'de meydana gelen postmodern darbe girişimi başta olmak üzere 27 Mayıs 1960 darbesinden başlayan ve -kesinlikle artık son olması can-ı gönülden dilenen- 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi de dâhil gerçekleşen tüm darbe ve darbe kalkışmalarıyla gündeme gelen “Otuz Bir Mart Vakası” tam olarak bugün bile anlaşılamamıştır. Karanlıkta kalan kısımlar belgelere yansımamıştır. Özellikle padişahın bu hadisenin neresinde ne kadar olduğu galiba hiç bilinemeyecek.

Bu dönemin en önemli aktörleri İttihat ve Terakki Partisi'nin üst düzey yöneticileridir. İttihat ve Terakki Partisi'nin diğer siyasi partilerle arasındaki iktidar kavgasından daha önemlisi ve tehlikelisi Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasi ve askeri gelişmelerdir. 1911'de Trablusgarb, 1912 ve 1913'te Balkan Savaşları ve 1914-1918 arasındaki Birinci Dünya Savaşı'nda devlet de halk da gözünü açamamıştır. Oldukça

çetin geçen bu yılların sonunda, 1918’de Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik çıkanlardan birisi de Osmanlı Devleti’ydi.

1918’e gelindiğinde artık I. Dünya Savaşı bitmiş ve pek çok şey artık eskisiyle kıyas edilemeyecek kadar değişmişti. İmparatorluklar parçalanmıştı. Yenilen devletlerle maddeleri oldukça ağır antlaşmalar imzalanmıştı. Osmanlı ile de Mondros Antlaşması imzalandı (Bayar, 1997:76).Osmanlı savunma sistemini neredeyse tamamen yok etmeyi hedefleyen bu antlaşmaya göre; sınırların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli askerî kuvvetten fazlası hemen terhis olunacaktı. Güvenlik ve buna benzer konularda kullanılacak küçük gemiler dışında Osmanlı sularında ve Devlet-i Aliyye tarafından işgal edilen sularda bulunan bütün savaş gemileri İtilaf devletlerine teslim edilecekti. Hicaz, Asîr, Yemen, Suriye ve Irak’ta bulunan Osmanlı birlikleriyle Trablus ve Bingazi’deki Osmanlı subayları İtilaf kuvvetlerine teslim olacaktı (Öztürk, 2005:271).Bilindiği üzere fazla geçmeden Osmanlı Devleti (Anadolu) işgale uğramıştır. Türk Milleti, Mustafa Kemal önderliğinde bağımsızlık mücadelesine başlamıştır. Erzurum ve Sivas’taki kongrelerde net bir şekilde Türklerin esarete boyun eğmeyeceği tüm dünyaya haykırılmıştır. Türkler işgale karşı hep birlikte direniş başlatmışlardır. İşte böyle bir ortamda kendi başının çaresine bakan Türkler Mustafa Kemal ile birlikte İstiklal Harbi’ne girdi. Bu şerefli harbin lideri, Nutuk’un ilk sayfasında durumun vahametini aynen şöyle anlatır:

1335 senesi Mayıs'ının 19'uncu günü Samsun'a çıktım. Vaz'iyet ve manzara-i umumiye:Osmanlı Devleti'nin dâhil bulunduğu grup, Harb-i Umumi'de mağlub olmuş, Osmanlı Ordusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır, bir mütarekename imzalanmış. Büyük harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun fakir bir halde. Millet ve memleketi Harb-i Umumi'ye sevk edenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten firar etmişler. Saltanat ve hilafet mevki'ini işgal eden Vahdeddin, mütereddi, şahsını ve yalnız tahtını te' min edebileceğini tahayyül ettiği deni tedbirler araştırmakta. Damad Ferid Paşa'nın riyasetindeki kabine; aciz, haysiyetsiz, cebin, yalnız Padişah'ın iradesine tabi' ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaz'iyete razı. Ordunun elinden esliha ve cebhanesi alınmış ve alınmakta... İtilaf Devletleri, mütareke ahkâmına ri'ayete lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana Vilayeti, Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntab, İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da, İtalyan kıta'at-ı askeriyesi; Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta, ecnebi zabıt ve me' m urları ve hususi adamları faaliyette. Nihayet, mebde'-i kelam kabul ettiğimiz tarihten dört gün evvel, 15 Mayıs

[1]335'de İtilaf Devletleri'nin muvafakatıyla Yunan Ordusu İzmir' e ihraç ediliyor(Atatürk, 2010:6).

23 Nisan 1920'de kurulan Büyük Millet Meclisi Sevr'i asla tanımadıklarını ifade etmiştir. 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye ilanı ile birlikte artık egemenliğin tamamen milletin olduğu kabul edildi. Böylece, Meclis'in başından beri benimsediği yasama organının üstünlüğü ilkesinin katı bir uygulaması olan Meclis Hükümeti (Güçler Birliği) rejimine anayasal bir meşruluk kazandırılmıştır (Çevik, 2002:27).

Mustafa Kemal Paşa'nın eserinde ayrıntılarıyla belirttiği gibi her taraftan (içeriden ve dışarıdan) engeller çıkartılmaya çalışılıyordu. Fakat güçlü bir lider ve inanmış bir milletin önünde kimse duramayacaktı ve 4-11 Eylül tarihlerinde toplanan Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi'nden sonra milletin cesaretini daha da yükseklere çıkardı (Atatürk, 2010:64).

Birinci ve İkinci İnönü Savaşı, Sakarya Meydan Savaşı ve Dumlupınar (diğer adı Başkomutanlık Meydan Muharebesi) Savaşı sonrasında Mudanya Mütarekesi 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Kurtuluş Savaşı sonlanmıştır.

İngiltere, Fransa ve İtalya, Mudanya Mütarekesi'nin ardından 27 Ekim 1922'de İstanbul ve Ankara Hükümetlerine yaptıkları çağrıda barış görüşmelerinin Lozan'da başlayacağını bildirdiler. Hem İstanbul hem de TBMM Hükümetlerini davet eden İtilaf Devletleri'nin bu teklifi ikiliği körükleyeceğinden kabul edilmedi. Sağlık Bakanı Rıza Nur başta olmak üzere pekçok mebusun teklifiyle 1 Kasım 1922'de kabul edilen kanunla saltanatla halifelik birbirinden ayrıldı ve saltanatın kaldırıldığı duyuruldu (Turan, 2003:214).

Lozan Antlaşması tek bir metin olmayıp esas antlaşma ile ona ekli on yedi ayrı protokol ya da sözleşmeden meydana gelmektedir. 143 maddeden oluşan esas barış antlaşması dört bölüm halinde düzenlenmişti. 1. Siyasal içerikli olan toprak, tabiiyet ve azınlıklara ilişkin maddeler (1-45); 2. Malî Konular (46-63); 3. Ekonomik Hükümler (64-100); 4. Ulaşım ve Sağlık Sorunları (101-143). Antlaşmada çözümü ileriye bırakılan Musul Meselesi Türk-İrak sınırının tesbit edilmesi olarak anılmış ve bunun dokuz ay içinde Türkiye ile Büyük Britanya arasında dostça belirleneceği hükmüne yer verilmişti (Turan, 2003:216).

TBMM'deki önemli çalışmalarından birisi de Anayasa'da değişiklik yapılarak Cumhuriyet için hukuki zemin hazırlanmasıdır.

Birinci Madde: Hâkimiyet, bilâ kayd ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müsteniddir. Türkiye Devleti'nin şekl-i hükümeti cumhuriyet'tir.

İkinci Madde: Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslâm'dır. Resmî lisanı Türkçe'dir.

Üçüncü Madde: Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, Hükümet'in inkısam ettiği şubât-ı idareyi İcra Vekilleri vasıtasıyla idare eder.

Dördüncü Madde: Türkiye Reisicumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyânından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazife-i riyaset, yeni Reisicumhur'un intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir.

Beşinci Madde: Türkiye Reisicumhuru, devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclis'e ve Heyet-i Vekile'ye riyaset eder.

Altıncı Madde: Başvekil, Reisicumhur tarafından ve Meclis âzası meyanından intihap olunur. Diğer vekiller Başvekil tarafından yine Meclis âzası arasından intihap olunduktan sonra hey'et-i umumiyesi Reisicumhur tarafından Meclis'in tasvibine arz olunur. Meclis hâl-i içtimada değil ise keyfiyeti tasvip Meclis'in içtimasına tâlik olunur.

Büyük Millet Meclisi Anayasa Komisyonu, 1921 Anayasası'ndaki altı maddenin değiştirilmesi amacıyla tasarı hazırlamıştır. Meclis'in 29 Ekim 1923 Pazartesi günü yaptığı 43. oturumunda tasarı kabul edildikten sonra Cumhuriyet ilan edilmiştir (TBMM ZC, Devre I, C. 3: 89-98).

BİRİNCİ BÖLÜM

FİZİKÎ YAPI

1.1.Aksaray'ın Coğrafi Konumu

Üç kıtanın kesişme noktasındaki Türkiye'nin neredeyse tam ortasında bulunan şehirlerden birisi Aksaray şehridir. Kuzeyden güneye, doğudan batıya yolların kesişme noktasındaki şehir stratejik açıdan önemli bir konumdadır.

Aksaray, 33-35 derece doğu meridyenleri ile 38-39 derece kuzey paralelleri arasında yer alır. Doğuda Nevşehir, güneydoğuda Niğde, batısında Konya ve kuzeyde Ankara ile kuzeydoğuda Kırşehir ile çevrilidir. Yüzölçümü 7626 km²'dir. Aksaray'ın Ağaçören, Eski, Gülağaç, Güzeyurt, Ortaköy, Sarıyahşi, Sultanhanı olmak üzere 7 ilçesi, 192 köy ve kasabası bulunmaktadır (Erdal, 2014:9).

Aksaray coğrafi konum olarak, Kuzey ve Güney Anadolu dağlarının birbirinden uzaklaştığı İç Anadolu bölümünün Orta Kızılırmak kesimine girmektedir. İklim olarak yarı karasal iklim hâkimdir ve iklimine bağlı olarak tabii bitki örtüsü, ilkbaharda yeşeren çayır, gelincik, papatya, keven ve diğer vs. otlarla, yaprakları dikensi bir görünüme sahip, yarı kurakçıl bitkilerden oluşmaktadır. Kentin sahip olduğu dağlar, Hasandağı (3268m), Küçük Hasandağı (3040 m) ve Ekecik Dağı'dır (2033 m). Aksaray, plato, akarsu ve göller yönündende zengin bir doğal kaynağa sahiptir. Bölgede, Hasandağı, Melendiz Dağları ve Ekecik Dağı gibi volkanik dağlar ile lavların meydana getirdiği platolar (Konya Ovasının büyük bir kesimi Aksaray sınırları içerisinde kalmakta); Melendiz dağlarından çıkarak Tuz Gölüne dökülen Ulurmak; Türkiye'nin 2. büyük gölü olan Tuz Gölü (2400 kilometrekare) bulunmaktadır (Şahin-Yemen, 2017:766). Aksaray'da karasal iklim hüküm sürdüğünden Türkiye ortalamasının altında yağış almaktadır. Melendiz Çayı ve Karasu haricinde akarsu ve nehir yoktur (Eğri, 2013:8).

1.2.Salnamelerde Fiziki Yapıya Dair Bilgiler

Konya Vilayet Salnameleri ile Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamelerinde emakin (mekânlar/binalar) hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Arşivlerde konuyla alakalı bilgi çok az olduğu için salnamelerdeki bilgiler önem arz etmektedir. Aksaray şehrinin daha çok merkezi hakkında bilgi veren salnamelerdeki bazı rakamlara temkinli yaklaşmak gerekmektedir.

Tablo: 1 Osmanlı Döneminde Aksaray'daki Mekânlar (1882-1906) (Bay, 2013:86)

Yıl	Cami, Mescid	Medrese	Hamam	Tekke	Han	Güherçile ocağı	Dükkân	Mağaza	Değirmen	Bezirhane	Bedesten	Kahvehane
1882	181	5	2	2	7	7	386	7	118	28	1	
1883	181	5	2	2	7	7	386	7	118	28	1	
1884	181	8	2	2	7	6	386	7	116	28	1	
1885	181	8	2	2	7	6	386	7	116	28	1	
1886	181	8	2	2	7	6	386	7	116	28	1	
1887	181	8	2	2	7	6	386	7	116	28	1	
1888	181	8	2	2	7	6	386	7	116	28	1	
1889	181	8	2	2	7	6	386	7	116	28	1	
1891	181	8	2	2	7	6	386	7	116	28	1	
1899		7	2		7	8	428		82	25		
1906	135		2	35	12		324					18 ³

Tablo:2 Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mekânlar (Merkezdeki) (TCDS, 1926/1927:528).

Yıllar	Hükümet Dairesi	Mekteb Muhtelif	Cami	Mescid	Eczane	Otel	Han	Hamam	Zirâât bahçesi	Kütüphane
1926-1927	1	15	7	20	1	1	14	2	1	1

1.3.Aksaray Mahalleleri

Aksaray'ın düünden bugüne mahallelerinin yerleri ve isimleri hakkında kesintisiz bilgiye sahip olabilmek mümkün değildir. Anadolu Selçuklular Devrinden önceki dönemde (özellikle şehrin hâkimi olan Bizans ve Abbasi Aksaray'ı hakkında) bilgi oldukça sınırlıdır. Rum (Bizans) ve Arap (Abbasi) arasındaki mücadele sırasında harap olan şehri yeniden imar ve ihya eden Anadolu Selçukluları Devrindeki Aksaray hakkında detaylı bilgi azdır. Çünkü dönemle alakalı belge-bilgi çok azdır. Mahalle yönünden mezkûr döneme bakıldığında “Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray”

³ Önceki senelerde hiç kahvehane yokken 18'i birden neden açılmış sorusu akla gelmektedir. Daha önce bu bilgi hiç yazılmamışve 1906'daki salname ile ilave edilmiş olabilir. Ya da II. Meşrutiyetin getirdiği hürriyet ortamı ile de izah edilebilir. Şu da unutulmamalıdır ki salnamelerdeki bazı bilgilere kuşkuyla yaklaşmak gerekmektedir.

ismiyle doktora tezi hazırlayan ve Nevzat Topal'ın eserine müracaat edilebilir: “Selçuklu döneminde şehrin hangi mahallelerden oluştuğunu tespit etmek için elimizde yeterli bilgi yoktur” demektedir (Topal, 2009:30). Eserin Ek:1'deki tablosunda muhtemel mahalle isimleri zikredilir(Topal, 2009:205). Yine aynı eserde Aksaray'ın Selçuklu Devrindeki nüfusunun 6.000 olabileceği belirtilmektedir.

Karamanoğulları Devrinde-Selçuklulardan itibaren mevcut olan Darü's-şifa, Taş Pazarı, Bölücek, Meydan ve Bab-ı Konya Mahallelerinin de Karamanoğulları Devrinde mevcut olduğu dikkate alındığında- mahalle sayısı 16'dır (Topal, 2006:209).

Tablo: 3Selçuklu ve Osmanlı (16. Yüzyıl) Dönemi Mahalleler(Topal, 2009:205)

Selçuklu Devrinde Olması Muhtemel Mahalleler	1476 Tarihinde Mahalleler	1501 Tarihinde Mahalleler	1530 Tarihinde Mahalleler
	Kerim Hasan M.	Hacı Hasan M.	Hacı Hasan M.
		Teşviş M.	Teşviş M.
	Paşacık M.	Paşacık M.	Paşacık M.
Minare M.	Minare M.	Minarecik M.	Minarecik M.
		Şeyh Ali-yi Gaznevî	Şeyh Ali-yi Gaznevî
	Mevlana Yakup Zâde M.	Mevlâna Yakup M.	Mevlâna Yakup M.
		Kızılca M.	Kızılca M.
	Emirze Beyi M.	Emirgâzi Beğ M.	Emirze M.
Taşpazar M.		Taşpazar M.	Taş-bazarı M.
		Cami M.	Cami M.
Debbağ M.	Debbağ M.	Pir Hacı ve Tabagat M.	Debbağ M.
		Hacı Celal M.	Hacı Celal M.
		Şamlı M.	Şamlu M.
Çardığın M.		Çardığın M.	Çar-düğün M.
		Çukur M	Çukur M
Giçi Kapı M.	Giçi Kapı M.	Kiçi Kapu M.	Kiçi Kapu M.
	Hatip M.	Hatiboğlu M.	Hatib M.
		Kavak M.	Kaval M.
		Kuru Pelid M.	Kuru Pelid/Nuri Pelid
Darü's-şifa M.		Darü's-şifa M.	Bimarhane M.
		Sofular M.	Sofular M.
Bölücek (Nam-ı diğer Göktaş M.)		Bölücek (Nam-ı diğer Göktaş M.)	Bölücek M.
		Tirpazar M.	Mir-bazar/Tiz-Bâzâr
		Zincirli M.	Zincirlü M.
Boyacı Ali M.	Boyacı Ali M.	Boyacı Ali M.	Boyacı Ali M.
		Deveciler M.	Deveciyân M.
Meydan M.		Meydan M.	Meydan M.
	Çeşme M.	İsa Fakih ve Sebil M.	İsa Fakih M.
			Sebil/Senil M.
		Hacı Rüknü'd-din	Hacı Rüknü'd-din M.
Bab-ı Konya M.		Mehmed Çelebi M.	Bâb-ı Konya M.
	Emir Fakı M.	Emir Fakih M.	Çuşlu M.
		Muhsin Çelebi M.	Derzi Hasan M.
			Eski Ahur M.
		Ases M.	Hasan Çelebi M.
		Hayyat Hasan M	İbrahim Hoca M.
		Pir Veli M.	Şeyh Efendim M.
		Çavuşlar M.	Veled-i Hatib M.

			Veled-i İsa M.
			Yenice M.

Tablo:4 1518’de Mahalleler⁴

Sofular Mahallesi
Sebil Mahallesi, diğer adı İsa Fakih Mahallesi
Çerdiğin Mahallesi
Meydan Mahallesi
İbrahim Hoca Mahallesi
Şeyh Ali Gaznevî Mahallesi
Kiçikapu Mahallesi
Zincirlü Mahallesi
Mevlâna Yakub Mahallesi
Terhacı ve Debbâğân Mahallesi
Taşpazar Mahallesi
Teşviş Mahallesi
Şamlu Mahallesi
Bezpazar Mahallesi
Emirze Mahallesi
Hacı Hasan Mahallesi
Cami Mahallesi
Yenice Mahallesi
Konya Kapı Mahallesi, Diğer Adı Mehmed Çelebi Mahallesi
Minarecik Mahallesi
Veled Halil Mahallesi
Paşacık Mahallesi
Çukur Mahallesi
Bölücek Mahallesi, Diğer Adı Göktaş Mahallesi
Boyacı ali mahallesi

⁴ Defterde verilen rakamlara göre, 1518 yılında Aksaray şehrinde tahminen 7 bin kadar nüfus bulunuyordu. (BOA, TT.d, 455: 571-580).

Tımarhane
Muhsin Çelebi Mahallesi
Gaznevî Hasan Mahallesi
Şücaeddin Mahallesi, diğer adı Emir Fakih Mahallesi
Kızılca köy Mahallesi
Cami-i Celal Mahallesi
Çavuşlu Mahallesi
Deveciyan Mahallesi
Kavakca Mahallesi
Kurupelid Mahallesi
Eski Ahur Mahallesi
Hacı Rükneddin Mahallesi
Veled İsa Mahallesi

1650 yılında Aksaray’ı da ziyaret eden meşhur Türk seyyahı Evliya Çelebi şehirdeki mahalle sayısını 32 olarak vermektedir ama hepsi yerine bazılarının ismini yazmaktadır. Evliya Çelebi’nin eserindeki mahalleler şöyledir: Kârhane, Cuvallakı, Sofular, Çömlekçiler, Şeyhli, Tımarhane, Kızılca, Kalınlar, Vildan Gülü, Meydan, Bilecik, Pamukçular, Şeyh Gaznevi, Terhacı, Paşacık, Gergi, Cami-i Kebir, Bab-ı Sağır, Hacı Fikreddin, Borapazarı, Ereğli Kapısı, Yandili, Zencirli, Kaval, Taşpazarı, Pandyal. (Evliya Çelebi, C.III, 1999:116)

Aksaray sancağına ait düzenlenen 1835 tarihli ilk muhtarlıkdefterinde merkezde 27 mahalle varken merkeze bağlı 29 köyde imam, muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani hakkında bilgiler mevcuttur (Topal, 2017: 532).

Nüfus defterlerine göre ise; Kızılca, Bedir Muhtar, Kalanlar, Hamid-i Veli, Tımarhane, Şamlı, Çardığın, Teftiş, Meydan, Nakkaş, Bölcek, Deveciyan, Minarecik, Karki (Kergi, Gergi), Şeyh Gaznevi, Paşacık, Zencirli, Tarhacı, Terzi Hasan, Sebil, Cami-i Kebir, Bab-ı Sağır, Hacı Hasan, Çoşlu, Muhsin Çelebi, Sofiler, Mirzabey (Aygün, 2016:29).

Tablo: 5 1883’te Muhtarlarıyla Birlikte Mahalleler (BOA, C.ML, 125/5527)

Mahalle adı	Muhtar adı
Kalanlar mahallesi	Abdullah
Kızılca ve Bedirmuhtar Mahallesi	Feramuz oğlu Mustafa

Timarhane ve Şeyhhamid Mahallesi	Mahmud
Çerdiğin mahallesi	Selim
Şamlı Mahallesi	Mahmud
Teftiş mahallesi	Topaç oğlu Yusuf
Meydan mahallesi	Ahmed
Nakkaş mahallesi	Hasan
Bölcek mahallesi	Tekeli oğlu Hüseyin
Paşacık mahallesi	Süleyman
Minarecik mahallesi	Kadı oğlu Mustafa
Şeyhgaznevi mahallesi	Mehmed
Deveciyan mahallesi	Hamza
Terhacı mahallesi	İsa
Cami-i Kebir ve Muhsinçelebi Mahallesi	Mustafa
Zincirli mahallesi	Musa
Sofular mahallesi	Yahya
Hacıhasan mahallesi	İsmail
Mirzabey ve Bab-ı Sagir ve Çavuşlu Mahallesi	Yeğen Ağa
Kergi mahallesi	Baki oğlu Molla Abdullah
Sebil mahallesi	Reşid

Tablo: 6 1933'te Merkez Mahalleler (AVG, 8 Şubat 1933:4)

Eski adı	Yeni adı
Kalınlar	Kalanlar
Kızılca	Kızılca
Şeyhhamit Timarhane	Özdil
Çerdiğin Şamlı	Kızılminare
Teftiş	Başköprü
Nakkaş Meydan	Meydan
Büyükbölcek	Büyükbölcek
Küçükölcek	Küçükölcek
Sebil	Gündoğdu
Hacıhasanlı Sofular	Sofular
Deveciyan	Dere
Paşacık	Paşacık
Babısağır	Kılınçarslan
Hamidiye	Konakönü
Kergi	Ereğlikapısı
Muhsinçelebi Minarecik Mirzabey	Muhsinçelebi
Zencirli	Zencirli

1.4.Kamu Binaları

Çalışmada pekçok bölümde müracaat edilen Aksaray Vilayet Gazetesi'nin son sayısında "Cumhuriyetin Feyizleri" başlığı altında bu dönemde yapılan işler izah edilmektedir.

- 1- 250.000 lira sermayeli Azm-i Millî Türk Anonim Şirketi ve bu şirketin yaptırdığı muazzam un ve elektrik fabrikaları.
- 2- Bugün sermayesi 100.000 liraya yaklaşan ve köylümüzün tohumluk ve bütün alata ziraiye ve istihsaliyelerini temin eden vilayet Çiftçi Kardeşler Kooperatif Şirketi.
- 3- 100.000 lira sermayeli Halk İktisat Bankası.
- 4- Muhteşem ve muazzam Hükümet Konağı
- 5- Güzel ve süslü vali konağı
- 6- 25 yataklı çok muntazam memleket hastanesi
- 7- Çocukları öldüren ve halkın kuvvet ve çalışma kabiliyetini mahveden sıtma ile mücadele için sıtma mücadeleye teşkilatı yapılması ve bu teşkilat vasıtası ile bataklıkların kurutulması ve sıtmalıların tedavi edilmesi.
- 8- İnşaatı bitmek üzere bulunan çok büyük ve sanat yuvası halini alacak umumî hapisane
- 9- Uluurmak kenarında rıhtımlı, geniş Gazi bulvarı ve bu bulvarın iki noktasından ayrılan ve uzatılan geniş ve güzel caddeler.
- 10- Binlerce kitabı ile bir irfan hazine ve kaynağı halini alan kütüphane ve elektrikle işleyen yazı basma makinesi ile baskı levazımı ile birlikte güzel matbaa ve bunlar için inşa edilen güzel, sağlam zarif bina.
- 11- Muazzam orta mektep binası.
- 12- Bir numune fidanlık bahçesi
- 13- Merkezde Gazi ve Koçhisar'da Cumhuriyet ilk mektep binaları ve ayrıca merkezde Zafer ilk mektep binası, merkez ve köylerdeki ikinci derecede yaptırılan ve açtırılan mektepler.
- 14- Aksaray'dan Konya, Ereğli, Nevşehir ve Bor'a giden yollar şoseye çevrilmiş ve 75.000 liralık betonarme muazzam Kızılırmak Köprüsü'nün inşaatı da ihale edilmiştir.

Cumhuriyet eserlerinden: yalnız inşaatı 30 küsur bin liraya mal olan Kütüphane matbaa binası, 100 küsur bin liraya yaptırılan Orta Mektep binası; levazım ile beraber 40 bin liraya mal olan Memleket Hastanesi (AVG, 5 Nisan 1933:1,3).

1.4.1.Aksaray Hükûmet Konağı

Günümüzde şehrin merkezindeki 3 binadan oluşan Hükûmet Binaları'ndan önce Aksaray Kazası'nın Hükûmet Konağı ne zaman ve hangi noktaya yapıldı tam olarak bilinmemektedir. Belgelere yansıdığı kadarıyla izah edilmeye çalışılacaktır. 1913 yılına ait belgede “*Mevcut Hükûmet Konağı'nın 10 yıldır harap ve kullanılmaz bir durumda olmasından dolayı...*” ifadesinden 1903 senesine kadar bir Hükûmet Konağı'nın varlığından haberdar olursa da (BOA, DH.MB.HPS, 18/40-2) bu kayıttan bina hakkında detaylı bilgiye ulaşılamamaktadır.

21 Ekim 1912 tarihli belgeye göre Aksaray Kazası'nda hükûmet dairelerinin kiralanın binalarda hizmet verdikleri, bu nedenle yeni bir Hükûmet Konağı'na ihtiyaç olduğu, yapılan keşif neticesinde hükûmet konağı inşası için 171.158 kuruşa ihtiyaç duyulduğu ve bunun için 1913 yılı bütçesinden ödenek tahsis edilmesi gerektiği hakkında, Konya Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne bir talep yazısı gönderilmiştir (BOA, DH.MB.HPS.M, 7/103).

18 Eylül 1913 tarihli belgede ise Aksaray Kazası İdare Meclisi'nden Konya Vilayeti'ne gönderilen bir yazıda bina ihtiyacı dile getirilmektedir. Bu yazıda; “*Mevcut Hükûmet Konağı'nın 10 yıldır harap ve kullanılmaz bir durumda olmasından dolayı devlet dairelerinin kiralık hane ve dükkânlarda dağınık bir şekilde hizmet vermek zorunda olduğu, bu nedenle yeni bir Hükûmet Konağı inşa edilmesi gerektiği*” (BOA, DH.MB.HPS, 18/40-2) ifade edilmiştir. Bu talep yazısına istinaden 30 Eylül 1913 tarihinde Konya Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne bu talep bir yazı dile getirilmiştir (BOA, DH.MB.HPS, 18/40-3). Konya Valisi Mehmed Hüsnü imzasıyla gönderilen yazıdaki ifadeler Aksaray'dan kendilerine gelen yazıyla neredeyse aynıdır (BOA, DH.MB.HPS, 18/40-3). Fakat bu yazışmaların olduğu tarihte Balkan Savaşı devam ettiğinden Aksaraylıların bu haklı taleplerine olumlu cevap verilememiştir. Mali imkânsızlıklar nedeniyle Aksaray Kazası'na Hükûmet Konağı inşası işinin ilerideki uygun bir tarihe ertelenmesi gerektiği hakkında, Dâhiliye Nezareti'nden Konya Vilayeti'ne gönderilen yazıda (BOA, DH.MB.HPS, 18/40-1) ifade edilmektedir. Bu yazı sonrası gelişmeler hakkında kaynaklarda belgelere tesadüf edilememiştir.

Cumhuriyet döneminde yapılan hükûmet binalarından önce hizmet verecek binanın eksikliğini hem yöneticilerin hem de halkın yaşadığı aşikârdır. Buna örnek olarak Aksaray Vilayeti'nin ilk valisi olan Abdullah Sabri Bey'in yaptırdığı okulun inşaatında eksikler olmasına rağmen bir an evvel öğrencileri taşımasıdır. Çünkü kendisinin tayininin çıkmasından sonra gelecek valinin yaptırılan bu eğitim binasının

Hükûmet Konağı olarak tasarruf edilebileceğinden tedirgin olmuştur. Fakat korktuğu şey başına gelmemiştir. Yeni gelen vali de Abdullah Sabri Bey gibi halkı ve eğitimi öncelikli olarak düşünmüştür.

Aksaray'da Hükûmet Konakları inşaatlarına 1927'de başlanılmış olup 1929 ve 1930 yıllarında tamamlanmıştır (AVG, 8 Haziran 1927:4;17 Temmuz 1929:3; 18 Nisan 1933:1).

1.4.2.Vilayet Hizmet Binaları

Şehrin merkezinde, Ulu Cami ile Kurşunlu Cami arasındaki sahada yapılmış yan yana üç bina bulunmaktadır. Bu binalar Valilik Makamı'na bağlı birimler olarak hizmet vermeye devam etmişlerdir.

Üç binanın ortasında Vilayet Konağı başka bir isimle Mülkiye, sağında Maliye, solunda ise Adliye ve Jandarma Binası yapılmıştır. Bugün ortadaki binada yine Valilik Makamı olarak kullanılmaktadır. Maliye'nin olduğu bina, hizmetini “Defterdarlık” binasında verirken bu binada şimdi Valilik Makamı'na bağlı hizmet birimleri bulunmaktadır. Jandarma Binasındaki hizmet ise Konya yolunda (gidişe göre sağ tarafta) İl Jandarma Komutanlığı'nda devam ederken bu binada yine Valilik Makamı'na bağlı hizmet birimleri bulunmaktadır.

1.4.2.1.Vilayet Konağı

1927-1929 arasında yapılmıştır. Mimarı Hrant olarak bilinmektedir (Erdal, 2014:425). Yapıldığı tarihte hangi mahalle sınırları içinde olduğu tam olarak tespit edilememiştir⁵. Mimar Özer'e göre Aksaray Hükûmet Konağı ve ek yapıları I. Ulusal Mimari Akımı'nın etkisinde Osmanlı ve Selçuklu mimari süsleme ve cephe elemanlarının kullanıldığı Erken Cumhuriyet Dönemi örneklerindendir (Özer, 2017:301). 17 Temmuz 1929 tarihli gazetede “Yeni Hükûmet Konağımız” başlığı altında şu ifadeler bulunur:

112.500 liraya müteahhidine ihale edilen hükümet konağımızın inşaatının bir kısmı bitmiş. Geçen cuma günü vilayet makamı, mektupçuluk, mektubi ve idare kalemleri, daimî encümen ve kalemi, maarif müdürlüğü ve kalemi, sıhhat müdürlüğü ve kalemi, muhasebe-yi hususiye müdürlüğü ve kalemi, mühendislik ve kalemi ile yeni hükümet konağına nakil olunmuştur. İnşaatı biten bu kısım bodrum katıyla beraber dört kattır.

⁵ Merkez ilçe Minarecik Mahallesi, 559 numaralı ada üzerinde 2010 m2 lik 22 numaralı parsel üzerine inşa edilen 3 adet yapının ortasında yer alır. Doğusunda Atatürk anıtının da yer aldığı ve 44.cadde (Mehmet Altınsoy Caddesi) ile 24.cadde (Turizm caddesi) ile çevrili olan Hükümet Meydanı bulunmaktadır. (Özer, 2017:300).

İki büyük salonu muhtevi dâhilen ve haricen çok sağlamlığı ve güzelliği camidir. Cephesinin üst kısmı Kütahya çinileri ile çok güzel bir surette tezyin edilmiştir. Bu binanın sağ ve sol taraflarında yapılması lazım gelen Maliye, Adliye ve Jandarma dairelerinin inşaatına devam edilmektedir(AVG, 17 Temmuz 1929:3).

1.4.2.2.Adliye ve Jandarma Binası

1927-1930 arasında yapılmıştır. Vilayet Konağı'nın-önden bakıldığında-solunda bulunmaktadır⁶. Vilayet Konağı inşaatı bitmek üzereyken Adliye ve Jandarma Binası inşaatına devam edildiği kaydedilmiştir (AVG, 17 Temmuz 1929:136:3).

1.4.2.3.Maliye Binası

1927-1930 arasında yapılmıştır. Vilayet Konağı inşaatı bitmek üzereyken Maliye Binası inşaatına devam edildiği kaydedilmiştir (AVG, 17 Temmuz 1929:3).Bu bina orijinal değildir. Günümüzde kullanılan yapı ilk yapılan bina olmayıp, 1985 yılında yeniden inşa edilmiştir. Orijinali bodrum üzeri iki katlı iken, yeni yapı bodrum üzeri üç katlı olarak günümüz teknolojisiyle betonarme iskelet üzerine eski hali temel alınarak doğal taş kaplama ile yeniden inşa edilmiştir. Günümüzde Valiliğin Ek Binası olarak kullanılmaktadır⁷.

1.5.Vali Konağı

Binanın -girişte ziyaretçileri karşılayan duvarındaki- kitabesine göre 1927-1930 arasında yapılmıştır. İki katlı bu binanın üst katında ve salonun solundaki çalışma odasında Aksaray'ın ilk valisi Abdullah Sabri Bey'in heykeli bulunmaktadır⁸. Yine binanın duvarına restorasyon gördüğü 1990 tarihi de yazılmıştır. 1933'te vilayetken ilçeye dönüştürülen Aksaray'ın vali konağı o tarihten 1989'a kadar "Kaymakam Konağı" olarak hizmet vermiştir. 1989-1997 arasında yine Vali Konağı olmuştur. Valiler için yeni yapılan konak sonrasında bu bina kısa bir süre atıl kaldıktan sonra 2007'de düzenlenerek Aksaray Kültür Evi olarak hizmete sunulmuştur.

⁶ Merkez ilçe Minarecik Mahallesi, 559 numaralı ada üzerinde 2010 m2 lik 22 numaralı parsel üzerine inşa edilen 3 adet yapının güneyinde yer alır. Aksaray'ın ikinci valisi Yusuf Ziya Güner tarafından Adliye ve Jandarma işlerinin görülmesi için yaptırılmış olup 1930 yılında tamamlanmıştır. Bodrum üzeri iki katlıdır, günümüzde valilik ek binası olarak hizmet amacıyla kullanılmaktadır. (Özer, 2017:310-311).

⁷ Merkez ilçe Minarecik Mahallesi, 559 numaralı ada üzerinde 2010 m2 lik 22 numaralı parsel üzerine inşa edilen 3 adet yapının kuzeyinde yer alır. Aksaray'ın ikinci valisi Yusuf Ziya Güner tarafından maliye işlerinin görülmesi için yaptırılmış ve inşaatı 1930 yılında tamamlanmıştır (Özer, 2017:310-311).

⁸ Abdullah Sabri Bey'in Aksaray'a hizmeti tartışmasız çok büyüktür. Fakat valilik konağında bahsettiğimiz odada heykeli bulunması gereken şahsiyet 1924-32 arasında 8 yıl şehre çok önemli hizmetleri bulunan Vali Yusuf Ziya Güner Bey olmalıdır (olmalıydı). Vali Abdullah Sabri Bey'in heykeli ise Aksaray Lisesi diye bilinen tarihî eğitim binasında olmalıdır.

Günümüzde aynı isimle ziyaretçilere açıktır. (2020 ilk günlerinde bizzat yerinde incelenmiştir)

1.6.Aksaray Belediyesi

Belediye Arapça (beled) kelimesinden gelir. Bir beldeye ilişkin kuruluş ve yönetim anlamını ifade eder. 1580 sayılı kanunda; Belediye, beldenin ve beldenin halkının yerel mahiyette ortak ve medeni ihtiyaçlarını düzenleyen ve gideren bir kamu kuruluşu olarak tanımlanmıştır (Uluirnak, 1975a:1). “Şehir idare teşkilâtını belirtmek için XIX. yüzyıldan itibaren kullanılan bir tabir” diye özetlenen belediyenin Osmanlının son dönemindeki değişimi ve gelişimine değinilecektir. Hemen şunu da ilave etmek gerekir ki belediye teriminden önce “Hisbe Teşkilatı” kullanılıyordu (Demirkaya, 1998:303).

II. Mahmud devrinde klasik kolluk teşkilâtı olan yeniçerilik kaldırılınca 1827’de İhtisab Nezâreti’nin kurulmasıyla, Tanzimat devri şehir yönetiminin temeli oluşturuldu. Şehirlerde vergi toplamak, asayiş sağlamak, ekonomik faaliyetlerin, çarşı pazarın teftişi, sağlıkla ilgili kontrol başka bir yolla sağlanmak isteniyordu. İhtisab Nezâreti bir müddet sonra yetersiz kaldı, çünkü XIX. yüzyılda şehirlerin imarı, alt yapının tesisi, inşaat kontrolü, yangına karşı tedbirler almak gibi büyüyen şehrin idaresinde daha aktif ve yapıcı işleri yürüten bir teşkilâta gerek vardı. Klasik Dönemde Hassa başmimarının hesaplarını tutan memurun unvanı olan şehremini, şehrin idaresinden sorumlu belediye reisi için kullanılmaya başlandı. “Belediye”, “Dâire-i Belediyeye”, “Dâire-i Belediyeye Reisi ve Meclisi” gibi tabirler ve unvanlar ise ilk defa İstanbul şehrinin kibar ecnebi semti sayılan Galata-Beyoğlu Belediyesi için kullanılacaktır. Fakat modern belediye teşkilatının başlangıcı şehremanetidir. Aslında gerek İstanbul’da gerekse 1921’de Ankara’da belediye reislerine hep şehremini denmiş, fakat taşralarda unvan Meclis-i Beledî Reisi veya Belediye Reisi olarak geçmiştir (Ortaylı, 1992:399).

13 Haziran 1854’te Kırım Savaşı’nın başşehirde meydana getirdiği hareketliliği düzene koymak için İstanbul Şehremaneti kuruldu ve Meclis-i Vâlâ tarafından bununla ilgili bir nizamname hazırlandı (Ortaylı, 1992:400). 1871 Nizamnamesi mülki memurlarının yetki ve sorumlulukları, idare meclisleri, vilayet umumi meclisi, vilayet, kaza, nahiye ve köy idareleri ve belediye yönetimine dair maddeleri içermektedir. Vilayet İdare Meclisi; liva ve kaza meclislerinde kurulması öngörülen belediye daire ve meclislerinin kararlarını faaliyet ve giderlerini kontrol etmekle de görevlendirilmiştir (Gençoğlu, 2011:39).

1877 Kanununa göre belediye organları Belediye Reisi ve Daire Meclisinden ibaretti. Şehir veya kasabanın nüfusuna göre dört yıl için altı-on iki kişilik bir Belediye Meclisi seçilir, üyelerin yarısı iki yılda bir kura ile değiştirilir, Reis ise bu üyelerin arasından Hükûmet tarafından seçilip tayin edilirdi. Meclisin tabip, baytar, mühendis gibi müşavir üyeleri de vardı (Ortaylı, 1992:401). Belediye Meclis Üyeleri yirmi beş yaşını geçmiş, Osmanlı uyruklu ve yılda en az 50 kuruş emlak vergisi veren kimselerden seçilirdi. Türkçe bilme mecburiyeti vardı⁹.

1916 yılında çıkarılan bir kararname ile Belediye Reislerinin, dört yıllık süre için Meclis Üyeleri arasından atanması uygun görülmüş iken, TBMM'nin 1922 yılında çıkardığı 278 sayılı kanunla, Meclis'in kendi üyeleri içinden iki yıllık süre için seçilmeleri kabul edilmiştir (Ulurmak, 1975a:1).

1930 tarihli ve 1580 sayılı Belediye Kanunu'nda Belediye Meclisi Üyelerinin halk tarafından dört yıllık süre için seçilmesi ve Belediye Reisinin ise Meclis Üyeleri tarafından kendi üyeleri arasından veya hariçten yine dört yıllık süre için seçilmesi hükme bağlanmıştır. 1963 yılında kabul edilen 307 Sayılı Kanun'la Belediye Reisinin, Belediye Meclisi'nce değil, doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi sağlanmıştır (Ulurmak, 1975a:1).

Aksaray Belediyesi'nin 2014 Mayıs'ına kadar kullanılan logosunda kuruluş tarihi olarak 1887 kabul ediliyordu. Hâlbuki salnameler incelendiğinde bu tarihten 14 yıl öncesinde Belediye Teşkilatı'nın olduğu görülebilirdi (KVS, 1874:68).

Günümüzdeki Belediye Binası 1977 yılından itibaren hizmet vermektedir. Daha önceki bina hakkında çok da bilgimiz yoktur. O günlere şahit olan ve belediyenin hem fiziki durumuyla hem de teşkilatıyla alakalı yazı dizisi hazırlayan eski belediye başkanlarından Sadi Ulurmak'ın verdiği bilgiler önemlidir. Belediye, 25 Aralık 1974 tarihinde 01:45 civarında nedeni henüz saptanmamış olan bir yangın neticesinde yanmıştır¹⁰. İki seneye yakın bir apartmanda (Ulu Cami ile Ali Baba Türbesi arasında)

⁹ Ortaylı, eserinde bu şartı şöyle yorumlar: İlginç bir şart da Türkçe bilme mecburiyeti idi. Bu konu Meclis-i Meb'ûsan'da Arabistan vilâyetleri mebuslarının itirazına sebep olduysa da, milliyetçilik akımının tesirli olması sebebiyle kabul ettirilmişti. (Ortaylı, 1992:401).

¹⁰ Yangın sonucunda; Belediye binasına bitişik Şehir Kulübü, Müftülük Dairesi ve Elektrik ve Su İşletmesi ile eski binada mevcut Fen İşleri Müdürlüğü tamamen yanmış yalnız Elektrik ve Su İşletmesinin bazı defter ve evrakları kurtarılabılmıştır. Yangın Başkanlık Makamı, Meclis salonu, Muhasebe ve Yazı İşleri odaları, Arşiv ve Zabıta Amirliğine sirayet etmeden söndürüldüğünden bu bölümlerde herhangi bir demirbaş eşya, evrak ve defter zayiâtı olmamış, ancak Fen İşleri Müdürlüğünün plân, pafta, dosya ve demirbaş eşyaları tamamen yanmıştır (Ulurmak, 1975b: 1). Sadi Ulurmak yazısını hazırladığı sırada belediyeden yangınla ilgili ayrıntılı bilgi rica etmiş ve gelen cevabı da yazısına şöyle eklemiştir: “Başkanlık makamından aldığımız bilgiye göre, Elektrik ve Su İşletmesinde abonelere ait föyler ile tahakkuk ve tahsilâta ait defterler yangında tahrir olmadığından ve Fen İşleri Müdürlüğünün yanan plân

kiracı olan belediye Taki Tatlıpınar döneminde yeni belediye binasına taşınmıştır. Bu bina zamanla tamir edilirken, çatı katı ilave edilmiştir. Bu kısım yemekhane olarak kullanılmaktadır.

Uluırmak'ın yazısına göre yıkılan bina 1890'da yapılmıştır. Hemen yanına ilave kısım ise 1914 tarihli dir. Uluırmak yanan binadan önce Belediye Binası olarak kullanılan yeri şöyle tarif etmektedir:

Vehbi Bey Caddesi'nde Sarrafın Hanı diye anılan eski hapishane binasının karşısında ve sebze halinin Vehbi Bey Caddesi'ndeki giriş kapısının doğusunda cadde üzerinde kâin, mülkiyeti merhum Avni Ünsal'a ait, halen maili inhidam durumunda olan sıra dükkânlar vardır. Bunlardan kebabçı Halil İbrahim'in kebabçılık yaptığı köşedeki dükkânda 1877 yılında ilk belediye örgütümüz faaliyete geçmiş bulunmaktadır. İlk belediye başkanımız merhum Şevki Efendi (İlk başkan Şevki Efendi değildir, Hacı Ali Bey'dir) burada minder üstünde oturup hemşerileri ve konukları kabul ederdi. O tarihte zabıta memuruna çarşı ağası denilirdi. İlk zabıta memurumuz kahveci Cafer Ağa idi. Belediye meclisi ise halk tarafından seçilmiş üyelerden müteşekkildi (Uluırmak, 1975c:1)

Yanan Belediye Binası'nın 1890 yılında dönemin Belediye Başkanı merhum Terzi-zade Hasan Efendi zamanında yapıldığını kaydeden Uluırmak'ın yazısından başka bir esere ve belgeye rastlanılamamıştır. Kanuni Sultan Süleyman devrinden kalma Bedestene (kapalı çarşıya) bitişik, kısmen kerpiç ve kısmen taş ve ahşap olarak yapılan bu binada evvela Kaymakamlık, Maliye, Nüfus ve Evkaf Daireleri ile Mahkeme Teşkilatı'nın çalışmaya başladığını yazan Sadi Uluırmak fark edileceği üzere birçok bilgiyi duymuş ve süzgecinden geçirdikten sonra yazmıştır.

Bina'yla alakalı şu ilave bilgileri de vermektedir: “Çarşıdaki umumi parkın kuzeyinde Ulu camiye dikey vaziyette kâin olup Kaymakam Merhum Selahattin Gedik'in reis vekilliği zamanında yanan belediye binası ise, belediye başkanı merhum Kâtip Hacı Ahmet Efendi tarafından 1914 yılında yaptırılmıştır. Bu binada da mutasarrıflık, defterdarlık, vakıf ve tapu daireleri barınmıştır. 1930 yılında hükümet binaları inşa ve ikmal edildikten sonra hükümet daireleri ve Adliye teşkilâtı yeni binalarına yerleşmiş ve belediye örgütümüz ancak 1930 yılında yanan binada hizmet görmeye başlamıştır(Uluırmak, 1975c:1).

ve paftalarını İller Bankasından getirmek mümkün olduğundan, Belediyemizin kuyudat ve evrak kaybından mütevellit bir zararı mevcut değildir. Ancak, binanın büyük bir kısmının ve demirbaş eşyalarının yanmasından dolayı uğranılan maddi zarar büyüktür. Bu meyanda Şehir Kulübü ve Müftülük Dairesi telâfisi çok zor zararlara duçar olmuşlardır”.

Uluırmak'ın özellikle şahit olduğu olayları aktarması çok önemlidir. Binanın fiziki durumu hakkında hiçbir belge bulamayan araştırmacıların imdadına bu yazılarıyla yetişen şair-yazarın anlattıklarından binanın planı bile çıkarılabilir.

Yanan belediye binası iki katlı muhtelif bölmeleri ve ayrıca üç adet ambarı ihtiva ediyordu. Çeşitli tarihlerde tamir edilmiş, Belediye Başkanı Sayın Ahmet Kadioğlu zamanında Belediye Meclisi salonu genişletilmek ve muhasebe ve Başkâtipliğin işgal ettiği bölümler ilave edilmek suretiyle esaslı tadilât ve tevsiat yapılmıştır. Kaymakam Merhum Mehmet İzgi'nin Belediye Başkan vekilliği sırasında giriş kapısı ve balkonu betonarme olarak yeniden inşa edilmiştir. Muhtelif tarihlerde yapılan tamirat, tadilat ve tevsiata rağmen işbu bina Belediye örgütümüzün yeteri derecede ihtiyaçlarını karşılayamaz durumda, adeta yamalı bir bohça halinde idi.

Eski Belediye binasına bitişik Şehir Kulübü, Müftülük Dairesi ve Elektrik ve Su İşletmesinin işgal ettiği bina ise, Kaymakam Merhum Selahattin Gedik tarafından otel olarak yaptırılmış ve Belediye Başkanı Sayın Ali Gürün zamanında tamir ve tadil edilmişti. Söz konusu ek binanın alt kısmı askeri mahfel, Toprak Mahsulleri Ofisi ve nihayet uzun müddet Şehir Kulübü olarak kullanılmıştır. Yanan Belediye binasının kuzey kısmında mevcut Bedesten ise, uzun müddet gazhane ve ambar olarak hizmet görmüş ve kemerli bölmelerinden bir kısmı, Belediye Başkanı Sayın Ahmet Kadioğlu (Uluırmak, 1975c:1).

Tablo: 7Aksaray Belediye Reisleri (1874-1980)¹¹

Belediye Başkanlarının isimleri	Görev süresi	
Hacı Ali Bey	1874	1875
Raşit Efendi	1875	1876
Hacı Ali Efendi	1876	1878
Mehmet Efendi	1878	1880
Hacı Osman Efendi	1880	1881
Hazinedar-zâde Şevki Efendi	1881	1884
Kadı-zade Hacı Mehmet Efendi	1884	1894
Şehir Hacısı-zade Mustafa Efendi	1894	1897
Mukayyıt-zade Nisari Efendi	1897	1899
Terzi-zade Hasan Efendi	1899	1906
Çorakçı-zade ¹² Hacı Ahmet Efendi	1906	1912
Kâtip Hacı Ahmet Efendi	01.01.1912	28.02.1914
Terzi-zade Halit Efendi (vekâleten)	01.03.1914	15.10.1914
Kâtip Hacı Ahmet Efendi	16.10.1914	01.03.1924

¹¹Merhum Sadi Uluırmak 1955-58 arasında belediye reisliği yapmış çok yönlü bir şahsiyettir. Güzel ve esprili şiirleriyle biliniirdi. Yeri geldiğinde okkalı eleştiriler yazan Uluırmak “Belediye” başlığı altındaki yazısında geçmiş dönemdeki ve kendinden sonraki reisleri de yazmıştır. İlk kısımda eksik ve yanlışları vardır. Salnamelerin orijinal kopyaları haricinde Mustafa Bay'ın salnamelere göre hazırladığı eserden de istifade edilmiştir. (Bay, 2013:138).

¹²Uluırmak “Perek-zade” derken bu dönemde kaymakam olan Yahya Sezai Bey “Çorakçı-zade” demektedir. (Yahya Sezai Bey, 2012:132).

Abbas-zade Mehmet Efendi	02.03.1924	28.02.1925
Çorakçı-zade Kuddusi Efendi	01.03.1925	06.03.1927
Kavurmacı-zade Ali Efendi	07.03.1927	05.02.1928
Mukayyıt-zade Hadi Bey	06.02.1928	06.05.1932
Terzi-zade Halit Bey (vekâleten)	07.05.1932	03.07.1933
Mukayyıt-zade Hadi Bey	04.07.1933	21.11.1934
Kaymakam Selahattin GEDİK (vekâleten)	22.11.1934	09.03.1936
Muhittin PEREK	10.03.1936	26.11.1942
Hasan ATAY ve H. İbrahim PEREK (vekâleten) ¹³	Tarih bilinmiyor	Tarih bilinmiyor
Bayram Ali GÜRÜN	27.11.1942	06.09.1950
Fikri KIZILTAN (vekâleten)	07.09.1950	02.10.1950
Ahmet KADIOĞLU	03.10.1950	17.03.1954
Kaymakam Sadık ARTUKMAÇ (vekâleten)	18.03.1954	19.07.1954
Kaymakam Namık PARK (vekâleten)	20.07.1954	12.11.1955
Sadi ULUIRMAK	13.11.1955	31.05.1958
Kaymakam Mehmet İZGİ (vekâleten)	01.06.1958	30.06.1959
Kaymakam İ Ethem KILIÇOĞLU (vekâleten)	01.07.1959	17.11.1959
Muammer ŞİŞMAN (vekâleten)	18.11.1959	31.11.1959
Sadi ULUIRMAK	01.12.1959	01.06.1960
Kaymakam Albay Nuri AKMAN (vekâleten)	02.06.1960	21.07.1960
Kaymakam Ziya DURAKOĞLU (vekâleten)	22.07.1960	03.12.1961
Kay. M.EminH. İBRAHİMOĞLU (vekâleten)	04.12.1961	17.11.1963
Mehmet DALKILIÇ	18.11.1963	09.12.1973
Taki TATLIPINAR	10.12.1973	12.09.1980

Tablo: 81980’den Günümüze Aksaray Belediye Başkanları¹⁴

Kaymakam Güner ORBAY	1980-1982
Kaymakam FAHRİ BÜKTEL (Vekil)	1982-1984
M. Emin GÜRÜN	1984-1989
Memiş AKIN	1989-1994
Ahmet ER	1994-1999
Osman ERTUĞRUL	1999-2004
Nevzat PALTA	2004-2009
Nevzat PALTA	2009-2104
Haluk Şahin YAZGI	2014-2019
Evren DİNÇER	2019-

Tablo: 9Salnamelere Göre Aksaray Belediyesi Meclisi (Bay, 2013:142-177)

Sene	Reis	Aza	Aza	Aza	Aza	Aza	Aza	Kâtip
1874	Hacı Ali Bey	Mustafa Ağa	Mehmet Efendi	Hacı Mehmet Efendi	Hoca-zade Mehmet Efendi	Asir Ağa		Sadık Efendi

¹³Sadi Uluiрмаk şöyle bir not düşmüştür: “Belediye Başkanı Merhum Muhittin Perek’in yedek subay olarak ihtiyat askerliğini ifa etmek üzere başkanlıktan ayrılması üzerine Riyaset makamına kısa sürelerle vekâleten merhum Hasan Atay ve H. İbrahim Perek işgal etmişlerdir”. Hangi isim hangi tarihte belediye reisinin vekilidir tespit edilememiştir (Uluiрмаk, 1975c:1).

¹⁴<https://www.aksaray.bel.tr/kurumsal-89> (Erişim Tarihi 4.6.2019, 20:35)

1875	Raşit Efendi	Mustafa Efendi	Hacı Mehmet Efendi	Hoca-zade Mehmet Efendi	Enseb Ağa			Sadık Efendi
1876	Hacı Ali Efendi	Hamza Ağa	Mustafa Efendi	Mehmet Efendi	Eseb Ağa	Muhittin Efendi		Nüfus mukidi Şevki Efendi
1877	Hacı Ali Bey	Mehmet Ağa (muavin)	Ahmet Efendi	Muhittin Efendi	Hacı Sufi Efendi	Ali Ağa	Karakaş Efendi Ağa	Nüfus kayıt memuru Şevki Efendi
1878	Hacı Ali Bey	Mehmet Ağa (muavin)	Ahmet Efendi	Muhittin Efendi	Hacı Sufi Efendi	Ali Ağa	Karakaş Efendi Ağa	Nüfus kayıt memuru Şevki Efendi
1879	Mehmet Efendi	Mehmet Ağa	Ahmet Efendi	Hacı Sufi Efendi	Ali Ağa	Karakaş Efendi Ağa		Muhittin Efendi
1880	Hacı Osman Efendi	Tevfik Efendi	Ali Ağa	Hacı Mehmet Efendi				Osman Efendi
1881	Şevki Efendi	Ali Ağa	Mustafa Efendi	Osman Nuri Ef.				
1882	Şevki Efendi	Ali Ağa	Mustafa Efendi	Terzi-zade Osman Ef.				
1883	Şevki Efendi	Ali Ağa	Mustafa Ağa	Terzi-zade Osman Ef.				
1884	Hacı Ali Bey	Ali Ağa	Mamas Ağa					Hayri Bey (müderris)
1885	Ateş Ağa	Hacı Mehmet Efendi	Ali Ağa	Diğer Hacı Mehmet Efendi	Mamas Efendi	Keygurak Efendi		Cemal Efendi
1886	Ateş Ağa	Hacı Mehmet Efendi	Ali Ağa	Diğer Hacı Mehmet Efendi	Mamas Efendi	Keygurak Efendi		Cemal Efendi
1887	Ateş Ağa	Hacı Mehmet Efendi	Ali Ağa	Diğer Hacı Mehmet Efendi	Mamas Efendi	Keygurak Efendi		Cemal Efendi
1888	Ateş Ağa	Hacı Mehmet Efendi	Ali Ağa	Diğer Hacı Mehmet Efendi	Mamas Efendi	Keygurak Efendi		Cemal Efendi
1889	Ateş Ağa	Hacı Mehmet Efendi	Ali Ağa	Diğer Hacı Mehmet Efendi	Mamas Efendi	Keygurak Efendi		Cemal Efendi
1891	Nisari Efendi	Şevki Efendi	Osman Efendi	Memiş Efendi	Hacı Ali Ağa	Mamas Efendi	Fukas Efendi	Memiş Efendi (sandık emini)

1892	Hazinedar-zade Mehmet Efendi	Şevketin Efendi	Hasan Efendi	Ateş-zade Ateş Ağa	Parsih Efendi — Sehak Efendi	Şükrü Efendi — Hacı Mehmet Efendi	Hacı Ali Efendi	Mehmet Efendi
1894	Mehmet Şevketin Efendi	Hacı Mehmet Efendi	Hacı Ali Efendi	Ateş oğlu Ateş Ağa	Osman Efendi	Hüseyin Efendi	Silvas Efendi — Sehak Efendi	Mehmet (sandık emini)
1896	Mehmet Şevketin Efendi	Hacı Mehmet Efendi	Hacı Ali Efendi	Ateş oğlu Ateş Ağa	Osman Efendi	Hüseyin Efendi	Silvas Efendi — Sehak Efendi	Mehmet (sandık emini)
1906	Hasan Efendi	Mustafa Efendi	Mehmet Efendi	Hacı Veysel Efendi	İsmail Ağa	Parsih Efendi	Mıgırdıç Efendi	Ruşen Efendi
1914	Kâtip Hacı Ahmet Efendi							

1.7.Aksaray Hastahanesi

Osmanlı Döneminde şehirde hastahane ile ilgili bir kayda rastlanılamamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu önemli ihtiyaç için harekete geçen yöneticiler Ulurmak'ın yanında bulunan bir evi kiralamıştır. “Hastahanemiz” başlığı altındaki ifadelerden geçici olarak kiralanması ve beş seneye kadar inşaatın başlanacağı anlaşılmaktadır. Hastahanenin inşaatı bitene kadar Avukat İzzet Bey'in evinin 2 bin lira bedelle beş seneliğine kiralanacağı belirtilmiştir.

Hastahaneye idare memuruyla 3 hasta bakıcı bir hemşire 3 hademe 1 işçi 1 çamaşırcının tayinleri icra edilmek üzeredir. Hastahane tababetine kırk lira maaş-ı asli ile bir doktorun tayin ve i'zamu (gönderilmesi) Sıhhiye Vekâlet-i Celilesi'ne arz edilmiştir. Gelecek sene de hastahaneye bir operatör tahsisatı nazar-ı dikkate alınacaktır. Ve her sene hastahanemiz bir derece daha tekmil ettirilerek hastalarımızı tedavi ve ameliyat için Konya'ya göndermeye lüzum kalmayacaktır. Tabibi gelinceye kadar hastahanenin tababet vazifesi faal ve muhterem Sıhhiye Müdürü Şükrü Beyefendi tarafından ifa edilecektir(AVG, 5 Eylül 1928:3).

İki hafta sonraki gazetede açılacak hastahanenin nasıl kiralanacağı açıklığa kavuşturulmuştur. “Hastahane İçin Ev” başlığı altında Encümen Daimi Vilayet'ten duyurulan maddeler şöyledir:

- 1- Küşadı derdest olan hastahane için bir bina tedarik edilecektir.

- 2- Bina beş sene müddetle icar edilecek. Bedel-i icarı defaten verilecektir. Verilecek meblağdan bir kısmıyla gösterilecek keşif ve şekil dairesinde hamam ve çamaşırhaneyi ev sahibi azami 20 gün zarfında yaptırmış olacaktır.
- 3- Binanın mülkiyetini vermek isteyen olursa nakit yer olunacak. Bedelinin nısfı peşin, nısf-ı diğeri sene-i atıye bütçesinin tasdikinde verilmek şartıyla ev sahipleri razı olursa mülkiyeti de satın alınacaktır.
- 4- Gerek icara rabt edilecek bina gerek mülk olarak alınacak evler Sıhhiye Müdürü Bey tarafından görülecek. Muvafık-ı Fen bulursa alınacaktır.
- 5- Mevcut binayı gerek icar ve gerek mülkiyetini vermek suretiyle pazarlığa talip olanların Eylül'ün 24. pazartesi günü saat 16:00'ya kadar arz-ı hal ile encümen-i vilayete müracaatları ilan olunur (AVG, 19 Eylül 1928: 4).

Hastahane İhtiyacı

- 40 adet yatak ve yastık kılıf ve yüzleri için Amerikan bezi (top 10)
 - 50 “ takım don, gömlek, entari, hırka, takke için bez (top 5)
 - 50 “ çift yün çorap
 - 20 “ battaniye
 - 20 “ etajer -karyola yanlarına koymak için-
 - 20 “ tükürük hokkası
 - 4 “ sedye
 - 4 “ oturak
 - 5 “ tencere -muhtelif cesamette-
 - 3 “ kazan
 - 1 “ et makinesi
 - 8 “ soba ma' borusu ve sairesi
 - 25 “ terlik
 - 30 takım çatal, kaşık, bıçak, tabak ve kâse
 - 20 yatak için 20 batman yün
 - 20 yatak için 20 batman pamuk
 - 30 perdelik Amerikan bezinden (top 3)
- Daha sair ihtiyaç görülecek malzeme (AVG, 19 Eylül 1928:4.)

Encümen-i Daimî Vilayet'ten

- 1- Küşadı derdest olan hastahanenin muktezi levazımının cinsi baladar muharrerdir.
- 2- İşbu levazım pazarlıkla alınacak ve bedeli defaten irade-i hususiyeden tesviye edilecektir.
- 6- Mezkûr levazımı gerek top ve gerek adedi itibariyle verecek olan taliplerin pazarlık yapmak üzere Eylül'ün 24. pazartesi günü saat 16:00'ya kadar arz-ı hal ile encümen-i vilayete müracaatları ilan olunur (AVG, 19 Eylül 1928:4).

Bu ilanlar ve sonrasında işlerin-işlemlerin ilerlemesiyle hastahanenin açılmasının yaklaşmasıyla “Dispanser” başlığı altında şehirdeki dispansere ihtiyaç kalmayacağından dispanserin teşkilatıyla birlikte Arapsun'a naklinin kararlaştırıldığı kaydedilmiştir. Birkaç haftaya kadar nakline başlanacağı haber edilmiştir(AVG, 12 Teşrinisani 1928:2).

1.8.Aksaray Millet (Halk) Kütüphanesi

Vali Abdullah Sabri Bey döneminde istimlak işi halledilmiş olan kütüphanenin¹⁵ temeli 1924'te göreve başlamış olan Vali Yusuf Ziya Bey döneminde atılmıştır. 1924 Haziran'ında başlanılan inşaat 1926 Mayıs'ında tamamlanmıştır (AVG, 29 Kânunuevvel 1926:1). Kütüphane hizmete girdikten kısa süre sonra gazetede kütüphanenin, kitapların, okumanın önemi hakkında direkt halka hitaben uzunca bir yazı kaleme alınmıştır¹⁶. Kütüphanenin alt katı matbaadır ve Osmanlı Türkçesi kitabesi

¹⁵ Kütüphane: Hacı Hasan Mahallesi 717 no'lu sokak, 535 numaralı ada, 30 no'lu adreste 870 m2 alana sahiptir. (Özer, 2017: 63).

¹⁶ *Idare-i Vilayet tarafından merkezde yapılan muazzam, asrî kütüphanenin fotoğrafı bu haftaki gazetemizde derç edildiği için muhatabımız olan halk ile köylülerimizle bu husus için de biraz hasbihal edelim. Kütüphanemize (1)340 senesi haziranında başla(n)mış (1)926 Mayısında bitmiştir. Buranın istimlakatına, binasına, mefruşatına bine karib (yakın) kitaplarına yirmi bin liradan fazla para gitmiştir. Bina yalnız Türk ustaları tarafından Türk usul-u mimarisiyle yapılmış, duvarları Hacı Bektaş taşından Türk sanayi-i nefisesin bir numunesi olan çiçeklerle, levha kitabeleriyle tezyin edilmiştir. Memleketimizde ebediyen koyulanmış dervişlik hurâfelerinden biri de bu taş üzerine idi. Güya Hacı Bektaş Veli'nin balgamından türemiş bu taş Bektaşiler adeta secde ediyor ve kendi tarikatlerinin alamet-i farikası olduğunu derlerdi. Hâlbuki bu taşın vasi'(yaygın) miktarda bir ocağı vilayetimizin Bekdik Karyesi'nde (Sarıyahşi'ye bağlı bir köydür) bulunmuş ve çıkarılmıştır. Acaba Hacı Bektaş buraya da mı balgamını fırlatmış dersiniz. Hep yalancılık hurâfât (hurâfeler) değil mi? Kütüphane Selçuklular'dan kalmış binalardaki birçok çiçek levhalarıyla beraber çok büyük tedkikat yorgunluğu ile tarz-ı imalî keşfedilen beyaz mermer üzerine siyah mermer kakıtmalı kitabeler o kadar güzel bir manzara vermiştir ki Türk sanayi kadime ve cedidesinin ... ıtlaka sezadır. Bina biri büyük diğeri küçük iki salon ve diğeri iki odadan ibaret olup şekl-i hariciyesi bi'l-iltizam gayr-i mütenazır yapılmıştır(AVG, 29 K.Evvel 1926: 1-2.).*

yaralanmış da olsa yerindedir¹⁷. Kütüphanenin 30 bin liraya mâl olduğu daha sonra yayınlanan gazetede yazılmıştır (AVG, 15 İkcikanun 1930:2).

Kütüphanenin duvarlarında/cephelerinde farklı kitabeler vardır. Kelime-i Tevhid, İhlas suresi haricinde ana giriş kapısının üzerindeki kitabede hem bâninin hem de ustanın adı yazmaktadır. Dönemin Valisi Yusuf Ziya Bey'in adıyla birlikte yapının ustası Sarı Şeyh Mısırlı'nın adı bulunan kitabe şöyledir:

Ey Yüce Türk

Koş gel ara bul işte; senin istediğin nûr

Nurunla vatan olmuştur, gülşen-i mamûr

Ettikçe Ziya'yı eserin herkesi mesrûr

Pişâni azmin yürüsün fahr ü mağrûr

Vilayet Gazetesi'ndeki taramalarda kütüphanenin ziyadesiyle kullanıldığını, eğitimle alakalı toplantılardan düğün merasimlerine ev sahipliğine kadar pek çok etkinlikte tercih edilen mekân olduğuna rastlanmıştır. Bayramlaşmaların yapıldığı kütüphane bir nevi Aksaraylıların ikinci adresleridir.

1.9.Eğitim Binaları

Sosyal yapı bölümünün “eğitim” başlığı altında okullardan ayrıca bahsedilecek olsa da burada binalarla alakalı genel ve teknik olarak bahsedilecektir.

1.9.1.Orta Mektep (Aksaray Lisesi)

Aksaray İdadi Mektebi inşaatına 1921'de başlanılmıştır ve inşaat tam olarak bitmeden 1923'te binada eğitime başlanmıştır. Bu dönemde Aksaray'ın mutasarrıfı Abdullah Sabri Bey'dir. Biblo kadar güzel olan binanın cephelerinde kitabeler bulunmaktadır. Bunlardan ikisinde yer alan tarihten binada eğitimin 1923'te başladığı düşünülmektedir.

“Didim târih-i cevherdâr Sabri Hakk'a minnetle

Yapıldı Aksaray şehrine idadi metânetle”1342

Bunun haricinde binanın doğu cephesinde, birinci kat balkon giriş kapısının üstünde “*Vali Abdullah Sabri 1923-1342*” kitabesi mevcuttur.Vilayet Gazetesi'nde bu

¹⁷ 1933'te vilayetlik lağvolunca matbaa da sökülüştür. Bu esnada memurlardan birisi “Aksaray Vilayet Matbaası” yazılı bu taşı/kitabeyi sökmek istemiştir. Bunu gören Kabakbaş Abdullah isimli bir vatandaş memura engel olmuştur. (Mahir Südemen ile 27 Eylül 2010'da yapılan görüşme).

mektebin yapılışı ve kullanılmaya başlanmasıyla alakalı “Mektep” başlıklı uzunca bir yazı bulunmaktadır (AVG, 5 Kânunuevvel 1926:1).

1.9.2.Zafer Mektebi

Zafer Mektebi’nden önce Kurşunlu Cami’nin yanında tek katlı “Darü’z-Zafer” isimli bir mektep bulunduğu kayıtlıdır(Komisyon, 1998:60). Şimdiki Zafer Mektebi’nin bulunduğu yerde 1980’lere kadar faaliyette olan Zafer Mektebi binası Ermeni bir vatandaştan alınmış ve mektep inşa edilmiştir. 22 Şubat 1928 tarihli haberde “Muhasebe-i Hususiyemiz’in Memlekete İki Mühim Hediye-i İrfanı” başlığı altında *“Maarifperver ve gayyur valimiz Beyefendi’nin himmet ve takibatıyla birleşen faal encümen daimi vilayetimizin musib (isabetli) kararı neticesinde merkez vilayette sekiz bin liraya alınan güzel bir binaya yedi bin küsur lira sarf olunmak suretiyle çok güzel bir irfan ocağı yükseldi. Zafer Mektebi namını alan bu irfan ocağı dâhilen ve haricen mükemmel ve caziptir”* ifadelerinden okulun maliyeti hakkında bilgi sahibi olunabilir (AVG, 22 Şubat 1928:3). Burada 8 bin ve 7 bin küsur lira toplamda 15 bin küsur liradan bahsedilirken 1930 tarihli gazetede Zafer Mektebi’nin 18.000 liraya mâl olduğu bilgisi vardır (AVG, 15 İkinci Kânun 1930:1). Aynı isimle yeni binada eğitim devam etmektedir.

1.9.3.Gazi Paşa Mektebi

Günümüzde Gazi Paşa (<http://aksaraygazipasaio.meb.k12.tr>)ismiyle bilinen okul başka bir eğitim kurumudur. 1928-29’da yapılan ve eğitimin devam ettiği okulun ismi ise “Gazi Mektebi”dir (<http://aksaraygazipasaio.meb.k12.tr>). 25 Aralık 1929 tarihli gazetede “Gazi Paşa Mektebi” başlığı altında okulla alakalı haber bulunmaktadır¹⁸. Vali Yusuf Ziya Bey’in döneminde yapılan eğitim yuvasının ilk müdürü Mustafa Naci Bey’dir (AVG, 13 Ağustos 1930:2).

1.9.4.Koçhisar Mektebi

5 Şubat 1930 tarihli gazetede mektebin inşaatının bitmek üzere olduğu kayıtlıdır (AVG, 10 Eylül 1930:4). Başka bir haberde Koçhisar Mektebi’nin 32.000 liraya ihale edilip bir ay sonra teslim edilmesinin zaruri olduğu yazmaktadır (AVG, 15 İkinci Kânun 1930:2). Üç hafta sonraki gazetede ise Koçhisar Mektebi müteahhidi olan Kırşehirli

¹⁸ “40.650 liraya müteahhidine ihale edilen Gazi Paşa mektebinin inşaatı ikmal edildiği cihetle tetkik etmek ve şeraitine muvafık ise kabul raporunu tanzim eylemek üzere Konya mıntıkası Maarif Emimliği mimarı İhsan Bey Aksaray’ımıza gelmiş ve geçenlerde Vali beyefendi ile birlikte mektebe gidilerek tetkikatı icra edilmiştir. Tetkikat neticesinde inşaat tamamen muvafıkı fen ve şerait olduğu anlaşılmış ve tesellim muamelesi yapılmıştır. Mektep Almanların son kabul ettiği sisteme göre Maarif Vekâletinden gelen projeye göre inşa edilmiş çok sıhhi, metin ve güzeldir”. (AVG,25 Birinci kânun 1929: 4).

Mehmet Efendi'nin verilen sürede inşaatı bitiremeyeceğinin anlaşılması üzerine ihale iptal edilmiştir. Konya emanet mimarlığınca tanzim edilen 29.400 liralık keşif üzerine yeni bir ihaleye çıkılmış ve açık azaltma usulü ile 29.000 liraya Konyalı müteahhit Osman Bey'e ihalesi yapılmıştır. Haberdeki ifade şöyledir: "Havanın müsaadesinde de işe başlayacak ve gelecek seneyi dersiyesinde Koçhisar da asri mektebe kavuşmuş bulunacaktır. Bütçeye mevzu tahsisatla Cumhuriyet Mektebi civarında Ziya Bey'in hanesi 5000 liraya alınmıştır" (AVG, 5 Şubat 1930:2).29 Ekim 1930 Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle Koçhisar Mektebi'nin açılışı yapılmıştır(AVG, 29 Ekim 1930:5).

1.10. Hapishane

1908 yılından önce Aksaray'da hapishane elbette vardır. 1908-1933 arasında Aksaray'daki hapishane durumuyla alakalı belge-bilgi maalesef azdır. Araştırmalar esnasında devlet arşivlerindeki belgeler haricinde süreli yayınlardan da istifade edilmiştir.

30 Nisan 1908 tarihli bir belgede Aksaray Hapishanesi'nin küçük olmasından ve yeterli sağlık koşullarına sahip olmadığından dolayı ıslah edilmesi gerektiği hakkında talep kaydı vardır (BOA, DH.TMIK.S, 72/78). Aksaray başta olmak üzere Konya'nın diğer kazalarındaki hapishanelerin inşaat ve tamirat işlerinin bütçe yetersizliğinden dolayı henüz yapılamadığı ve bütçeden tamirat ve inşaat kalemine yeterli ödenek konulduğu takdirde bunlar için gerekenin yapılabileceği hakkındaki diğer belgenin tarihi ise 4 Haziran 1908'dir (BOA, DH.TMIK.S, 73/61-7).Bu yazışmalardan kısa bir süre sonra 9 Ağustos 1908 tarihli bir belgede Aksaray Hapishane inşaatının tamamlanmak üzere olduğu kaydedilmektedir (BOA, DH.MKT, 1276/73). Dâhiliye Nezareti'nden Konya Vilayeti'ne gönderilen mezkûr belgeden Aksaray Hapishanesi inşaatını üstlenen ve aldığı 30 bin kuruşla inşaatın bir kısmını tamamlayan müteahhit Hasan'ın inşaatı bitirebilmek için kalan ödemenin de yapılmasını talep ettiği öğrenilmektedir (BOA, DH.MKT, 1276/73).

1908'de yapılan bu hapishaneden yaklaşık 4 yıl sonraki (21 Aralık 1912) bir belgede (BOA, DH.MB.HPS, 3/46-2) yeni bir hapishanenin daha inşasının gündeme geldiğini ama maddî imkânsızlıklar yüzünden yapılamayacağı kayıtlıdır. Maliye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan bu belgeden 4 gün sonra (25 Aralık 1912) Dâhiliye Nezareti'nden Konya ve Musul vilayetlerine gönderilen yazıda da yeni hapishanelerin yapılmasının şimdilik mümkün olmadığı belirtilmiştir (BOA, DH.MB.HPS, 3/46-1).

1911’de yaşanan sel felaketiyle alakalı bir haber metninden hapishanenin de sular altında kaldığını ve mahkûmların daha yüksekteki bir depoya nakledildiği öğrenilmektedir (Babalık, 13 Şubat 1911:1). 1912 yılına ait ve yukarıda bahsi geçen talepten Aksaray’da hapishane ihtiyacının önemine binaen yazıldığına kanaat getirilebilir.

Aksaray’ın ihtiyacı olan hapishane eksiği imkân dâhilinde halledilmeye çalışılmıştır. Zinciriye Medresesi hapishane olarak kullanılmıştır. Vali Yusuf Ziya Bey’in gayretleriyle bir hapishane yapılmaya başlandığı ama inşaatın geç tamamlandığı bilinmektedir. 1926 yılına ait kitabeden eserin çok yakın bir zamanda tamamlanacağını ve hazırlanan bu kitabenin de hapishanenin duvarına (muhtemelen giriş kapısının üzerine) konulacağını hesap edildiği düşünülmektedir. Fakat 1952 yılına kadar bu yeni hapishaneye taşınılmamıştır. Hangi sebepten olduğu tespit edilememiştir.

1931 yılında yayımlanmış olan “Aksaray Tarihçesi” isimli eserde inşaatın halen devam ettiği öğrenilmektedir (Mektupçu Hilmi, 1931:74). Zinciriye Medresesi, odaları hatta ana eyvanı da dâhil olmak üzere 1940’ların ortasına kadar mahkûmların koğuşu olmuştur. O günleri gösteren fotoğraflardan görüldüğü kadarıyla ana eyvanın kemerine kadar duvar örülmüş ve içten bir merdivenle iki katlı koğuş olarak değerlendirilmiştir (Gül, 2016:sayfa no yok).

İKİNCİ BÖLÜM

RESMÎ KURUMLAR ve YÖNETİCİLER

2.1. İdari Yöneticiler

Çalışmanın sınırlarından dolayı kaymakamlardan, naiplerden, bir mutasarrıftan ve valilerden bahsedilecektir. Yukarıda da bahsedildiği gibi 19. yüzyılın ikinci yarısı bile olmadan Aksaray Sancağı kazaya dönüştürülmüştür. 1920 yılına kadar Aksaray, Konya Vilayeti'ne bağlı Niğde Sancağı'nın bir kazasıdır. Bu kısımda Salnameler ve devlet arşivlerinin Osmanlı Belgeleri kısmından istifade edilerek kaymakamların isim, işe başladığı ve ayrıldığı yıllar yazılmıştır. Valilerle alakalı bilgi ise devlet arşivlerinin Cumhuriyet belgelerinden ve Aksaray Vilayet Gazetesi'nden istifade edilerek anlatılacaktır.

Anadolu Selçukluları devrinde bir kültür merkezi olan Konya ve Kayseri şehirlerinin birbirine bağlandığı ana yol üzerinde bulunan Aksaray, II. İzzeddin Kılıçarslan'ın yaptırdığı dinî, ticarî ve sosyal tesislerle âdeta yeniden kuruldu. Anadolu Selçukluları'nın dağılmaya başlamasıyla Karamanoğulları'nın hâkimiyetine girdi. Bu dönemde Karamanoğulları ile Osmanlılar ve Kadı Burhâneddin arasındaki siyasî mücadelelerden oldukça etkilendi. Yıldırım Bayezid zamanında -1397 yılında- Osmanlı topraklarına katıldı. Yıldırım Bayezid'in 1402'de Ankara Savaşı'nda Timur'a mağlûp olmasından sonra tekrar Karamanoğulları hâkimiyetine geçen şehir, Fâtih Sultan Mehmed'in 1468'de bu beyliğe son vermesinden sonra kesin olarak Osmanlı Devleti idaresine girmiştir (Şahin, 1989:291).

1920'de Aksaray liva olmuştur. 14 Teşrinievvel 1336 [1920] tarih ve 40 sayılı “Aksaray’ın Livâ Hâline İfrâğına Dâir Kânun” maddeleri aynen şöyledir:

Madde 1. Merkezi Aksaray Kasabası olmak ve Aksaray ve Arapsun ve Koçhisar kazalarından mürekkep bulunmak üzere Aksaray namıyla müstakil bir liva teşkil olunmuştur.

Madde 2. İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren mer’iyülicradır.

Madde 3. İşbu kanunun icrasına Heyet-i Vekile memurdur(Ceride-i Resmiye, 21 Mart 1337:1).

1923 yılında liva vilayete dönüştürülmüştür. 1933'te vilayetliği lağvedilerek Niğde'ye bağlanmıştır (Şaşmaz, 2014:51,53)¹⁹.

¹⁹ Bu hususta geniş bilgi için bkz. (Şaşmaz, 2014: 51-53)

2.1.1.Kaymakamlar

Sözlükte “birinin yerine geçen, yerini tutan, vekil, naib” anlamındaki kâim-makâmdan gelen kelimeye Osmanlı merkez ve taşra teşkilâtında hem unvan hem terim olarak rastlanır. Bu unvan veya terim kaynaklarda XVI. yüzyıldan itibaren görülür. Bunların en önemlisi sadâret kaymakamıdır. Sadrazamın sefer dolayısıyla veya bir başka sebeple başşehirde bulunmadığı zamanlarda İstanbul’daki işlerini görmek üzere bıraktığı vekile Sadâret Kaymakamı denilmektedir.İlmiye teşkilâtındaki vekâletler ve ikinci derecedeki memuriyetler için daha ziyade “nâib” kelimesi kullanılmıştır (Özkaya, 2002:84).

1867 yılında yayınlanan Vilayet Nizâm-nâmesi’nde kaza müdürü yerine bu göreve hükümetçe atanan kimseye “kaymakam” unvanı verilirken sancak idaresi ise “mutasarrıf”a devredilmiştir. Kazaları artık ilmiye sınıfından kadılar değil, mülkiye sınıfından kaymakamlar yönetmektedir (Karpata, 2010:40).1871 tarihinde Mülki Amir olan Kaymakamın başkanlığında teşkil idilen kaza idare meclisinde mal müdürü, tahrirat kâtibi, naib, müftü, gayrimüslim cemaatinin ruhani reisleri gibi tabi üyelerle iki müslim ve ikisi de gayrimüslim cemaatinden seçilen dört üye yer aldı (Saydam, 2002:268). 1921’e kadar Osmanlı mülkî idaresi birimleri yukarıdan aşağıya doğru vilâyet, sancak, kaza ve nahiye şeklinde devam etmiş, bu yıl içinde sancak birimi kalkmıştır. Cumhuriyet döneminde kaza adı ilçeye çevrilmiş olmakla birlikte mülki amirinin unvanı kaymakam olarak varlığını sürdürmektedir (Özkaya, 2002:85).

Tablo: 101868-1920 Arasında Kaymakamlar²⁰

<i>Kaymakam ismi</i>	<i>Görev süresi</i>	
Mehmed Sadık Efendi	1868	1869
İsmail Hakkı Efendi	1869	1870
İsmail Bey	1870	1871
Abdülhamid Efendi	1871	1872
Abdurrahman Nafiz Efendi	1872	1874
Abdurrahman Efendi	1874	1875
Sabit Efendi	1875	1876
Osman Hicabi Efendi	1876	1877
Hacı Ahmed Şükrü Efendi	1877	1878
CaferAğa (Kaymakam Vekili)	1878	1878

²⁰BOA, İ.DUİT, 46/62-2, BOA, BEO, 4236/317667, BOA, İ.DH, 1504/4-1, BOA, İ.DH, 1504/4-2, BOA, BEO, 4331/324801, BOA, İ.DH, 1512/32-1, BOA, İ.DH, 1512/32-2, BOA, İ.DUİT, 45/15-2, BOA, İ.DUİT, 45/15-1, BOA, İ.DUİT, 46/62-2, BOA, İ.DUİT, 46/62-1, BOA, İ.DUİT, 114/64-4, BOA, İ.DUİT, 47/26-2, BOA, İ.DUİT, 47/26-1, BOA, İ.DUİT, 48/29-2, BOA, İ.DUİT, 48/29-1, BOA, BEO, 3401/255018, BOA, BEO, 3402/255116, BOA, DH.MKT, 2623/113, BOA, DH.MKT, 1276/58-1, BOA, DH.MKT, 1276/58-2, BOA, DH.MKT, 2721/21-1, BOA, İ.DH, 1512/11-2, BOA, İ.DH, 1512/11-1; Liste hazırlanırken Mustafa Bay’ın hazırladığı “Salnamelerde Aksaray” çalışmasına da bakılmıştır. (Bkz. Bay, 2013:133-134).

Abdlmabud Efendi	1878	1880
Mustafa Lütfi Efendi	1880	1880
Muhsin Bey	1880	1881
Hamdi Bey	1881	1883
Hamdi Efendi	1883	1886
Fuat Efendi	1886	1888
Osman Hicab Efendi	1888	1888
Nuri Efendi	1888	1889
Mehmed Nuri Efendi	1889	1891
Hasan Halis Efendi	1891	1894
Salih Salim Efendi	1895	1899
Mahmut Celaleddin Efendi	1899	1900
Hakk Efendi	1900	1901
Hüseyin Hüsnü Efendi	1901	1904
Selahaddin Bey	1904	1907
Ahmet Naci Bey	1907	1908
Rt Efendi	1908	1910
Yahya Sezai Bey	1910	1913
Kemal Bey	1913	1915
Abdülfettah Efendi	1915	1917
Ali Kemal Efendi	1917	1918
rfan Efendi	1918	1918
Zeki Efendi	1918	1919
Muhyiddin Efendi	1919	1920

2.1.2.Naibler

Devlet ve Konya Vilayet Salnameleri’nde kaymakamdan sonra isimleri görülen memurlar olan naibler yardımcı demektir.Naiblik, Osmanlı Devleti’nde başlangıçtan beri mevcuttu. Fethedilmiş yeni yerlere idareci olarak sancak beyi veya subaı, hukukun uygulayıcı olarak da kadı yahut naib tayin edilmesi bir fetih geleneğiydi (pirli, 2016:312).

Tablo: 11 Salnamelere Göre Aksaray Naibleri (Bay, 2013:135-136)

Nibin ismi	Görev Tarihi
Hasan	1868
Mehmed Sadık Efendi	1869
Tahir Efendi	1870-1871
Mehmed Efendi	1872-1873
Mehmed Naim Efendi	1874
brahim Kamil Efendi	1875
Ahmed Raid Efendi	1876
Ziya Efendi	1877
Mustafa Efendi	1878
Mehmed Kazım Efendi	1880-1881
Mehmed	1882
Mehmed Rdi Efendi	1883
Ali Sıdkı Efendi	1884

Ali Sadık Efendi	1885
Ali Rıza Efendi	1886-1887
Abdurrahman Ruhi Efendi	1888
Mehmed Tevfik Efendi	1891
Musa Kazım Efendi	1892
Hasan Fevzi Efendi	1894-1895
Mehmed Şükrü Efendi	1895
Mehmed Hilmi Efendi	1896-1897-1898
Abdurrahman Bezmi Efendi	1899
Abdurrahman Efendi	1900
Mehmed Emin Efendi	1901
Mehmed Hilmi Efendi	1903
Ahmed Tevfik Efendi	1905
Hulusi Efendi	1907

2.1.3.Mutasarrıflar

Mutasarrıf, Osmanlı Taşra Teşkilâtında sancak veya livanın mülki amiri için kullanılan unvandır. Aksaray’da mutasarrıf olarak görev yapan tek kişi aynı zamanda ilk valilik görevini de yürüten Abdullah Sabri (Karter) Bey’dir.

Osmanlı idarî teşkilâtında “herhangi bir makam, görev veya memuriyeti elinde bulunduran, tasarruf eden” kişi anlamına gelir. Bu tabir ayrıca vekille unvan sahibini birbirinden ayırmak, mâlikâne, has ve timara sahip olmak mânasında sıkça kullanılmıştır. İlmiye teşkilâtında kadılığa bilfiil getirilenler de mutasarrıf şeklinde anılmıştır. Kelimenin “sancağa veya livaya gönderilen idareci” anlamını kazanması XVII. yüzyıl başlarından itibaren meydana gelen gelişmelerle ilgilidir (Örenç, 2006:377). Tanzimat’tan sonra mutasarrıflardan Tanzimat usulünün eksiksiz tatbiki ve her sınıf ahaliye eşit muamele etmeleri istendi. 28 Kasım 1852 tarihli bir fermanla düzenlenen vali ve mutasarrıfların yetkileri 22 Eylül 1858 tarihli talimatla genişletildi. Sancak idarecisi olarak mutasarrıflığın kesin biçimde kurumsallaşması 1864 Vilayet Nizamnamesi ile oldu ve eyalet yerine vilayet sistemine geçildi (Örenç, 2006:378).

Vilayetin alt birimleri liva, kaza, nahiye ve köylerdi. Livalar mutasarrıf tarafından yönetilirdi. Mutasarrıfın yanında gene maarif, nafia, tahrirat ve mali işlerle görevli memurlar ve benzer şekilde kurulan bir liva idare meclisi bulunurdu (Ortaylı, 2008:431-432).

Mutasarrıflar çok zaruri durumlar hariç doğrudan merkezle yazışamaz, ancak vali aracılığıyla haberleşebilirdi. Validen aldığı emir ve talimatı livada uygular ve yeni kanun ve nizamları ilan ederdi. İhtiyaç duyduğu bazı memurları tayin edebilir, maiyetindeki memurları cezalandırabilir veya azledebilirdi. Her yıl livayı teftiş eder ve

sancağın meselelerinin tesbit edildiği ve masrafların devletçe karşılandığı bu teftişin zamanını valiyle birlikte belirlerdi (Örenç, 2006:378).

Aşağıda, valiler kısmında ilk ve tek mutasarrıf olan Abdullah Sabri Bey'in hayatıyla alakalı olarak daha geniş açıklama yapılacağından burada sadece şunu belirtmek yerinde olacaktır: Aksaray 1920'de müstakil liva, 1923'te ise vilayet olmuştur. Bu sürede görev yapan ve önemli işlere imza atan mutasarrıf da Abdullah Sabri Bey'dir.

2.1.4.Valiler

Sözlükte vâlî “bir şeye çok yakın olan; yetkili kişi, yönetici” anlamlarına gelir. Hükümdarlar tarafından başşehrin dışındaki şehirleri / beldeleri yönetmek üzere tayin edilen memurlara vali, valilerin sorumluluğu altındaki yerlere vilayet, şehirden daha geniş bölgelere eyalet adı verilmiştir (Kılıç, 2012:492). Vilayet teşkilatının başında vali yer alıyordu. Tanzimat'tan sonra valilerin askerî yetkileri alınmış, bu görev İmparatorluğun Anadolu, Rumeli ve Arabistan Kıtası'na yayılan altı tane ordunun müşirlerine bırakılmıştır (Ortaylı, 2008:431).

Valinin yanında, Maarif Müdürü, Nafia Müdürü, Umur-u Hariciye Müdürü, Zaptiye Kumandanı, Baytar, Sertabip, Defterdar gibi memurlar bulunmaktadır. Ayrıca ahaliden müslim ve gayrimüslim ikişer üye seçilerek yukarıda sayılan memurlarla birlikte bir Vilayet İdari Meclisi meydana getirilmiştir. Bu meclise her cemaatin ruhani liderleri de katılmaktadır. Bundan başka livalardan gelen temsilcilerle birlikte yılda bir Vilayet Umumi Meclisi toplanırdı. Bu meclis bugün de İl Genel Meclisi olarak devam etmektedir (Ortaylı, 2008:431).

1920-33 arasında Aksaray'da toplamda üç vali görev yapmıştır. Sırasıyla Abdullah Sabri Bey (Karter), Yusuf Ziya Bey (Günar) ve Arif Hikmet Bey'in (Onat) valilikleri boyunca yaptıkları hakkında en önemli kaynak Aksaray Vilayet Gazetesi'dir.

2.1.4.1.Abdullah Sabri (Karter) Bey

Abdullah Sabri Bey, Bursa'da 3 Ağustos 1867 tarihinde Abdal Mehmet Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir (BOA, DH. SAİDd., 68/253). Babası Rüşdiye, İdadi Mektepleri Arabça ve Farsça hocası Hacı Ali Efendi olup, annesinin adı Zeliha Hanımdır. Pek çok idari görevlerde bulundu. Millî Mücadele'nin başlaması üzerine TBMM tarafından kurulan Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti emrine girerek 23 Ekim

1920 tarihinde Aksaray müstakil livasının ilk mutasarrıfı olarak görevine başlamıştır²¹. Livanın (sancağın) vilayete dönüştürülmesinden sonra Kasım 1923 tarihi itibarıyla Aksaray Valiliği'ne atandı. Aynı yıl yani 1923'te Meclis-i Umumi'nin açılışı sebebiyle Başbakan tarafından çekilen telgrafa Aksaray Valisi olarak Abdullah Sabri Bey teşekkür telgrafı göndermiştir (BCA, 30-10-0-0- 4-23-31).

Abdullah Sabri Karter, 3 Mart 1924 tarihi itibarıyla Edirne Valiliği'ne atanmıştır. 1926'da ise Mersin Valisi'dir. Devlet Şûrası'nın Ankara'da Şubat 1927 sonrasında yeniden teşkilatlandırılmasıyla aynı tarihte Tanzimat Dairesi Üyeliği'ne seçildi. Bu görevi yerine getirirken ikinci defa yaş haddinden dolayı Ekim 1932'de emekli oldu. 21 Temmuz 1939'da vefat etmiştir. Kabri Büyükkada Aile Kabristanlığı'ndadır (Karter, 2018:20,21).

2.1.4.2.Yusuf Ziya (Günar) Bey

İncelenen dönemin en etkili yöneticilerinden birisi Vali Yusuf Ziya Bey'dir. Abdullah Sabri Bey'den görevi devralan Yusuf Ziya Bey 8 sene boyunca Aksaray'da birbirinden önemli işlere imza atmıştır. Bu dönemin en önemli işlerinin başında 1926'da yayınlanmaya başlayan Aksaray Vilayet Gazetesi gelmektedir. Çünkü bu gazete sayesinde Cumhuriyetin ilk yıllarındaki Aksaray'ı hakkında pek çok bilgiye sahip olunabilir.

1924'te göreve başlayan Yusuf Ziya Bey'in nasıl bir karaktere sahip olduğu, devlet adamlığı Aralık 1926 tarihli gazeteden öğrenilebilir. Kendinden önceki valinin (Abdullah Sabri Bey) başladığı işi bitirmedeki ciddiyeti günümüzde örnek alınması gereken bir davranıştır. 1958'de Aksaray Lisesi'ne dönüştürülen eğitim yuvasıyla alakalı kaleme alınan "Mektep" başlıklı yazıdan halef-selef (Abdullah Sabri Bey-Yusuf Ziya Bey) ilişkisini gösteren satırlardan bir kısmı aşağıya alınmıştır:

Bu mektep fezail-i ilmiye ve salabet-i ahlakiye ve idariyesiyle Aksaray muhitinde hürmetli bir nam bırakan sabık Aksaray Valisi, el-hak Mersin Vali-i alisi Abdullah Sabri Beyefendi tarafından büyük bir himmetle meydana getirilmiş. Ve kısım-ı dâhili ve hariciyesindeki noksanı da vali hazretleri Ziya Beyefendi tarafından ikmal edilmiştir. Bu münasebetle şahidi olduğum bir hatırayı burada zikretmek ve dolayısıyla sabık memurlarıyla cumhuriyet memurları arasındaki büyük farkı mukayese etmek isterim. Kuvvetli bir azim ve niyet ile bu irfan ocağını meydana getirmeğe çalışan Abdullah Sabri Beyefendi, bina tamamen ikmal edilmeden Edirne 'ye tahvil-i memuriyet emrini

²¹ "Mülkiye Şeref Kitabı Hazırlama Bürosu İçin 1305 (1889) Mezunu Abdullah Sabri Karter Hakkında Bilgi Cetveli" (Mustafa Fırat Gül Özel Arşivi, A. Sabri Bey Evrakı, Nr.11)

almıştır. Yerine gelecek selefin eserine iktifa edip edemeyeceğinden şüphe düşündüğüm için kendilerine bu ciheti arz ettim ve endişemi de ilave ettim. Çok muhterem olan bu zat başboş bir çehre ile bana: “Cumhuriyet memurları yekdiğerinin eserine iktifa eder. Çünkü takip edilen gaye budur” demişti (AVG, 5 Kanunuevvel 1926:1).

Vali Bey’in görevi boyunca yaptıklarını çalışma içerisinde farklı bölümlerde ayrıntılarıyla verildiğinden burada ayrıca yazılmayacaktır. Fakat 1929’da Aksaray Türk Ocağı’nı da teftiş eden Cemil Behçet Efendi’nin şehirden ayrılırken gazetecinin Vali hakkında söyledikleri şöyledir: “*Müdrük, şuurlu, azimkâr bir valiniz var. Umran ve irfan için attığınız adımlar bariz bir surette nazar-ı iftihara çarpıyor. İftihar ediniz. Ben de iftiharla Aksaray’dan ayrılıyorum*”(AVG, 30 Kanunusani 1929:3).

24 Mayıs 1932 tarihinde Yusuf Ziya Bey Vekâlet emrine alınmıştır (BCA, 30-18-1-2-29-41-20). 15 Haziran 1932 tarihli gazetede “*görülen lüzum üzerine Vali, vekâlet emrine alınmış. Vekâlete de Koçhisar Kaymakamı Kâzım Beyefendi tayin edilmiş*” bilgisi bulunmaktadır (AVG, Nr.284 (15 Haziran 1932):1).21 Şubat 1933 tarihinde emekliye ayrılmıştır (BCA, 30-18-1-2-33-10-5).

2.1.4.3. Arif Hikmet (Aykaç) Bey²²

9 Haziran 1932 tarihli belgeye göre Arif Hikmet Bey Şebinkarahisar valisi iken Aksaray’a vali olarak atanmıştır (BCA, 30-18-1-2-2-9-44-17).Bu atamanın haberi - günümüze göre- 31 Temmuz 1932 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanmıştır²³. Aksaraylının duyması ise 20 Temmuz 1932 tarihli gazeteyle olmuştur (AVG, 20 Temmuz 1932:1). Göreve başlamasından yaklaşık üç hafta sonra Vali Arif Hikmet Bey’in böbreklerinden rahatsızlığı sebebiyle bir buçuk aylık bir tedavi-iyileşme süreci için izin alarak İstanbul’a gittiği anlaşılmaktadır (AVG, 10 Ağustos 1932:1). 24 Eylül 1932 tarihinde görevine başlamıştır (AVG, 28 Eylül 1932:1).

Görevine başlayan Vali Arif Hikmet Bey, gazetede ki haberlere göre devam eden çalışmaları incelemiştir. Yine 19 Teşrinievvel 1932 tarihli gazeteye göre vali önce yol

²² Arif Hikmet Aykaç mı yoksa Arif Hikmet Onat mı? Aksarayla alakalı yapılan araştırmalarda hatta Aksaray Valilik makamının girişinde eski valiler hakkında verilen bilgiler arasında da valinin soyadı için ONAT yazarken, Aksaray’dan sonra görev yeri olan Çorum’daki kaynaklarda ise AYKAÇ’tır.

²³(Resmî Gazete, 31 Temmuz 1932).

Kararname no:12960

Münhal bulunan Aksaray Valiliği’ne Şebinkarahisar Valisi Arif Hikmet Bey’in tayini, Dâhiliye Vekâleti’nin 8/6/1932 tarih ve 6017 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti’nin 9/6/1932 arihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur. 9/6/1932

Reisicumhur

Gazi M. Kemal

(Başvekil İsmet haricinde 10 bakanın ismi daha kayıtlıdır.)

çalışmalarını kontrol etmiş sonra da hem memurlara hem de muhtarlara tamim göndererek vazifelerinin öneminden, Cumhuriyet'in önceliklerinden bahsetmiştir (AVG, 19 Teşrinievvel 1932:1).29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nın 10. Yıl dönümü münasebetiyle şehirde yapılan merasimlerde Vali Arif Bey de bir konuşma yapmıştır (AVG, 2 Teşrinisani 1932:1).

8 Kasım 1932'de Vali'nin riyasetleri altında toplanan SıhhatKomisyonu önemli kararlar almıştır (AVG, 8 Teşrinisani 1932:1).Memleketin sıhhati ile alakalı işler konuşulmuş ve lazım gelen işlerin yapılması karar altına alınmıştır. Bir hafta sonraki gazeteden ise Vali Arif Hikmet Bey'in kağı arabalarıyla alakalı çözüm için kafa yorduğu öğrenilmektedir (AVG, 16 Teşrinisani 1932:1). Bazıları karşı çıksa da Vali Bey'in kağıların kaldırılması gerektiğini ilmî olarak da ispatladığı ve yeniliğe karşı çıkanların eleştirisini tamamen kesmeyi hedeflediği yazılmıştır (AVG, 16 Teşrinisani 1932:1).Vali Bey'in verdiği talimatlardan birisi de hükümet meydanlığına ağaç dikilmesidir (AVG, 28 Birincikanun 1932:1). Halkevi'nin açılışı da Arif Hikmet Bey'in dönemine denk gelmektedir. 18 Nisan 1933 tarihli ve yayımlanmış son Vilayet Gazetesi'nden Vali'nin çıbandan rahatsız olduğu ve hastane operatörü Dr. Nuri Bey tarafından ameliyat edildiği öğrenilmektedir (AVG, 18 Nisan 1933:1).

Aksaray'ın vilayetliğinin elinden alınmasından sonra Arif Hikmet Bey 2 Mayıs 1933 tarihinde ise Çorum Valisi olarak görevlendirilmiştir (BCA, 30-18-1-2-36-32-8). Bu kararname 9 Mayıs 1933'te Resmî Gazete'de yayımlanmıştır ²⁴.Vali Arif Hikmet Bey, Çorum'da görevini sürdürürken kalp rahatsızlığından dolayı 1935 yılında vefat etmiştir²⁵.

²⁴Resmî Gazete, nr:2396 (9 Mayıs 1933)

Kararname no:14305

Münhal bulunan Çorum Valiliğine Aksaray Valisi Arif Hikmet Beyin naklen tayini; Dâhiliye Vekilliğinin 15/4/1933 tarih ve 3485 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 2/5/1933 toplantısında kabul olunmuştur. 2/5/1933

Reisicumhur Gazi M. Kemal

(Başvekil İsmet haricinde 11 bakanın ismi daha kayıtlıdır.)

²⁵<http://www.corumlu.com/valiler.htm>. Bu sitede Çorum'un valileri hakkında kısaca bilgilendirme yapılmıştır. "Arif Hikmet Aykaç" başlığı altında 2 Mayıs 1933-31 Mayıs 1935 arasında valilik yaptığı yazılıdır. Yine İ. Sabuncuoğlu'na atıfta bulunarak, Vali Arif Hikmet Bey'in hafta tatilini Cuma gününden Pazar gününe aldıkları kanunun ilk uygulama haftası Cuma günü kalp krizinden öldüğü ve cenazesinin ertesi günü Ulu Mezarlık'ın doruk kısmına defnedildiği kaydedilir. Ayrıca Çorum için yaptığı en önemli işin Çorum-Sungurlu arasında Yılgınözü'nde eski şosede kargir bir köprüye önem vererek yaptırdığı da ilave edilmiştir. Ayrıca internet üzerinden ulaşılan bir eserde (<http://kentarsivi.corum.bel.tr/wp-content/uploads/2017/12/cumhuriyetin-15.y%C4%B1l%C4%B1nda-%C3%A7orum.pdf>) Arif Hikmet AYKAÇ Bey'in fotoğrafı da bulunmaktadır. Bu eserin sayfa numaraları yoktur. Yıllık tarzında hazırlanmış bu çalışmada pek çok bilgi vardır.

2.2.Milletvekilleri

Araştırmalar neticesinde Meşrutiyet döneminde, başka bir ifadeyle Meclis-i Mebusan'da Aksaraylı bir mebusun görev yaptığı tespit edilememiştir. Niğde'den Meclis-i Mebusan'a giden vekillerin özgeçmişlerine bakıldığında hiçbirisinin Aksaray doğumlu olmadığı görülmektedir. 1920 yılında oluşan Büyük Millet Meclisi'nde de "Aksaray Mebusu" resmî olarak yoktur. "Niğde Vilayeti'nin Mebusları" arasında Aksaray'dan seçilen Mustafa Vehbi Çorakçı vardır.

1920 seçimlerinde "livalar esas alınacaktır" maddesinden dolayı "1920'de Aksaray zaten müstakil liva olarak tanındıysa Vehbi Bey neden Aksaray Mebusu değil de Niğde Mebusudur?" sorusuna da burada cevap verilebilirdi. Bunun net cevabı tahmin edileceği gibi seçim yasasının çıktığı mart ayından aylar sonra Aksaray müstakil liva olmuştur.

2.2.1.Vehbi Bey (Çorakçı)

Mustafa Vehbi Bey (Çorakçı), H.1922/M.1876 yılında Aksaray'ın Paşacık Mahallesi'nde Alibuçukzade Hacı Hasan ve Fatma çiftinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Aksaray'ın köklü, muhiti geniş ve sevilen ailelerinden birisine mensup olan Vehbi Bey, Aksaray Rüşdiyesi'nde ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra Cedidiye Medresesi'nde tahsiline devam etmiştir. Hususi tahsilini Konya'da yapmıştır. Öğrenim hayatından sonra atıldığı ticaret hayatında da çok başarılı olduğu hem faaliyetlerinden hem de kayıtlardan anlaşılmaktadır. Konya'dan döndükten sonra amcasının büyük kızı Fatma ile evlenmiştir. Bu evlilikten Ali Servet, Düriye, Hacı Hasan, Ata ve Mehmet Ruhi isimli beş çocuğu olmuştur (TBMM Arşivi, NSD 363; Gül, 2011:137).

Vehbi Bey iki kez vekil seçilmiştir. 1920-23 yılları arasında Niğde Mebusu ve 1923-27 yılları arasında Aksaray Mebusu olarak hizmet etmiştir (TBMM Arşivi, NSD 363:TBMM Albümü, C.1, 2010:54).İstiklal Savaşı'nın başlarında askeri nakil işlerinde kullanılmak için deve satın alınmaktaydı. Vehbi Bey'in de develeri vardı. Vehbi Bey'in adamlarının develeri devlete satmak istemediğini öğrenen Başkumandan Mustafa Kemal Paşa 26 Şubat 1922 tarihinde B.M.M. Riyaseti Kalemî Müdürlüğünden 2/23 sayılı bir mektup göndermiştir. Bu mektupta şöyle denilmektedir:

Garb Cephesi'nin müstacel harekât-ı askeriyesi için deve mübayaa edilmektedir. Mübayaasına tevessül edilen bazı develerin zat-ı âlinize aidiyeti cihetiyle furuhtundan(satışından) içtinab edildiği anlaşıldı. Bu mümanaata zat-ı

alilerince muvafakat edilmeyeceği ve hatta bu develeri ianeten orduya vereceklerinde şüphem yoktur. Binaenaleyhordudan mübayaa için vukubulan talebe mümanaat eden adamlarınıza ihtaratta bulunmanızı ve neticenin bildirilmesini rica ederim (Perek, 1998:128).

Bu gelişme üzerine Vehbi Bey istenilen develeri orduya bağışlamıştır. Vehbi Bey'e İstiklal Madalyası takdim edilmiştir. Madalyanın vesikası kaybolduğu için 4 Şubat 1959 tarihinde oğlu Ata Çorakçı yeniden verilmiştir (Konyalı, 1974:2696). Çalışmanın farklı bölümlerinde Vehbi Bey'in cömertliği hakkında bilgi verildiğindenburada ayrıca tekrarlanmayacaktır.

1 Şubat 1932 tarihinde vefat eden Vehbi Bey'in kabri Zincirlikuyu Mezarlığı'ndadır²⁶. Aksaray Vilayet Gazetesi, Vehbi Bey'in vefatı ile ilgili yayınladığı "Müessif Bir İrtihal" başlıklı taziyesinde şöyle yazmaktadır:

Esbak mebusumuz Alibuçukzade Vehbi Bf. İstanbul'da fücceten vefat etmiştir. Birinci ve ikinci devrede vilayetimiz mebusluğunu yapmış olan merhumun Aksarayımız'da Azmi Milli Şirketi'nin, elektriğin, Halk İktisat Bankası'nın tesislerinden meşkûr faaliyet ve mesaisi sebketmiştir(AVG, 17 Şubat 1932:1).

Vehbi Bey'in vefatından büyük bir üzüntü duyan İmam Mustafa, yazdığı Yüksek Vehbi'nin Muazzez Ruhuna başlıklı şiirinde Vehbi Bey'e duyduğu sevgiyi şöyle dile getirmiştir.

*Azminle yükselen milli fabrika,Tarihler yazılsa ali şanına
Gurur isar eder siney-i halka, Nurdan kefen biçilse gül endamına
Nurunla sende gir Cenab-ı Hakk'a, Altun heykel yapılsa yüksek namına
Kabrinde pür nur ol muhterem Vehbi!..Ödemez hakkını muhterem Vehbi!.*(Gül, 2011:139)

2.2.2.Ahmet Besim Atalay

1882'de Uşak'ta Mehmet-Âlime çiftinin çocukları olarak dünyaya gelmiştir. Medrese eğitimi görmüş, Türk dilbilimci, yazar ve politikacıdır. 1905'de İstanbul'a giderek Şehzadebaşı Camisi'nin ünlü hocası Hacı AhmetEfendi'nin derslerini izledi. 1909'da medrese diplomasını aldı. 1912'de Yüksek Öğretmen Okulunu bitirdi. Maraş, İçel, Niğde Milli Eğitim Müdürlüğü görevlerini yaptı. Silifke'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurdu. Kurtuluş Savaşı'nı desteklemeyi Uşak'ta devam ettirdi. Yazar olarak

²⁶ Aksaray'da Vehbi Bey hakkında dillendirilen alakasız konulardan birisi de onun Atatürk tarafından Rusya'ya sürüldüğü ve mezarının da orada olduğudur. Kabir, Zincirlikuyu Mezarlığı'ndadır. Bkz. <https://www.haberaksaray.com/istanbuldan-selam-getirdim-6556.html-05.01.2020/22:41>

güzel eserler bıraktı (Oruç, 2006:12). 7.11.1965'te vefat etmiştir (TBMM Albümü, C.I, 2010:71).

TBMM'de mebus olarak 1920'de Kütahya, 1923, 1927 ve 1931 seçimleri ilede Aksaray'ı temsil etmiştir (TBMM Arşivi, NSD 276). TBMM Zabıt Cerideleri'ne göre 71 defa söz almıştır. Bu konuşmalar farklı konularda olmuştur. Kendisi bir yazar olması dolayısıyla eğitimden mübadeleye, Ankara'nın başkentliğinden Ziraat Vekâleti'ne kadar birçok konuda kürsüde konuşmalar yapmıştır. Burada Aksaray'la ilgili olanlar değerlendirilecektir (TBMM Albümü, C.I, 2010:108,160,212).

Ereğli-Aksaray ve Aksaray-Koçhisar Yolları ile İlgili Kanun Teklifi vermiş ama bu kabul görmemiştir. Koçhisar'da lağvedilen Ziraat Bankası Sandığının iadeten ihdasına dair takrir (önerge) vermiştir (TBMM, ZC. D.2, C.10:119).

1930 Ekim'inde Vilayet Gazetesi vasıtasıyla Besim Atalay'ın Aksaraylılara yaptığı bir açıklama şehirde siyasi bir hareketliliğin söz konusu olduğunu göstermektedir. Bilindiği üzere 1930 Ağustos'unda Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştu ve neredeyse her konuda iktidarı (Cumhuriyet Halk Fırkası'nı) eleştiriyordu. Hükümetten memnun olmayanların pek çoğu yeni kurulan bu partiye, muhalefete destek veriyordu. Pek çok insan da partiye kaydolmuştu. Gittikçe büyüyen taze partinin önünü kesmek için irtica ile bağlantıları var gibisinden dedikodular dillendirilmeye başlanmıştı. İşte böyle bir ortamda Aksaray'daki SCF mensupları Besim Atalay'ın da Cumhuriyet Gazetesi'ne Aksaraylılar için irticacı gibi ifadeler içeren mülakat verdiğini söylemişler. Besim Atalay'ın yaptığı açıklama aynen şöyledir:

Muhterem Aksaray halkına ,

Aksaray serbestçileri bir beyanname neşrederek güya benim Cumhuriyet gazetesine beyanatta bulunduğum ve Aksaray halkı için irticaî fikirler atf ve isnat ettiğim yazılmış. Ben Cumhuriyet gazetesine beyanatta bulunmadım. Bunun aslı yoktur. Benim Millet Meclisi'nde ve fırkada söylediğim sözler meydandadır. Hepsi de gazetelerde basılmıştır. Muhterem Aksaray halkına böyle bir isnatta bulunmadık. Bunun aslı yoktur. Kim şüphe ederse gazeteleri kendisine göndermeye hazırım(AVG, 29 Ekim 1930:2).

Aslen Aksaraylı olmayan Mebus Besim Atalay'ın bu açıklamasına halkın nasıl bir tepki verdiğiyse alakalı bir kayıt bulunamamıştır. Fakat 1931'de yapılan yeni seçimde Besim Atalay'ın yeniden Aksaray Mebusu olarak meclise girmesiyle SCF Aksaray mensuplarının söylediklerinin tesirsiz olduğu sonucuna varılabilir.

2.2.3.Mehmet Neşet Özercan

İstanbul'da 1880'de Saffet-Fatma çiftinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Mülkiye İdadisi'ni tamamlamıştır. Dâhiliye Nezareti Muhasebe Kalemi Kâtibi, Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü Sicil Memuru, Memurin Müdürü olarak memuriyet hayatından başka idarecilik de yapmıştır. Simenli'de, Cısr-i Mustafapaşa'da, Süveyde'de kaymakamlık; Gerek'te mutasarrıflık vekilliği ile İzmit'in mutasarrıflığını yapmıştır. Mübadele, İmar ve İskân Encümeni Reisliği görevini de ifa etmiştir (TBMM Albümü, C.I,2010:108).

1920-23 arasında İstanbul, 1923-27 arasında Aksaray Mebusu olarak görev yapmıştır. Kırmızı-Yeşil şeritli madalya sahibidir. 23.07.1944'te vefat etmiştir (TBMM Arşivi, NSD 220; TBMM Albümü, C.I,2010:108).

Tutanaklara göre Meclis'te sadece üç kez söz almıştır: Türkler ve Türk şirketleri tarafından iştirâ olunan buharlı sefaînin Gümrük Resminden İstisnasına Dair Kanun Teklifi, 1340 Senesi Jandarma Kumandanlığı Bütçesi ve Lâzistan Mebusu Ekrem Bey'in, Düyunu Umumiye Kadrosunun hemen tesbiti için bir karar ittihazına dair takriri münasebetiyle söz almıştır (TBMM, ZC, D.2, C.5:173). Nizamname-i Dâhili, Layiha, Mübadele, İmar ve İskân, Nafia, Memurin, İskân, Dâhiliye komisyonlarında çalıştı. Üç defa Mübadele, İmar ve İskân komisyonu başkanlığına seçildi (TBMM Arşivi, NSD 220; Oruç, 2006:19).

2.2.4.Musa Kâzım Gürel

Konya'da 1890'da Mustafa-Fatma çiftinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Konya Hukuk Mektebi'nden mezundur. Konya İskân ve Muhacirler Komisyonu 2. Kâtibi, İl İdare Meclisi Başkâtip yardımcısı, İl Müstantiki ve Savcısı, Konya Vilayet Mektupçusu olarak görev yapmıştır. Konya Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Merkez üyeliğinden başka Tayyare, Himaye-i Etfal Cemiyeti'nde hizmetleri olmuştur. Türk Ocağı başkanlığı görevini de üstlenmiştir. Konya Elektrik T. A.Ş. İdare Meclis Başkanlığı, Millî İktisat Bankası İdare Meclisi üyeliği görevlerini ifa etmiştir. Konya Belediye başkanlığı da yapmıştır (TBMM Arşivi, NSD 650; TBMM Albümü, C.I, 2010:160). Musa Kâzım Bey 19.10.1973'te vefat etmiştir (Oruç, 2006:20).

3. Dönemde mebus olarak Aksaray'ı temsil etmiştir(TBMM Arşivi, NSD 650). Aksaray'la alakalı herhangi bir konuşması tespit edilememiştir. Vilayet Gazetesi'nde birkaç ziyaret haberi vardır. 1927 Eylül'ündeki bir ziyaretindeki haber şöyledir:

Muhterem mebusumuz Kazım Beyefendi ile Maarif Emini Avni Beyefendi iki günden beri şehrimizin hürmetli ve kıymetli misafiri bulunmaktadır. Mümaileyhima devair-i hükümeti mektepleri matbaa ve kütüphanemizi muhtelif inşaat ve müessesatı gezdiler ve vilayetimizin hassaten matbaa kütüphane elektrik tesisatını ve muazzam un fabrikasını çok beğendiler. Halkın ihtiyacatı üzerinde tedkikatta bulunmak üzere mebus-ı muhterem Kazım Beyefendi evvelki gün Halk Fırkası'nda ziraatle alakadar zevatı toplayarak kuraklığın ihdas ettiği zaruri ve zayıatların ıslahı çarelerini düşünerek mühim bazı mukerrerat ittihaz etmişler ve dünkü gün Arapsun'a hareket etmişlerdir(AVG, 14 Eylül 1927:3).

2.2.4.Ahmet Süreyya Örgöevren

Sındırgı'da (Balıkesir) 1888'de Hilmi-Hasibe çiftinin çocukları olarak dünyaya gelmiştir. Aile lakapları Çavdarogullarıdır (TBMM Arşivi, NSD 542). İstanbul Hukuk Mektebi mezunudur. Razlık²⁷, Taşoz, Edremit Savcısı, Karahisar-ı Sahip Bidayet Mahkemesi Başkanı, Hayrabolu Hâkimi Yardımcısı ve Aydın Sulh Hâkimi olarak görev yapmıştır. 2. Dönemde Karesi Mebusudur. 2. Dönem Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı görevini de ifa etmiştir. 1931-35 arasında Aksaray'ı mebus olarak temsil etmiştir (TBMM Albümü, C.I, 2010: 212). Meclis tutanaklarından aktif bir mebus olduğu anlaşılan Örgöevren'in Aksaray Mebusluğu döneminde 16 farklı konuda konuşma yaptığı kayıtlıdır. Bunlar arasında Aksaray'la alakalı direkt meseleler yerine genel konular bulunmaktadır. 07.08. 1969'da vefat etmiştir (TBMM Albümü, C.I, 2010:212). İki eseri tespit edebilmiştir: Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi, Gürtel (halk şiirleri kitabı)²⁸.

2.2.5.Nisari-zâde Rıza Bey (Arıbaş)

Aksaray'da 1882'de Nisari-Fatma çiftinin çocukları olarak dünyaya gelmiştir. Aksaray Rüşdiye mektebi mezunudur. Aksaray Belediyesi Kâtibi ve Sandık Emini, Koçhisar Tahsil Memuru, Aksaray ve Bor İlçesi Mal Müdür yardımcısı, Aksaray Aşar ve Ağnam Kâtibi ve Aksaray Cezaevi Müdürü olarak memuriyet hayatının yanında

²⁷Razlık, Bulgaristan'ın Blagoevgrad ilinde bulunan bir şehir ve belediyedir. Şehir ülkenin güneybatısında yer almaktadır. Yüzölçümü 506.47 km² olan şehrin nüfusu 2009 yılı itibarı ile 22,124'tür. Razlık Osmanlı döneminde Serez Sancağı'na bağlı bir kaza merkeziydi. (Kaynak: https://www.google.com/search?q=razlık%20B1k&rlz=1C1SQJL_trTR830TR831&oq=razlık%20B1k&aqs=chrome..69i57j0l7.2279j0j9&sourceid=chrome&ie=UTF-8)

²⁸ Mehmet Kaya, Adem Dağcı, "IV. Dönem Aksaray Milletvekili Ahmet Süreyya Örgöevren'in Hayatı, TBMM Faaliyetleri (1931-1934)", II. Uluslararası Aksaray Sempozyumu, s.394'te "Demirci Mehmet Efe" isimli romandan bahsediliyorsa da tespit edilememiştir. Şerafettin Örgöevren'in "Denizli vak'ası ve Demirci Mehmet Efe" isimli bir eseri bulunmaktadır. Burada yapılan hatanın katalog taramasında acele edildiğinden kaynaklandığını tahmin edilebilir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Aksaray Şubesi Yönetim Kurulu Üyeliği de kayıtlıdır (TBMM Arşivi, NSD 33/3). 4. Dönemde Aksaray'ın mebusudur. Nisari-zâde Rıza Bey mebus seçildiğinde günümüz tabiriyle bağımsız adaydı (AVG, Nr. 229 (6 Mayıs 1931):1). Sonradan CHF'ye geçmiştir. Mecliste herhangi bir konuşmasına rastlanamamıştır. Vilayet Gazetesi'nde kendisi ve eşi hakkında bazı haberler vardır. Bunlar yaptıkları yardımlarla, Aksaray'a gelen önemli misafirleri ağırlamakla alakalıdır (AVG, 25 Eylül 1929:1). 09 Ocak 1940'ta vefat etmiştir (TBMM Albümü, C.I, 2010:212).

2.2.6.Mehmet Yaşar Özey

Ziştova'da²⁹ 1889'da Ahmet-Ülker çiftinin çocukları olarak dünyaya gelmiştir. HalkalıYüksek Ziraat Okulu'ndan sonra Almanya'da ihtisas yapmıştır. Bursa Ziraat Ameliyat Mektebi'nde, Darü'l-Muallimin'de ve Halkalı Ziraat Okulu'nda (Tarım bölümü) öğretmenlik, Ankara Ziraat Mektebi'nde öğretmenlik ve müdürlük yapmıştır (TBMM Arşivi, NSD 614). İktisat Vekâleti Müessesat-ı Ziraiye Müdürlüğü, İzmir Ziraat Başmüdürlüğü, Ziraat Genel Müfettişliği ve Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'nda Müderrislik görevini ifa etmiştir. Meclis'te Saruhan'ı (2. Dönem) Manisa'yı (3. Dönem) ve Aksaray'ı (4. Dönem) temsil etmiştir (TBMM Arşivi, NSD 614). Mehmet Yaşar Özey Aksaray mebusuyken “Yüksek Ziraat Enstitüsü Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun” münasebetiyle konuşma yapmıştır (TBMM, ZC., D.4, C.23:32).19 Haziran 1965'te vefat etmiştir (TBMM Albümü, C.I, 2010:212).

²⁹ Bulgaristan'da Tuna nehrinin aşağı kıyısında Niğbolu ve Rusçuk arasında küçük bir liman şehridir. (Kiel, 2013: 465).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL YAPI

3.1.Aksaray'ın Sosyal Yapısı

Aksaray'ın 11. Yüzyılın başlarından itibaren Müslüman-Türk kimliği hissedilmeye başlamıştır. Yapılan eserler ki kervansaraylar başta olmak üzere inşa edilen binalar huzuru, refahı artıran önemli gelişmelerdi. Anadolu Selçukluları'nın önemli şehirlerinden olan Aksaray'da asırlarca Müslüman ve Türk nüfus ezici bir çoğunluğu teşkil etmesine rağmen diğer milletlerle herhangi bir kavgası kayıtlara geçmiş değildir. Gayrimüslimler ile huzur içinde yaşayan Müslüman-Türk Aksaray'ının vatanına, padişahına (devletine) saygılı ve vefalı oluşunu belgeler, kitaplar haber vermektedir. II. Bayezid ile Cem Sultan kavgasında Aksaray herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermeyerek iktidardan yana olmuştur (BOA, TT.d, 455, s. 571-580). Asker ve vergi istendiğinde diğer Anadolu şehirleri gibi itaatkâr davranmıştır denilebilir.

Aksaray 1924 yılına kadar Rumlar'ın, 1980'li yıllara da kadar Ermeniler'in Türkler'le birlikte yaşadığı kozmopolit bir şehirdi. Eklerdeki bazı fotoğraflardan da görüleceği üzere farklı milletlerin mensupları birlikte eğlenmiş, yeri gelmiş birlikte üzülmüşlerdir. Kurtuluş Savaşı'nın yaşandığı dönemde Yunanistan'ın Anadolu'daki Rumlar'ın isyan etmesini istediğinde Aksaray'daki (Gelveri merkezli) Hristiyan vatandaşlar Türkler'in yanında olmuş ve bunu tüm dünyaya duyurmuştur. Aksaray'a su getirileceği zaman yardım edenlerin listesine bakıldığında Türkler ve Ermeniler'in isimleri görülmektedir. Türkiye'nin hatta dünyanın farklı yerlerinde yaşayan aslen Aksaraylı Ermeni vatandaşlardan bazılarıyla görüşülmüştür.

Eskiyi terk edip yeniyi kabullenmek genelde çok zordur. Alışkanlıkları bırakmak bazıları için farklı anlamları içerebilir. Cumhuriyetin getirdiği yeniliklerin bazı insanlara çok zor geldiği hatta “dinden, imandan olmak” gibi algıladıkları bilindiği gibi gözden kaçan benzer bir hadiseyi de hatırlamak gerekmektedir. II. Mahmud da pekçok konuda yenilik getirmişti ve özellikle fes giyilmesini zorunlu kıldığı için “gâvur padişah” olarak kabul edildi birilerince. Elbette kılık-kıyafetle dindar olunmuyor ve şekille din yaşadığını zannedenlerin bakış açısında problemler vardır. Osmanlı sonrasında yeni bir devletin kurulduğunu unutanlar Cumhuriyet dönemindeki her türlü yeniliğin Türklere zorla yaptırıldığını ve bunun arkasında da batının olduğunu düşünmektedir. Fakat bu husus birkaç sloganik cümleyle izah edilecek kadar basit değildir. Örneğin alfabe değişikliği gibi önemli bir konunun Osmanlının son dönemlerinde de tartışıldığını bilmeden yorum yapanların meseleye çok yönlü bakması gerekmektedir.

Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçiş günlerine şahit olan Faruk Zeki Perek'in anlattıkları ziyadesiyle önemlidir. Zira o günler için kaynak eser yok denecek durumdadır. Gazete, mecmua Aksaray'da yıllar sonra yayınlanacaktır. Yöneticilerden yalnızca Kaymakam Yahya Sezai Bey anılarını yazmıştır.1920-24 arasında önce mutasarrıflık sonra ise valilik yapan Abdullah Sabri Bey şehrin tarihçesi ve tarihî eserleri hakkında notlar tutmuştur. "Aksaray Dağarcığı" ismiyle bilinen bu notlar yayınlanmıştır³⁰. Yahya Sezai Bey'in yazdığı dönem II. Meşrutiyetin ilk yıllarıdır ve oldukça önemlidir. Perek'in verdiği bilgiler ise Cumhuriyet'in hemen öncesi ve sonrası döneme aittir.

3.1.1.Kaymakam Yahya Sezai Bey'in Bazı Tespitleri

Aksaray'da 1910-13 arasında görev yapan Kaymakam Yahya Sezai Bey'in anlattıkları araştırma sınırları arası için önemli olduğu ifade edilmişti. Kaymakam Yahya Sezai Bey, Aksaray'a gelir gelmez izlenimlerini aktarırken gayet samimidir. Şehrin genel görünüşünden, sokaklarından bahsettikten sonra tanıştığı Aksaraylıların anlattıkları ve gözlemleri sonunda insanların tahsilinin az olmasına rağmen terbiyeli olduklarını ifade etmektedir: *"Beş ilk mektep, bir rüşdiye mektebi, iki medrese vardı. Burada en yüksek tahsilli olan, rüşdiye ve medrese mezunu idi. Herkes bu kadarla yetinmişti. Lise, yüksek mektep tahsili yapan yoktu. Büyük köylerde de ilk mektep vardı. Fakat köylerin ancak onda birinde. Bazı büyük köylerde medrese de vardı. Gerek şehir halkı gerek köy halkı, uslu, terbiyeli insanlardı"* (Yahya Sezai Bey, 2012:129). Fakat buna ters bir durumu da haber vermektedir. Bu da "kadın oynatma" denilen bir garip eğlenceymiş (Yahya Sezai Bey, 2012:131).

Aksaraylının fakir olmadığını ve bu maddî durumun iyi olmasıyla doğru orantılı olarak okul sayısının ve çeşidinin de fazla olması gerektiğini düşündüğünü ise şöyle ifade etmiştir: *"Bütün maddi varlığa rağmen, şehirde beş ilk mektep ile bir tek Rüşdiye mektebi vardı. O zaman lise muadili olan idadi mektepleri, değil kazalarda, sancaklarda bile olmadığı gibi, her vilayette de olmayıp ancak büyük vilayet merkezlerinde vardı. Fakat Aksaray'da bir kız ilk mektebi bile yoktu. Halk mutaassıp değildi. Açılsa kızlarını da mektebe gönderirlerdi. Ama karışık değil, yalnız kız mektebi lazımdı"* (Yahya Sezai Bey, 2012:130).

³⁰ Zekai Erdal ve M. Fırat Gül tarafından yayınlanan 1. Cilt haricinde 2. Cildin yayın hazırlıkları devam etmektedir. 1. Cilt 2014'ten sonra 2016'da gözden geçirilmiş şekliyle Aksaray Üniversitesi tarafından yeniden basılmıştır (Erdal-Gül, 2016).

Aksaray'ın demografik yapısı hakkındaki “*haylice Ermeni ve bir miktar da Rum vardı. Birkaç sade Rum, birkaç da Rum-Müslüman karışık köy vardı. Halkı yalnız Ermeni ve Müslümanla karışık Ermeni köyleri de vardı*” (Yahya Sezai Bey, 2012:129) ifadesinden sonraki dönemde yazdığı için bazı şeyleri yanlış hatırladığı anlaşılmaktadır. Zira Aksaray’da Ermeniler sadece merkezde yaşamıştır. Köylerde Ermeni kaydı yoktur.

Aksaray halkının geçim kaynağını, ticari hayatının nasıl olduğunu bazı noktalarda net rakam vererek anlatmaktadır. Özellikle süt ve süt ürünlerinin gördüğü rağbetten bahseden Kaymakam Yahya Sezai Bey’in anlattıkları bu dönemdeki üretimi araştıranlar için önemlidir:

Halkın bütün nakil vasıtası iki bütün som tekerlekli kağı arabası idi. Halk sığır, manda, koyun da beslerdi. Yalnız Aksaray şehrinin on iki sürü sığır ve mandası vardı. Tereyağı, yoğurt, peynir, tengoz, ekşimik yapar, satarlardı. Aksaray'da her hafta iki gün devam eden pazar kurulurdu. Bu pazarda her nevi tahıl, hayvan, tereyağı, peynir, ekşimik satılırdı. Konya'dan, civar kazalardan gelenler bunları satın alıp götürürdü. Tereyağı meşhur ve temiz olduğundan Ankara'ya ve İstanbul'a da sevk edilir veya tüccar gelip alırdı. Her hafta 500 teneke, yani 8000-8500 kilo tereyağı satıldığını söylerlerdi. Sebze ve meyvesi de bol olduğundan, ondan da çok satarak istifade ederlerdi. Bu hal ile gerek üretici gerek tüketici ve şehirdeki esnaf ve tüccar da bol alışveriş ettiğinden, halk geçim sıkıntısı çekmezdi. Bütün kaza halkı refah içinde idi denilebilir. Çiftçi, en ziyade buğday, çavdar, arpa olmak üzere çok miktarda tahıl ürettiğinden bunları Aksaray'daki tüccara satar veya Konya'ya götürüp satarlardı (Yahya Sezai Bey, 2012:129).

Şehrin iyi içme suyu olmadığından, halkın hasta ve sıtmalılığı olduğundan bahseden Yahya Sezai Bey’in en çok önem verdiği konuların başında temiz/içilebilir bir su gelmektedir. Şehrin sokaklarının kış mevsiminde yürünecek gibi olmadığını, halkın çarşıya ata ve merkebe binerek gelip gittiğini ve kaza merkezinden hiçbir tarafa şose olmadığını yazan Kaymakam Bey’in bu satırlarından o günkü yaşamın ne kadar zor olduğu bir daha anlaşılmaktadır.

3.1.2. Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Aksaray

1910 doğumlu olan Faruk Zeki Bey (Perek) öğrenci olduğu günlerde büyük değişime şahit olmuş birisidir. Zaten kitabının adı da “Büyük Devrim Çağında Aksaray 1910-1930” başlığını taşır. Anlattıklarının bir kısmı çok yakın tarihte yaşanmışlıklardır. Yani doğduğu senelerdeki hadiseleri anlatırken bizzat yaşamış kişilerden öğrendiklerini

yaşadıklarıyla meczeder. Burada Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçişte Aksaraylının neler yaşadığı, neler düşündüğü Perek'in kaleminden okunacak ve de yorumlanacaktır.

Sevri ve sonrasında Lozan'ı düşünen bilinçli insanların bu değişime itirazı ile olaylardan bî-haber olanların değişime bakışı elbette bir olmamıştır. Aynı günlerde Aksaray Müftüsü İbrahim Hilmi Bey (Kadioğlu) ile sıradan bir vatandaşın tepkisi arasında çok ciddi farklar bulunabilir. Bir yerde bu normal değerlendirilebilir. Perek'in eserinden bunu görebilmek mümkündür. Askeri zaferlerden sonra toplumun, büyük inkılaplar (reformlar) yapılırken heyecanlı olduğunu ifade etmektedir.

Kılık-kıyafet değişimini yazı inkılâpları birbirini izledi. O günler adeta inkılâplar, reformlar havası içinde yaşıyordu. Her gün yeni bir karar beklenir, bundan sonra ne olacak? sorusu sürekli akla gelir, dillerde dolaşırdı. Fakat o heyecanlı günleri yaşamak mutluluğunu duymuş bir insan olarak diyebilirim ki bu değişimlerin en zoru ve bunalımlısı şapka inkılâbında yaşandı. Fesi, sarığı çıkarıp şapka giymek din değiştirir gibi etki yapıyordu. Şapka giymemek için önemli görevden istifa edip yıllarca evinden çıkmayanlar oldu. Güneydoğu isyanı da şapka giymemek için yapıldı. Çok kan dökülmesine neden oldu. Fes giymenin bir geleneği, büyükler yanında fessiz başı açık durmanın çok büyük terbiyesizlik olduğu idi. Festen şapkaya geçtiğimiz zaman okulda derslerde, hoca girince başı açık otururken ne kadar sıkıldığımızı hatırlarım. İlk günlerin duygusu böyle oldu. Zamanla yeni bir dünyaya alışıldı. Biz küçüktük, sarıksızdık. Büyükler hep sakallı ve sarıklı idi. Babamın ve amcaların nesli sakallı nesildi. Hatta sakalı traş ettirip sakalsız olma modasının babamın ilk gençliğinde çıkmış olduğunu iştiriz: Hasas camisinin ve çeşmesinin karşısında evleri olan bizim Şahin (daha önce Şammas) ve kardeşi Zümriüt'ün pederleri Hamdi Bey babamın gençlik ve sınıf arkadaşı imiş. Sakal traş ettirme modası yayılıyormuş. Eskiye bağlı olanlar bunun aleyhinde imişler. Bir aralık babamla Hamdi Efendi aralarında-"Biz yüzümüze ustura değdirmeyeceğiz!" diye söz almışlar. Babam sözüne sadık kalmış, hep sakallı yaşamış, Hamdi Efendi yeni ceryana kapılmış ve sakalını traş ettirmiş. Babam bundan hep esefle söz edermiş(Perek, 1998:25-26).

Elbette kolay değildir bir anda alışkanlıkları değiştirmek. Utanma duygusu, mahalle baskısı derken çoğunluğun değiştiğini görünceye kadar insanların tedirginliği, muhalefeti derken zamanla istisna haricinde insanlar yeni döneme uyum sağlar. Bunu kabul etmek zorunluluğu zamanla doğal bir süreç olur ve bu sürece uyum sağlamayanlar tuhaf ve acayip karşılanır. Perek de bu zamana ve mekâna göre değişmeyen insanî fitrattan bahsetmektedir. Yıllarca fesli olan halkın bir anda başları açıkta gezmesi ve herkesin kendisine bakıyor gibi hissetmesini de kendi duyguları

üzerinden anlatmıştır. Bu süreci sadece insanların tercihine bırakılmadığını, kanunla sağlandığını ve bu süreçteki tepkileri şöyle izah eder:

Erkek kıyafetinde festen, sarıktan şapkaya geçmek kesin bir reform hareketi ile kanunla sağlandı. Fakat bu hareket zamanla şalvarı ve kravatsız gömleği de etkiledi. Bizler küçüklüğümüzde şalvar giyerdik, gömleğimiz yakasızdı. Değişme havası her şeyi o derece sarmıştı ki şehre dışarıdan gelen gençler pantolonlu, kravatlı idi. Yerli gençlerden bu cereyana tereddütsüz uyan aileler oldu. Bizler de bu havaya girdik. Bir defasında elbise dikiliyordu. Terzi bey tanındı³¹. Galiba bir söyleyen olmuş. Terzi de bunu hissetmiş, benim için şalvar yerine pantolon dikmiş. Çekinerek giydim. Babamın ne diyeceğini düşünüyordum. Beni pantolonla görünce sadece -"Sen de mi?" dedi. Daha ileri gitmedi. Bu arada birisinden kravat bağlamasını da öğrendiğimi hatırlarım. Böylece yeni bir dünyaya doğuyorduk(Perek, 1998:26).

Buraya kadar anlatılan erkekler ve öğrencilerdi. Pekâlâ, kadınlar bu sürece nasıl uyum sağladı ya da tepkisi nasıldı? Kadınların çarşafı çıkarmasının, dışarılarda görünmesinin Cumhuriyet öncesinde olmadığını 1925 ve sonrasındaki yıllarda başlayan ve devam eden yenilik süreciyle birlikte kadınların sürece uyum sağlamasının daha yavaş olduğunu ifade etmektedir. Bizzat kendi ailesinden örnek vererek kadınların değişim sürecindeki şahitliğini şöyle anlatmaktadır:

Bizim ev çarşıya belki de 15-20 dakikalık mesafede idi. Evin hanımları bizim dükkânı görmeden bu dünyadan ayrıldılar. Bazı yeni gençlerden geceleri gizlice hanımları götürüp dükkân ve çarşıyı gezdirdikleri olurmuş. Bizde öyle bir şey de olmadı. Yeni yetişen genç kızlar, ablalar bile çarşıyı ve dükkânı görmeden gittiler [vefat ettiler]. İleri yıllarda serbestce çarşıya gelen iki hanım vardı. Birisi valinin hanımı, öteki de galiba muhasebecinin hanımı. Şehir bunlara alışmıştı. Bizde yaşlı hanımlar sadece beyaz patiskadan çarşaf giyerdi. Yeni yetişenler yavaş yavaş renkli kumaştan çarşaf giymeye başladılar. Bu da evlerde büyük bir yenilik oldu. Buna karşı çıkan yaşlı adamlar da duyulurdu. Genç kızlar çarşaf yaşına gelmeden önce bir süre başlarını büyük hamam havlularıyla örterdi. Buna "tor" denirdi. Benim Zarife ablam -Hami Ağabeyimin ilk eşi- babamdan habersiz okula gidermiş. Başına torunu alır, Mevhibe Halalara uğrar, tor'unu güllerin üstüne atar okula torsuz gidermiş. Çünkü okulda arkadaşları daha tora girmemişlermiş. Halam böyle anlatırdı. Bu nedenle Zarife Ablam okuyup yazmak bilirdi. Daha büyük ablam bilmezdi. Çünkü böyle bir kaçamakla kız mektebine gitmeyi becerememişti. Sokakta bembeyaz patiskaya bürünmüş yaşlı hanımlardan bir gurubu

³¹ 1927 tarihli bir terzi ilanı şöyledir: "Aksaray'da bir Türk terzisi bulunmadığını haber alarak geldim. Gayr-i Türk unsurların aldıkları paraları nelerce verdiklerini bilirsiniz. Marifet iltifata tabidir. Rağbet buyuracak müşterileri memnun etmeğe son derece gayret edeceğimi vaat ediyorum. Hükümet civarında, terzi Mecit". (AVG, 20 Mart 1927: 3).

görmek çok etkili olurdu. Bunlar hayaletler gibi ağır ağır yürürler, görenler serbestçe bakmaya bile cesaret edemezdi(Perek, 1998:26,27).

Değişimi anlatan Perek'in ifadelerini sadece Aksaray olarak anlamak yerine Anadolu'nun genelini böyle olduğunu kabul etmek yanlış olmayacaktır. Yapılan bir reform şehirden köylere doğru yayılmıştır. Günümüzde iletişimdeki ilerlemeler dolayısıyla değişim kent ve kırsalda aynı anda yaşanıyor olsa da eskiden hatta 1990'lı yıllara kadar kent ve kırsal arasında beş-on senelik bir fark olduğu ifade edilmektedir.

Perek'in eserinden kıyafetlerle birlikte ayakkabıların da –doğal olarak- değişimden etkilendiğini öğrenilmektedir: *“Bu arada papuclar da inkılâp geçirdi. Evde genç kızlara papuc alınacağı zaman ökçeli veya ökçesiz üzerinde büyük sorunlar yaşanırdı. Sakallı neslin Konya mesti yerine ökçeli papuca alışması çok zor olmuştur”(Perek, 1998:27).*

Çarşı ve çevresindeki değişimleri anlatırken halkın ticari değişimlere çok daha hızlı uyum sağladığını ve bu hareketlilikten dolayı da memnun olduğunu belirtmektedir:

O yıllarda hayat evde, bahçede ve tarlada geçerdi. Çarşı henüz tam değişmemişti. Büyük reformların en canlı yönü iş hayatında gelişti. Halk dünyaya döndü. Dükkânlara, uzak piyasalara, yeni kıyafetlere, taze eşyaya alıştı. Hareketli bir ekonomik hayat doğdu. Ev, okul ve çarşı üç temel oldu. Çarşı yeni ruh ve hareket merkezi idi. Bu merkezin temel değişimini görmüş olmak bana büyük mutluluk verdi(Perek, 1998:28).

3.2.Nüfus

Sınırları belirlenmiş bir coğrafyada yaşayan insanların sayısal toplamını nüfus olarak adlandırılmaktadır. Nüfusun artması ve azalması sadece biyolojik bir konu olmayıp toplumsal ve ekonomik yapıyı da ilgilendirmektedir. Bu nedenle belli dönemlerde yaşanandoğum ve ölümler, ülkenin ekonomik vaziyetine ve gelecek planlarına göre değerlendirilmekte ve yorumlanmaktadır (Tuğluoğlu, 2012:56).

3.2.1.Aksaray'ın Cumhuriyet Dönemine Kadar Nüfusuna Genel Bakış

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Aksaray uzun bir süre kozmopolit bir yapıdadır. Tarihi kayıtlarda farklı din ve milletin mensuplarının arasının iyi olduğu görülür. Bazı bölge veya şehirlerde farklı kimliklerden, farklı düşüncelerden kaynaklanan acılar Aksaray'da hiç yaşanmamış derecesindedir. Özellikle II. Abdülhamit döneminde başlayıp 1915'te zirve yapan Ermeni olaylarında ya da Kurtuluş Savaşı'nın başladığı zamanlardaki Yunan hayranlığı ile komşularına saldırma hadiseleri Aksaray'da yoktur denilebilir. Şehir merkezinde gayrimüslim unsurlardan çok az olan

Rumlar'ın yanında Ermeniler yoğun şekilde yaşarken, Gelveri (Güzelyurt İlçesi) merkezli Sivrihisar, Genatala, Helvadere'de ise daha çok Rumlar yaşıyordu. Osmanlı döneminde Müslim ya da gayrimüslim nüfusun tam olarak sayılabildiğini söylemek mümkün olmasa da yakın bir rakama kaynaklar sayesinde ulaşılabilir.

3.2.1.1. Anadolu Selçukluları Dönemi

Aksaray'ın sekiz asırlık geçmişindeki nüfusu hakkında en az bilgi Selçuklular dönemindedir. Malumdur ki, Selçuklulardan günümüze ulaşabilmiş çok az kaynak vardır. Ki, bu kaynak (belge-bilgi) eksikliği Osmanlı'nın ilk iki asrı için de söylenebilir³². Konya ve Kayseri'nin ortasında kalan Aksaray'ın önemli bir şehir olduğu, ticarî tarih bakımından merkezi bir konumda olduğu hakikattir. Merhum Osman Turan “Selçuklular Tarihi” isimli eserinde Anadolu'nun genelinin eski bir Hristiyan ülkesi olmasıyla birlikte Türklerin genelinin göçebe Türkmenlerden oluştuğunu vurguladıktan sonra Selçuklu Sultanlarının Anadolu'da İslam'ın kuvvetlenmesi için gayretlerini yazar. Aksaray'ın imar ve ihyasının ise II. Kılıç Arslan ile olduğunu şu ifadelerle anlatır:

Kılıç Arslan (II), Aksaray şehrini inşa edip orasını kendisi için askerî bir üs haline getirirken Azerbaycan'dan celbettiği âlim, şeyh, sanatkâr ve tacirlere sarayın etrafında cami, medrese, zaviye, kervansaray ve çarşılar bina etmiş idi. Bu hüviyetini muhafaza etmesi maksadıyla da şehre Hristiyan ve kötü insanların girmesine müsaade etmemişti. Bu hususiyeti dolayısıyla bu devir Anadolu şehirlerinin kendilerine mahsus unvanları arasında Aksaray'a da “Darü'z-Zafer” unvanı verilmiştir” (Turan, 1969:282).

Osman Turan başka bir eserinde II. Kılıç Arslan'ın askerî üs yaptığı Aksaray'ın kadısının ilk zamanlarda ordunun da kadısı (kadıasker) olduğunu belirtmektedir (Turan, 1958:46). Fakat çokça dillendirilen bir sözün de belirttiği gibi “devlet de insan gibidir: doğar, yaşar ve ölür!”. Selçukluların da yaşadığı dönem sonrasında son dönemleri olmuştur. Nevzat Topal'ın eserinde bu son demlerin nasıl olduğu öğrenilirken nüfusla ilgili bilgi kısıntısı da önemlidir. IV. Kılıç Arslan'ın öldürülmesini takip eden günlerde

³² Konunun uzmanlarından Nevzat Topal'ın tespitleri şöyledir: “Osmanlı Dönemi tahrir defterleri, iskân yerleri ve nüfusa dair bir fikir edinmemize imkân veriyorsa da, Selçuklu şehirlerinin nüfusunu ortaya koyacak kaynaklar günümüze gelmemiştir. Mesela Aksarâyî, Nizameddin Yahya isminde bir görevlinin, İlhanlılar tarafından “maliye ve vergileri çıkarmak; irad salma kaynakları bulmak ve vilayetlerinin kanununu koymak için yarlıg hükmüyle” Anadolu'ya gönderildiğini rivayet etmekte ise de, bu vb. kaynaklar günümüze ulaşmamıştır. Diğer kaynaklarındaki bilgilerde oldukça yetersizdir”. (Topal, 2009: 61).

ıkan isyan ve bu isyanın bastırılması sonrası “yapılan nüfus sayımında ise ölen kalan şehirde 6.000 kişinin yaşadığı” bilgisini aktarılmıştır (Topal, 2009:13).

Aksaray da dâhil olmak üzere Anadolu’nun tamamına yakınının önce Bizans-Abbasi atışmaları, sonrasında ise Moğol saldırıları yüzünden çok ciddi zarar gördüğü, nüfusunun azaldığı bir gerçektir. “Gayrimüslim nüfus hakkında ne biliniyor?” sualine de cevap bulanabilmiş değildir. 1255’te Anadolu’dan geçen Wilhelm Von Rubruk, halkın her on kişiden birisinin Müslüman, geriye kalanların çoğunluğunun Ermeniler ve Rumlar olduğunu rivayet etmektedir. N. Topal, bu rivayetle yürütülecek mantığın Aksaray’a uymadığını daha doğrusu Aksaray’da bu oranı teyit edecek bilginin olmadığına kayıt düşüyor (Topal, 2009:61). Selçuklular dönemindeki Aksaray’ın nüfusunun başka bir hesaba göre 10.000 olduğu tahmin edilmektedir. Nüfus hakkında komşu şehirlerin kıyası da önemlidir: Konya’nın 50.000 civarı³³; Kayseri’nin 30.000-40.000³⁴; Niğde’nin aynı dönemde 4000-4500 (Akşit, 2004:1-5) civarında olduğu düşünülmektedir.

3.2.1.2.Osmanlı Dönemi Aksaray Nüfusu

Aksaray halkı, şehzade Cem Sultan ile Karamanoğlu Kasım Bey ile saldırdıklarında (1482), padişaha bağlılık gösterdikleri için Sultan II. Bayezid tarafından olağanüstü vergilerden muaf tutulmuştur, sonraki padişahlar da bu muafiyeti devam ettirmiştir (BOA, TT.d, 455, :571-580). Hicri 924 (1518) tarihli Tahrir Defteri’ne göre Aksaray şehri mahalleleri ve nüfusları hakkında defterde verilen rakamlara göre, 1518 yılında Aksaray şehrinde tahminen 7 bin kadar nüfus bulunuyordu. Aksaray şehrinde toplam 1099 ev bulunuyordu. Nüfusun (hanelerin) mahallelere göre dağılımı ise şöyledir:

Tablo: 121518’de Aksaray Mahallelerinde Hane Sayıları

Mahalle Adı	Hane Sayısı
Sofular	20
Sebil (diğer adıyla Fakih)	32
erdiğin	28
Meydan	42
İbrahim Hoca	14

³³ XII. yy. sonlarında 30 bin civarı iken XIII. yy. ortalarında 50 bin olduğu tahmin ediliyor. (Ko, 2006: 241-248).

³⁴ Topal şöyle bir kıyas yapıyor: “Hamdullah Müstevfi’nin tertip ettiği vergi listesinde Aksaray’ın 51.000 dinar vergi potansiyeline sahip olduğu grlmektedir. Aynı vergi sitemi göz önüne alındığında Kayseri’nin 140.000 dinar vergi potansiyeli olduğu grlmektedir. Kayseri’nin Selçuklular döneminde 30-40000 civarında bir nüfusa sahip olduğu ileri sürülmektedir. Vergiden hareketle bu iki şehir arasında bir mukayese yapılırsa Aksaray’ın yaklaşık 10.000 civarında bir nüfustan ibaret olduğu ileri sürülebilir” (Topal, 2009: 64).

Şeyh Ali Gaznevî	26
Kiçikapu	50
Zincirlü	67
Mevlâna Yakub	9
Terhacı ve Debbâğân	49
Taşpazar	22
Teşviş	24
Şamlu	31
Bezpazar (?)	25
Emirze/Emir Mirza	28
Hacı Hasan	26
Cami	43
Yenice	27
Konya Kapısı (diğer adı Mehmet Çelebi)	44
Minarecik	18
Veled Halil	23
Paşacık	23
Çukur	22
Bölücek (diğer adı Göktaş)	52
Boyacı Ali	10
Tımarhane	6
Muhsin Çelebi	24
Gaznevî Hasan	43
Şücaeddin (diğer adı Emir Fakih)	44
Kızılcaköy	29
Cami-i Celal	35
Çavuşlu	24
Deveciyan	61
Kavakca?	17
Kurupelid	12
Eski Ahur	11
Hacı Rükneddin	11
Veled İsa	29

1584 yılındaki Anadolu'daki bazı şehirlerin nüfusları kabaca hesaplanmıştır. *Aksaray'ın nüfusu için tahmini rakam 8.000-10.000 iken Niğde 10.000-12.000; Kırşehir 4.000-6.000; Karaman 7.000-8.000; Konya 13.000-15.000; Kayseri 30.000-33.000'dir* (Behar, 1996:7).

Osmanlıda ilk nüfus sayımı bilindiği üzere II. Mahmud Devrinde yapılmıştır. Tahmin edileceği üzere nüfus sayımına İstanbul'da başlanmıştır. Ancak 1828/29 Osmanlı-Rus Harbi nedeniyle ülkenin tamamının sayılması biraz daha zaman almıştır (Aydın, 1990:81). Nüfus sayımına Aksaray'ın da bağlı olduğu Karaman Eyaleti'nden başlanmıştır. Nüfus sayımı ancak 1835'te tamamlanabilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ilk defa II. Mahmut döneminde 1831 yılında başlamış olan nüfus sayımları ve sonrasındaki nüfus yoklamalarının en başta gelen amacı devletin, vatandaşlarıyla sıkı bir münasebetidir. Devlet, ülkede yaşayan nüfusun miktarını bilirse vergisini, yapacağı hizmetini ya da yaptığını düşündüğü hizmetlerin kifayetini

hesaplayacaktır. 1831’de başlayan bu uygulama o günden sonra daha uygulanagelmıştır. II. Mahmut’un umumi nüfus sayımı hakkında düşündüklerinin günümüzde bile ciddiye değerlendirilmesi gerektiği de aşıkardur:

Sultan II. Mahmut, nüfus tahriri meselesine büyük önem verdiği gibi bu hususa dair cereyan eden muamelerle de yakında alakadar olmuştur. Bu sayımın faydaları hakkında ilerleyen tarihlerde birçok kez izahatta bulunmuştur. Örneğin nüfus sayımının semeresi için “cesim bir maslahat” derken “canlıca yapılmak gerektiğini” de bizzat Sultan II. Mahmut ifade etmiştir. Yine nüfus memurlarının tayinleri, harcırahları hususunun hızlı ve memnun edici şekilde düzenlenmesini istemiştir. Nüfus memurlarının morallerinin iyi olmasının da nüfus sayımı işinin kalitesiyle doğru orantılı olduğunu hatırlatarak nüfus sayımı meselesini ne kadar ciddiye aldığını göstermiştir (Aydın, 1990:91-92).

Aksaray nüfusunun ilk defa kaydedildiği defterler hakkında 2016 sonlarında bir çalışma yapılmıştır. Üç ciltten oluşan eserde Aksaray’la birlikte Aksaray Sancağı’na bağlı tüm yerlerin de nüfus bilgisi yer almaktadır.

Bu çalışmaya göre 1830-1844 yılları arasında Aksaray Sancağı nüfusu, kadın erkek yaklaşık olarak 18000 ile 22206 kişi arasındadır. 22 bin civarındaki nüfusa konar-göçerler dâhil değildir. Bu kişiler de nüfusa dâhil edildiğinde kadın ve erkek nüfusun 37410 civarında olduğu hesaplanmıştır (Aygün, 2016a:18).

1844’te Aksaray Sancağının %91,25’i Müslüman, %8,75’i ise gayrimüslimdir (Rum ve Ermeni). 1844’te Aksaray Sancağının %24,59’u Aksaray Kazası (Kasabası) merkezinde, %75,41’i ise Aksaray Sancağı kırsalında meskûndur (Aygün, 2016b:644).

Tablo: 13 1896 Tarihli KVS’de Köylerdeki Hane ve Nüfus (Bay, 2013:51-60)

Abdallar	66	500
Alaca	46	252
İsmail Ağa	11	56
Eskil	490	2243
Eşme Kaya	131	623
Ulu Kışla	65	461
Aratol	33	170
Akİn (Akin)	24	130
Edek Kalviran	39	200
Alay Hanı	37	160
Akhisar	44	250
Ihlara	136	1200
Eskinuz	26	215
İlisu	77	555

Alanyurd	17	95
Ağzıkarahanı	20	115
Ağaçlı Köy	115	735
Akmezar		
Absarı	34	430
Acıpınar	23	180
Aşağı/Kabakulak	19	110
İshaklı	6	40
Orta Köy	46	295
Bozkır	56	349
Abdi Uşağı	31	199
Ozancık	22	158
Abdallar	66	500
Alaca	46	252
Baymış	22	190
Bölük Viran	11	
Boyalı	26	
Bostanlık	7	
Borucu	15	
Bebek		939
Bağlı		345
Belisırma		80
Bozkır		81
Balcı	153	45
Bekdik	42	475
Börnek	15	119
Pirli	14	200
Tepesi Delik	9	90
Timurcu	63	85
Terlemez	16	311
Cuvahlı	37	188
Cerid	18	87
Camuzluk	8	
Camili	42	
Camili Viran	28	134
Cerikler/(Ceraklar)	14	127
Cumali	20	
Ceceli	25	58
Çimeli Yeniköy		175
Çimeli/Veyis Fakılı	70	195
Çolak	23	40
Çankıllı	35	10
Çalıbekir	9	115
Çavdarlı	10	125
Çekiçler	20	109
Çeltek	25	120
Çift Evi	22	77
Çukur kend	12	197

Çöller	11	50
Catin	32	130
Çelteke	5	968
Hatapoğlu	25	655
Helvadere	160	160
Hıdıb	102	470
Hıdırlı	32	20
Harbendalı/Veya Harbendeli	61	190
Hacı İbrahim	15	188
Hanobası	35	185
Hayreli	36	110
Darıhöyüğü	37	382
Delihebil	10	65
Devedamı	54	915
Düğüz	8	185
Sultanhanı	155	105
Salmanlı	34	645
SüleymanHöyüğü	10	205
Selime	73	130
Sivrihisar	45	80
Seksen Uşağı	13	45
Susadı	10	180
Salurfatma	6	305
Sagırkaraca	25	425
Sorsovu (Sofular)	55	160
Sarathı	81	351
Sapmaz	28	138
Salmanlı	68	359
Stansarı	20	75
Sarı Karaman	65	40
Sarıağıl	11	47
Dorikini (Gençosman)	6	60
Tol	7	178
Tabtık	8	1855
Tur Hasanlı	24	407
Acem	36	100
Amarat	86	125
Osman Kâhya	6	65
Kol Ağa Tolu	21	595
Kazıcık	13	40
Kırkıl	85	30
Kopak?	6	80
Kala'ı HacıOsman	4	130
Karaçayır	7	67
Kal'a Balta	18	100
Kasımoğlu	7	475
Karakuyu	9	265
KarakuKapu ?	54	200

Karkın	39	265
Karataş	39	.
Kızılkaya	32	108
Karapınar		202
Kızılkaya	19	87
Kozluca	34	92
Kızılköy	11	80
Kurtağıl	18	170
Göğsigüzel	15	240
Gödelər	25	285
Gelesin	39	215
Gözlükuyu	33	78
Gine(Gene)	28	2288
Genegale (Akyamaç)	8	105
Gelveri	491	455
Gücünkaya	16	225
Göstül	63	95
Kütüklü	26	15
Gödelər	22	141
Gellegüle (Sevinçli)	27	116
Güğeler(Güveler)	21	235
Lefkere	18	31
Mahmudlu	29	280
Macarlı	6	295
Manda ve Yakalık	42	160
Mamasun	50	79
Nürgüz	38	
Nernek (doğrusu Pörnekler'dir)	13	90
Yuvacık	.	184
Yenice	10	40
Yapılcan	44	135
Yanyurt	6	97
Yalnızceviz	21	.
Yeni Köy	16	295
Yağan	.	415
Yuva-yı Kebir	45	215
Yenipınar	51	
Yaprakhisar	29	
Yalman	18	84
Yuva-yı Sagir	22	155
Yakarı Kabakulak	21	125

Tablo: 14 1914 Yılı Aksaray Kazası'nın Nüfusu (KVS, 1914:343)

Hane Sayısı ³⁵	Köy Sayısı	1914Nüfus	(1904) Nüfusu	Fark	Artış
	158	63747	59136	4611	% 0,97

³⁵1914 tarihli salnamede hane sayısı yoktur. 1516 adet hanenin varlığı (BOA, DH.UMVM, 143/83-2)'den öğrenilmektedir.

1914'te Konya Vilayeti Kazalarının nüfusu şöyledir:
Koçhisar 34.726; Nevşehir 48.998; Niğde 78.740; Ereğli 7.800; Ermenek 28.898;
Isparta 53.931; **Aksaray 63.474**; Akseki 32.993; Akşehir 6.279; Antalya 25.797;
Ulukışla 13.992; Beyşehir 41.506; Burdur 56.830; Bozkır 54.137; Tefenni 27.121;
Sultaniye 20.111; Seydişehir 1.700; Karaman 96.254 ve Yalvaç 28.782'dir (Topkaya,
2007:24).

3.2.1.3.1916'da Aksaray Kazası ve Hane Sayısı

Niğde Sancağı'na bağlı Niğde, Ürgüb, Ulukışla, Arabsun, Nevşehir, *Aksaray* ve Bor kazalarındaki tüm kasaba ve köylerin hane sayılarını gösteren listeye göre Aksaray merkez kazada 1516 hane bulunmaktadır. Niğde Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne Niğde Mutasarrıfı Nazım imzasıyla gönderilen 10 Aralık 1916 tarihli yazıya göre merkez ve Aksaray'a bağlı mahalle ve köylerin hane sayısı 13.228'dir (BOA, DH.UMVM, 143/83-1).

Aksaray merkez kazası, 1516 hane

Hamidiye, 211 hane

Gözlükuyu, 58 hane

Karkın, 81 hane

Karataş, 58 hane

Karacaviran, 53 hane

Bağlı, 52 hane

Akhisar, 68 hane

Yuva-i Kebir, 97 hane

Gine, 60 hane

Helvadere, 238 hane

Yenipınar, 99 hane

Ihlara, 266 hane

Ilısu, 145 hane

Sivrihisar, 126 hane

Gelveri, 755 hane

Genedala, 56 hane

Belisırma, 39 hane

Dorukini, 28 hane

Ağzıkarahan, 33 hane
Mamasun, 120 hane
Carastı (?), 123 hane
Çağıl, 11 hane
Akmezar, 30 hane
Delihebil, 23 hane
Süleymanhöyüğü, 15 hane
Hıdıb, 182 hane
Mandama, 45 hane
Maa-Emirgazi Sıfacık, 29 hane
Ağaçlı, 238 hane
Timurcu, 176 hane
Alanyurt, 38 hane
Selime, 188 hane
Yaprakhisar, 67 hane
Eskinuz, 76 hane
Çeltek, 62 hane
Suüstü Kızılkayası, 87 hane
Göstük, 142 hane
Absarı, 85 hane
Gücünkaya, 35 hane
Gelegüle, 60 hane
Akin, 47 hane
Tepesidelik, 16 hane
Ekecihtol, 25 hane
Ekeciikköy, 45 hane
Göğsügüzel, 27 hane
Yalnızceviz, 17 hane
Bebek, 53 hane
Karakuyu, 17 hane
Alayhanı, 72 hane
Düğüz, 28 hane
Karakova, 12 hane
Gelesin, 72 hane

Sarıağıl, 19 hane
Kalebalta, 45 hane
Susadı, 17 hane
Tapdık, 22 hane
Koyak, 7 hane
Karaçayır, 15 hane
Borucu, 34 hane
Satınebi (?), 67 hane
Çalibekir, 9 hane
Yanyurd, 48 hane
Çekiçler, 38 hane
Çankıllı, 69 hane
Ekecikgödeler, 55 hane
Sağırkaraca, 44 hane
Ekecikşeyhler, 13 hane
Fatmauşağı, 17 hane
Çolaknabi, 27 hane
Büyükçavdarlı, 26 hane
Küçükçavdarlılar, 13 hane
Sınandı Gökkaya, 59 hane
Erek (?), 5 hane
Nurgöz, 98 hane
Yağan, 25 hane
Macarlı, 18 hane
Boyalı, 63 hane
Bostanlık, 14 hane
Cerid, 28 hane
Büyükgüğe, 31 hane
Küçükgüğe, 12 hane
Karapınar, 10 hane
İshaklı (?), 10 hane
Camuzluk, 20 hane
Hacıahmedliçeltek, 12 hane
Hıdırlı, 66 hane

Yukarıkabakulak, 39 hane
Hacıbrahimuşağı, 43 hane
Seksenuşağı, 32 hane
Ortaköy, 90 hane
Ciceliuzarlık, 154 hane
Velifakı, 135 hane
Ciceliyeniköy, 59 hane
Baymış, 42 hane
Sapmaz, 46 hane
Acıpınar, 66 hane
Hanobası, 66 hane
Aşağıkabakulak, 47 hane
Aratol, 71 hane
Sileciköse, 20 hane
Kazıcık, 13 hane
Darıhüyüğü, 53 hane
Yapılcan, 59 hane
Amarat, 163 hane
Sultanhanı, 252 hane
Eşmekaya, 214 hane
Eskil, 553 hane
Böğet, 35 hane
Ulukışla, 138 hane
Kırkıl, 190 hane
Acem, 472 hane
Hatiboğlu, 30 hane
Hırka, 45 hane
İsmailağa, 17 hane
Balcı, 298 hane
Hamirli (?), 61 hane
Ozancık, 60 hane
Abdallar (?), 98 hane
Ceceli, 35 hane
Durhasanlı, 58 hane

Sarıkaraman, 127 hane

Reşadiye, 18 hane

Pirli, 28 hane

Salarıgödel, 38 hane

Bozkır, 94 hane

Alaca, 75 hane

Çitfevi, 44 hane

Harabendeli, 140 hane

Kütüklü, 68 hane

Beydik, 105 hane

Devedamı, 97 hane

Açıkağıl (?), 33 hane

Kuruağıl, 45 hane

Sofunebi (?), 115 hane

Ceridlü (?), 68 hane

Satansarı, 48 hane

Lefkere, 38 hane

Batan (?), 38 hane

Camiliviran, 48 hane

Ağcakend, 100 hane

Dadasun, 77 hane

Sınasa, 73 hane

Taşpınar, 124 hane

Tokarız, 66 hane

Karacaviran, 27 hane

Yekûn**13228 hane** ((BOA, DH. UMVM, 143/83-2:2,3).

3.2.2.Cumhuriyet Dönemi Aksaray Nüfusu

Cumhuriyet Türkiye'si'ndeki ilk nüfus sayımı 1927 yılındadır.İkincisi ise 1935'te gerçekleştirilmiştir. Sonraki nüfus sayımları ise uzun bir süre istikrarlı bir şekilde her beş yılda bir gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sınırlarından dolayı 1927 ve 1935 nüfus sayımları değerlendirilmiştir.

3.2.2.1.1927 Nüfus Sayımı

1923 yılında, Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yaşayan nüfusu bir bütünlük içerisinde gösteren sayım, kayıt ya da araştırma verisi bulunmuyordu. Osmanlı

İmparatorluğu döneminde düzenli ve karşılaştırılabilir bir hale getirilememiş nüfus bilgilerine, bir de uzun yıllar süren savaşların demografik süreçler üzerindeki etkisi eklendiğinde, nüfusun büyüklüğü ve yapısına dair bilinmezliğin boyutu artmaktaydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusun uluslararası kriterlere uygun olarak sayılması, yeni rejimin mevcut insan kaynaklarını değerlendirebilmesi için son derece önemliydi. 28 Eylül 1927’de gerçekleştirilen ilk nüfus sayımı, hem süregelen modernleşmenin hem de nüfus büyüklüğüne dayanan gücün bir göstergesiydi (Tamer-Bozbeyoğlu, 2004:73).

4 Ağustos 1926 tarihli ve 438 nolu Resmî Gazete’de 9 maddeden oluşan “Umûmî Tahrîr-i Nüfûs İcrâsı Hakkında Kânûn” yayımlanarak yaklaşık bir yıl öncesinden ülkede genel bir nüfus sayımının yapılacağı bildirilmiştir.

Aksaray’da da nüfus sayımı için hazırlıkların yapıldığını Vilayet Gazetesi’nden öğrenilmektedir. Sayım memurlarının bir düzen ve disiplin içinde çalışmaları için gerekli tedbirlerin de konuşulduğu toplantı Halk Kütüphanesi’nde yapılmıştır: “*Tahrirde memur edilen zevatın isimleri okunarak tahrir günü olan 28 Teşrinievvel 1927 tarihine kadar sık sık temas edilerek bu hususta hasbihal edilmesi beyan-ı tembih edilmiş ve içtimaa nihayet verilmiştir*” (AVG, 28 Eylül 1927:3).

Ülke genelinde yapılan ilk resmî hazırlık 1926 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü’nün kurulmasıdır. Kurumun müdürlüğüne Belçikalı istatistikçi Camille Jackquart getirilmiştir. Türkiye’de düzenli ve sistemli olarak istatistiksel veri toplamayı hedefleyen kurum, 28 Ekim 1927 tarihinde ilk nüfus sayımını gerçekleştirmiştir (Tamer-Bozbeyoğlu, 2004:74).

Bu sayımla yalnızca Türkiye nüfusu tespit edilmemiş, sayım öncesinde oluşturulan bina cetvelleriyle ülkedeki konut ve iş yeri sayıları ile bunların dağılımı da kayıtlı hale getirilmiştir. Bu sayede savaş ve savaş sonrası nüfus hareketlerinin yerleşim üzerindeki etkileri de bir nebze ortaya çıkmıştır. Sayım öncesinde tamamlanan binaların numaralandırılması işine ilişkin yazılara da basında yer verilmiştir (Tamer-Bozbeyoğlu, 2004:78).

Sayımdan önce Başvekâlet İstatistik Müdürü Umumisi muavinlerinden Selim Sabit Bey Aksaray’a gelmiş ve iki gün boyunca numarataj muamelesini tedkik etmiş ve Milli Kütüphane’de nüfus sayımının ehemmiyeti, gayesi, faydaları ve sayımın nasıl yapılacağı hakkında umuma konferans verdikten sonra Niğde’ye geçmiştir (AVG, 5 Teşrinievvel 1927:3). Gazetede sıklıkla 28 Ekim 1927 Cuma günü nüfus sayımı yapılacağı hatırlatılmıştır (AVG, 26 Teşrinievvel 1927:3).

1927 sayımında 63 vilayet, 328 kaza ve 39,901 köy sayılmış ve Türkiye'nin o günkü nüfusu 13.649.945 kişi olarak belirlenmiştir (Öztürk, 2018:584).

Erkek 6.584.404, Kadın 7.065.541, Toplam **13.649.945**

Tablo:15 1927'de Aksaray, Koçhisar ve Arapsun'un Nüfusu (1927 Umumi Nüfus Tahriri, 1929:2)

	Erkek	Kadın	Toplam
Aksaray	34.130	37.447	71.577
Koçhisar	18.881	20.153	39.034
Arapsun	7.396	9.024	16.420
Yekûn	60.407	66.624	127.031

1927-1928 tarihli Devlet Salnamesi'ndeki rakamlar farklıdır. Aksaray Vilayeti toplamda 127,224 gösterilirken kaza merkezi 71,802, Arapsun 16,452 ve Koçhisar da 38,970 olarak gösterilmektedir.

Tablo: 16 1927-1928'de Aksaray Nüfusu (TCDS, 1927-1928:426)

	Erkek	Kadın	Yekûn
Aksaray merkez Kazası	34379	37433	71802
Koçhisar Kazası	20053	18917	38970
Arapsun Kazası	7334	9018	16452
Yekûn	61866	65358	127224

Doğum yerleri itibarıyla nüfusun özelliklerine bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk genel nüfus sayımına göre, Aksaray ve çevresindeki idari birimlerde yaşayan vatandaşların büyük bölümünü Türkiye sınırları içerisinde anadan olanları grubu oluşturmaktadır. Türkiye dışında anadan olup Aksaray'da yaşayan nüfusun sayısı 195 kişidir. Bu oran toplam nüfusi içerisinde %0.15'e denk gelmektedir. Bu verilere göre yurtdışı doğumlular içerisinde 75 kişi kadınlardan 120 kişisi erkek nüfusa dönüşmektedir. Bunun 77'si Aksaray'da, 118'si Koçhisar'da yaşamakta olup Arapsun'da hiç yaşayan yoktur. Yurtdışı doğumlu olan nüfusun başında 154 kişi ile Rusya doğumlu olanlar gelmektedir. Bunu 12 kişi ile Romanya takip etmektedir. Bulgaristan doğumlu olanlar 5 kişi, Yunanistan, Sırbistan ve Afrika doğumlular 2'şer kişidir. Afganistan, Macaristan ve Suriye doğumlu olanlar ise 1'er kişi olarak tespit edilmiştir. 12 kişinin doğum yeri ise meçhul olarak belirtilmiştir (Öztürk, 2018:585-586).

3.2.2.2.1935 Nüfus Sayımı

1927 sayımında olduğu gibi 1935 yılında yapılacak nüfus sayımından bir sene öncesinde halka duyuru yapılmıştır. 30 Mayıs 1934 tarihli Resmî Gazete'de 2465 Nolu "Umumi Nüfus Sayımı Hakkında Kanun" yayınlanmıştır (Resmî Gazete, 30 Mayıs

1934:3876). 1935 yılında 'te konuyla alakalı kanunlar yayınlanmıştır. 23 Mayıs 1935 tarihli “Nüfus Sayımı Umumî Talimatnamesinin Mer'iyete Konulmasına Dair Karar” (Resmî Gazete, 23 Mayıs 1935: 5193) ve yine aynı gazetede “1935 Umumî Nüfus Sayımında Sayım ve Kontrol Memurluğu Mükellefiyetinden İstisnası İcabedenlere Dair Karar” (Resmî Gazete, 23 Mayıs 1935:5193) ile 10 Mayıs 1935 tarihli ve 3124 sayılı Resmî Gazete’de “Bazı İllerde Kendilerine Genel Nüfus Sayımı Hakkında Başvekâlet Tamimi” (Resmî Gazete, 13 Ağustos 1935:5689) bazılarısıdır.

1935 nüfus sayımından sekiz yıl önce yapılan 1927 sayımından elbette tecrübeler elde edilmiştir.Sayım hazırlıkları sürerken devamlı bir ikametgâhı olmayan göçebelerin sayımının nasıl yapılacağı sorunu gündeme gelmiş ve 1927 sayımında olduğugibi göçebelerin sayım gününde nerede bulundukları valilikler tarafından takip edilerek tahmin suretiyle belirlenmesi kararlaştırılmıştı (Tuğluoğlu, 2012:78).

Sayım sırasında memurların kullanacakları soru kâğıtları Beynelmilel İstatistik Enstitüsü’nün belirlediği asgari sorulardan ve 1927 sayımında kullanılan sorulardan çok farklı olarak hazırlanmamış sadece Türkiye’nin özel durumuna ilişkin bazı eklemeler yapılmıştı. 1927 sayımında kullanılan sorular daha çok sosyal niteliklere ilişkin sorulardı. Savaştan yeni çıkıldığı, geniş topraklar kaybedildiği ve zor mücadeleler sonucunda cumhuriyet kurulduğu için daha çok halkın sosyo-politik özellikleri öğrenilmeye gayret edilmişti. Meslek farklılığı çok genel çerçeveden öğrenilmek istenmiş, 1927 sayımında bulunan “daimi ikametgâh” sorusu çıkarılarak “ikinci bir dil ve yeni harflerle yazmak bilir mi” soruları eklenmiş ve “okuma bilir mi” sorusu “yeni harflerle okuma bilir mi”şekline dönüştürülmüştü. Hazırlanan soru kâğıtlarının halk tarafından değil de memurlar tarafından doldurulması istenmiş ve böylece cevaplarda yeknesaklık hedeflenmişti (Tuğluoğlu, 2012:5-69).

1935 nüfus sayımının ardından ortaya çıkan genel sonuç şu şekilde belirlenmiştir;

	1927	1935	Yüzde
Kadın	7.084.391	8.221.248	50.88
Erkek	6.563.879	7.936.770	49.12
TOPLAM	13.648.270	16.158.018	100

Aksaray’ın vilayetliği 1933’te elinden alındığından 1935 sayımı sonuçları bağlı bulunduğu vilayetin, Niğde’nin altında bulunmaktadır.

Tablo:17 1935'te Aksaray'ın Nüfusu (1935 Genel Nüfus Sayımı,1937:5).

	Merkezde	Nahiyelerde ve Köylerde	Toplam
Erkek	4,032	33,991	38,023
Kadın	4,312	36,397	40,709
Yekûn	8,344	70,388	78,732

Tablo: 18 1923-1937 Yılları Arasında Aksaray ve Komşularının Nüfusu (İnceler, 2008:249, 260, 262, 281, 292).

	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Niğde	54.872	55.174	56.722	59.162	59.638	62.114	63.624	64.128
Bor	26.797	27.016	27.104	27.318	27.769	28.378	29.734	31.223
Ulukışla	11.469	10.870	12.504	13.171	15.094	15.957	16.020	16.285
Nevşehir	47.339	47.723	48.076	48.947	49.982	50.251	51.794	51.965
Aksaray	75.923	75.868	76.316	78.522	81.390³⁶	82.850	84.015	80.850
Arapsun	20.023	18.653	20.664	20.783	19.439	19.774	20.084	20.044
	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	
Niğde	64.936	85.196	66.832	74.066	74.066	75.082	76.261	
Bor	31.530	31.758	31.957	35.104	35.332	35.593	36.546	
Ulukışla	16.208	16.158	16.712	16.716	16.543	16.289	16.786	
Nevşehir	52.062	52.211	52.411	55.318	55.249	55.191	55.872	
Aksaray	81.126	81.287	82.700	85.811	87.168	88.140	90.876	
Arapsun	20.087	16.138	11.430	10.979	11.163	11.207	16.374	

³⁶ Aksaray merkezde 7.399 kişi yaşamaktaydı.

3.2.3. Gayrimüslimler

Osmanlıdan Cumhuriyet'e Türkler azınlıklarla yaşamıştır. Çalışmanın farklı bölümlerinde ifade edildiği gibi farklı milletleri bir sorun olarak görmek kolaydır. Burada eğer farklı milletten insanlar bulundukları ülkenin kurallarına uyuyorsa zenginlikten bahsedilebilir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren farklı din, dil ve milletten olanların haklarını kayıt altına alan bir millet sistemi oluşturduğu herkesin bildiği bir hakikattir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Slav, Romen ve Balkan Rumlarının yanı sıra Anadolu Rumları ve Ermeniler de XII. Ve XIII. yüzyıllar ve sonrasında Müslüman olma koşulu aranmaksızın Osmanlı Ordularına sipahi, hatta komutan olarak alınmışlardır. Zorla müslümanlaştırılan Hristiyanlar sadece 'devşirme sistemi' için alınacak ve Sultanın kullan olarak hükümet ve orduyu oluşturacak, ileride de Osmanlı aristokrasisine katılmak üzere eğitilip yetiştirilecek genç erkeklerden oluşuyordu (Demirağ, 2002:18).

Askerlikten uzun süre muaf olan gayrimüslimler için cizye uygulaması söz konusuysen cizye 1856 Islahat Fermanı ile kaldırılmıştır. Zira bu ferman Osmanlı tebaası arasında eşitlik prensibi getirdiği için gayrimüslimlerin de askerlik hizmeti yapmaları gerektiği ortaya çıkmıştır. Bunlardan belirli bir vergi alınmak suretiyle bu hizmetten muafiyetleri (bedel-i askerî) kararlaştırılmış ve böylece kaldırılan cizye vergisi bu ad altında mahiyet değiştirerek 1907'ye kadar sürmüştür (İnalçık, 1993:48).

En önemli gelişmelerden birisi Tanzimat dönemiyle başlamıştır. 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile tüm Osmanlı uyruklarının can, mal, ırz, konut dokunulmazlıkları güvence altına alınırken, 1856 tarihli Islahat Fermanıyla da bu haklar daha da genişletiliyordu. 1864 yılında yayınlanan Vilayet Nizamnamesi ile Müslüman ve Gayrimüslim halkın idareye katılması sağlanıyor, bu şekilde bir taraftan dış müdahalelerin önlenebileceği düşünülüyor, diğer yandan da İslam Hukuku'nda zimmilerin siyasal haklarından yoksun bırakılması ilkesi kaldırılmış oluyordu. Gayrimüslim tebaaya da tıpkı Müslüman halk gibi yaş ve sınav konusunda belirlenen şartları yerine getirdikleri takdirde hiçbir ayırım yapılmaksızın devletin sivil ve askeri okullarına, memurluk makamına girebilme hakkı tanınıyordu (Demirağ, 2002:30).

Arşiv belgeleri, salnameler ve diğer kaynaklar Aksaray'da ortak bir yaşamın çok uzun zamandır var olduğunu göstermektedir. Belgelere yansıyan –neredeyse- hiçbir hadise yok denecek kadar azdır. Yahudi nüfusa rastlanmayan Aksaray'da Müslümanlar

ile Rumlar ve Ermeniler ortak bir yaşamı paylaşmışlardır. Nüfus bölümünde gayrimüslimler hakkında bilgi verildiğinden burada ayrıca tekrarlanmayacaktır. Aksaray'da yapılan bir işin ucundan tutanlar da gayrimüslim vatandaşlar olmuştur. Aksaray'a temiz su getirileceği zaman işin halledilebilmesi için yardım edenlerin listesine bakıldığında Türkler ve Ermenilerin isimleri görülmektedir.

Konya Vilayet Salnameleri'nde memurlar arasında gayrimüslim vatandaşların adı göstermelik değildir. Salnamelere göre kurumlar veya me'mûriyetlerde çok sayıda gayrimüslim üye vardır. Fakat kurumlarda görevli gayrimüslimlerden bazıları birden fazla görevi üstlendikleri için çalışan sayısı az gözükmektedir. Mesela, 1885 tarihli salnamede gayrimüslimler on görevde görüldüğü halde, görevli gayrimüslim şahısların toplam sayısı 7'dir. Örneğin bu salnamede ismi geçen Keygurak Efendi aynı yıl içinde hem Belediye Meclisi hem de Maa Tahrir ve Vergi İdaresi'nde görevlidir. Mamas Efendi, hem Belediye Meclisi'nde hem de Maa Tahrir ve Vergi İdaresi'nde görev almıştır, Parsih Efendi de aynı şekilde hem Zirâât Odası'nda hem de Menâfi Komisyonu'nda görevlidir (Bay, 2013:304).

3.2.3.1Aksaray'da Ermeniler

Çalışmanın nüfus bölümünde de belirtildiği gibi Aksaray'da Ermeniler huzur içerisinde yaşamamışlardır. Belgelerde herhangi bir önemli olayın kaydına rastlanmamıştır. Ticarî hayatın merkezinde Ermenilerin varlığını devam ettirebilmesi oldukça önemlidir.

Çalışmanın bazı bölümlerinde sıkça müracaat edilen kaynaklardan -Aksaray'ın 1910-1930 arasının anlatıldığı- Faruk Zeki Perek'in eserinde "Bir Ermeni Ailesi" başlığı altında oldukça ilginç bilgiler mevcuttur:

Samanlığın bitişiğinde büyükçe tek bir oda ve avludan ibaret müstakil bir bölüm vardı. Kimin tarafından yapıldığı ve nasıl bize geçtiğini bilmiyorum. Bazı evlerde harem dışında bu tür misafir odası bulunduğu olurdu. Bize ait bu müstakil oda da her halde aslında bu tür bir şeydi. Fakat bizim küçüklüğümüzde belki de bizim büyükler tarafından yapılmıştı, ya da bizim evin bir selamlık bölümü idi. Küçüklüğümüzde burada üç kişilik bir Ermeni ailesi kalıyordu. Bir yaşlı kadın vardı: Dudu. Onun orta yaş kızının adı "İhsepet" idi. Onun da küçük bir kızı vardı, Diruye. Merhum pederin himayesine terk edilmiş bir Ermeni ailesi idi. Hayatları daha çok bizim evde geçirdi. Yani birlikte yaşar gibi idik. Masrafları da bize aitti. O kadar beraber idik ki büyük ablam bir hayli Ermenice öğrenmişti, "egur naim" der dururdu. Küçük ablam da oldukça ileri seviyede dikiş öğrenmişti. Karışıklık günlerinde her halde ortada kalmış

bu üç kadın, babam merhumun himayesinde idi. Ortada kalmış bu kadınları babam bizim müstakil odaya almış, bütün ihtiyaçlarını da temin ederek rahat bir hayat sağlamıştı. Yetişmekte olan iki ablama etki yapacak sürede bizimle beraber yaşamışlar, sonra ayrılmışlardı(Perek, 1998:62).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Aksaray'ın meşhur esnaflarından Ermeni asıllı Türk vatandaşlardan olan Garbis Şahinyan'ın ailesinin anlattıklarına dikkat kesilmek önemlidir. Garbis Efendi'nin büyük oğlu Kevork Şahin ile 2016'da Kadıköy'de iki saate yakın süren sohbet kendi izniyle kayıt altına alınmıştır³⁷.

1915 öncesinde Anadolu'da Ermeniler isimli eserde Aksaray'daki Ermeni nüfusu için 1490 rakamı verilir. Eserde, Aksaray Kazası'nın bağlı olduğu Niğde ve diğer yerler hakkında da kısaca bilgiler bulunmaktadır:

Sancağın yönetim merkezi olan Niğde'de yaşayan 1.500 kadar Ermeni hayvancılıkla uğraşıyordu. Vaktiyle Kilikya Ermeni Krallığı dâhilindeki bölgede 12. yüzyıldan beri yerleşmiş bulunan Ermeniler, Türkoфон oldukları halde Surp Garabed Manastırı ile Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin yanı sıra, biri 1901'de 201 öğrencinin okuduğu Barteavyan Okulu olmak üzere iki de eğitim kurumuna sahiptiler. Öte yandan, çok yakında, Konya yolu üzerinde bulunan Bor'da 895 kişilik küçük bir Ermeni topluluğu, Surp Asdvadzadzin Kilisesi ile bitişiğindeki Aramyan Okulu'nun çevresinde (1901'de 70 öğrenci) yaşamaktaydı. Sancağın kuzeyinde, 1.490 Ermeni'nin yaşadığı Aksaray'da), Surp Asdvadzadzin Kilisesi'yle 1901'de 105 öğrencinin okuduğu Torkomyan Okulu vardı. 1860'ta temeli atılan Surp Krikor Kilisesi ve 1901'de 75 öğrencisi bulunan Haygazyan Okulu'nun yer aldığı Nevşehir'de (8) ise 1.720 kişi yaşamaktaydı. Türkoфон olan Sivas [Gürin] ve Kayseri kökenli bu insanlar, özellikle kuyumculuk, maden işlemeciliği ve dokumacılıkla uğraşırlardı. Ayrıca kazanın güneyindeki Hamidiye'de de 122 kişilik küçük bir Ermeni topluluğu bulunuyordu(Kevorkian-Paboudjian, 2012:177).

1906 tarihli salnameye göre Aksaray'daki Ermeni nüfus (521 erkek, 391 kadın) toplamda 926 gösterilirken aynı senelerdeki nüfus için Kevorkian-Paboudjianyaklaşık 500 fazla kişilik 1490 rakamını nasıl bulduğu tespit edilememiştir.

Bilindiği gibi 1915'teki Tehcir Hadisesi bir anda olmadı. Evvelinde önemli gelişmeler yaşandı. Anadolu'nun her yerinde adeta kazanlar kaynıyordu. Söz konusuyıllarda yani 1915 öncesindeki Aksaray'ı ilgilendiren belgelerden ilki 1908'in ortalarına aittir. Ayrıılıkçı Ermenilerden bazıları hiçbir şeye karışmak istemeyen

³⁷ Bkz. <https://www.haberaksaray.com/istanbuldan-selam-getirdim-6556.html>

Ermenileri de işin içine çekmek istediğinden propagandanın çevresini ve çeşidini artırma gayretine girmişlerdi.

17 Mayıs 1908 tarihli ve Konya Vilayeti'nden Padişah katına gönderilen yazıdan Kayseri'deki Ermeni fesatçıları tarafından Aksaray'da bulunan iki Ermeni'ye (Artin Abacıyan ve Misak Hoviseryan) bazı zararlı eşyalar gönderildiği bilgisi vardır. Bu bilginin üzerine, Aksaray'da sakin üç kişinin sorgulandığı, ev ve işyerlerinin arandığı, ancak herhangi bir suç unsuruna rastlanmamıştır (BOA, Y.A.HUS, 522/94-3).

Yaklaşık üç hafta sonra (9 Haziran 1908'de) Aksaray'dan Artin Abacıyan ve Misak Hoviseryan adlı Ermeniler, haksız yere itham edildikleri ve bir aydır tutuklu bulunduklarından serbest bırakılmaları ricasıyla Sadaret'e telgraf çekmişlerdir (BOA, BEO, 3331/249810-3). Bir gün sonraki tarihli (10 Haziran 1908) bir belgede ise Sadaret'ten Konya Vilayeti'ne çekilen telgrafın suretinde Aksaray'dan Artin Abacıyan ve Misak Hoviseryan adlı Ermenilerin çektikleri telgrafın incelenmesi ve durumlarının araştırılarak adaletle çözümlenmesi hakkındaki ikaz vardır (BOA, BEO, 3331/249810-3). Konya Vilayeti gelen bu emirden sonra ivedilikle araştırmasını yaparak hazırladığı raporu Sadaret'e 11 Haziran 1908 tarihli telgrafla bildirmiştir (BOA, Y.A.HUS, 522/94-2). Hazırlanan bu rapordan 5 gün sonra 16 Haziran 1908'deki Sadaret'ten Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti'ne gönderilen yazıda ihbar üzerine soruşturulan ve bir aydır tutuklu bulunan Aksaray Kazası'ndan ismi geçen iki Ermeni'nin yapılan araştırma sonucunda suçlu olduklarına dair kanıt bulunamadığı kayıtlıdır (BOA, Y.A.HUS, 522/94-1).

3.2.3.2.Aksaray'da Rumlar

Aksaray'da yaşayan diğer bir millet Rumlar'dır. Belgelere yansıdığı kadarıyla 1924'te uygulanan mübadeleye kadarki süreçte Aksaray'daki Rumlar hakkında bilgi vermeye gayret edilecektir. Rum nüfus daha çok Gelveri'de yaşamaktaydı. Belgeler gösteriyor ki Gelverili Rumlar köylerinden çok uzakta ticaret yapıyorlardı. Daha çok İstanbul'da bulunan Gelverili Rumlar'ın bazıları da Rusya'da idi. 1891'de Gelveri'den üç rahip³⁸ Odessa şehrindeki hemşehrilerini ziyaret etmiş ve onlardan yardım talep etmiştir. Yine bu ziyaretlerinin arasında Çar Nikola tarafında da kabul edilmişler ve kendilerine verilen hediyelerle dönmüşlerdir (Kaplanis-Özdil, 2014:104).

³⁸ Papaz Arhimandritis Ionnis Pandeimonidis'e iki rahip daha eşlik etmiştir. (Kaplanis-Özdil, 2014:104).

Az da olsa Rum nüfusun bulunduğu yerler ise Genetala, Sivrihisar, Helvadere ve Aksaray merkezdir. Şehir merkezinde Rum nüfus çok azdır. Az da olsalar fitri olarak bir mabede ihtiyaçları vardır. Belgelerde merkezdeki Rum kilisesinin tamire muhtaç olduğuyula alakalı çokça belge vardır³⁹.

Perek, eserinde “Tanrılaşan Kilise Binası” başlığı altında Aksaray’daki Rumlar ve onlara ait kilise hakkında şöyle yazmaktadır:

Aksaray'da da Rumlar vardı. Zaman zaman çan sesleri duyardık. Çan çarşıda Sarraf hanın bir sokak ötesindeki modern kilisede çalınırdı. Bir defa çarşıdan Bölcek yönündeki yokuşa doğru giderken bu kilisenin önünden geçtiğimde kilisenin tepesinde bir rahibi gördüğümü hatırlarım. Belki de çanı çalmak için oraya çıkmıştı. Azm-i Milli un fabrikasının arkası ile Kergi Camisi [Kurşunlu Cami] arasındaki geniş Rum (veya Ermeni) semtinin ortasında da önemli bir kilise vardı. Oradan da çan sesleri geldiği olurdu. Rumlar gidince öteki kilisenin orgu okula alınmıştı(Perek, 1998:77).

Aksaray merkezde 1840’ların ortasında gayrimüslim nüfus içerisinde Rumlar’ın olmadığını iddia eden satırların⁴⁰ aksini yazan Perek’in yanıldığı noktaların olduğunu da ifade etmek gerekmektedir. Merkezde Rumların 17 hanede yaşadığı hakikatini başka bir doktora tezi de teyit eder⁴¹. Perek, Rumlarla alakalı ayrıca şunları yazar:

Bizim ev tarafına Rumlar pek gelmezdi. Fakat bir gün evin önünden iki Rum papazı çay tarafına doğru gidiyorlardı. Biz de evin önünde oynuyorduk, papazları görünce korkmuş içeri kaçmıştık. Sonra papazlar çayda dolaşmışlar geri dönüp çarşıya doğru uzaklaşmışlardı.Aksaray'da doktor ve eczacı Rumdu. Özellikle eczacı Yuvanaki'yi hatırlarım. Bir de kasap Harun vardı. Bizim büyüklerimizin Rum ve Ermenilerle yakın dostlukları vardı. Çarşıda pek samimi münasebet içinde yaşarlardı. Hatta bir defasında 25 Aralık yani yılbaşından bir hafta önceki Noel (Krismas) bayramında yakın Rum dostlarımızın bizim eve Paskalya Çöreği gönderdiklerini ve onları zevkle yediğimizi hatırlarım(Perek, 1998:77-78).

³⁹BOA, İ.AZN, 86/25-4, BOA, İ.AZN, 86/25-5, BOA, İ.AZN, 86/25-2, BOA, İ.AZN, 86/25-3, BOA, ŞD, 2787/16-15, BOA, ŞD, 2787/16-16, BOA, ŞD, 2787/16-14, BOA, ŞD, 2787/16-13, BOA, ŞD, 2787/16-12, BOA, ŞD, 2787/16-11, BOA, ŞD, 2787/16-10, BOA, DH.MKT, 2804/38, BOA, ŞD, 2787/16-9, BOA, DH.MKT, 2818/55-1, BOA, ŞD, 2787/16-8, BOA, DH.MKT, 2818/55-2, BOA, ŞD, 2787/16-7, BOA, ŞD, 2787/16-6, BOA, ŞD, 2787/16-5, BOA, ŞD, 2787/16-4, BOA, İ.AZN, 86/25-6, BOA, İ.AZN, 86/25-1, BOA, BEO, 3604/270244.

⁴⁰ “Hepsi Ermeni aslından olan Hristiyanlar merkezde yer alan 27 mahallenin sadece üçünde oturmaktaydılar”. (Aygün, 2016a: 23).

⁴¹ “Mübadele suretiyle Yunanistan’a gönderilmiş Rumlar genellikle merkezde, Arapsun, Koçhisar, Gelveri, Sivrihisar ve Helvadere gibi yerlerde yaşıyorlardı. Merkezde 17 haneden ibaret olan Rumların genel kısmı ticaretle uğraşmaktaydı. Fakat işin ilginç tarafı ise Yunanistan’a gönderilmiş olan bu ticaret erbablarının yerine gelen muhacirlerin hiçbirisinde ne ticaret yapabilecek bir mâlî kudret, ne de bu yönde bir yetenekleri mevcuttu”. (Sarı, 2013: 54).

3.3.Eğitim

Tarihte okula benzer ilk yapıların Sümerler tarafından kurulduğu varsayılmaktadır. Sümer medeniyetine ait bulunan tabletlerde okul günlükleri, hikâyeleri ve faaliyetlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Buna göre Sümer'de, daha çok dini ve mesleki nitelikte okullar açılmıştır. Memleketin, özellikle de saray ve mabetlerin iktisadî ve idarî ihtiyaçları için memurlar yetiştirmek gerekli görülmüştür. Bu sebeple okullarda yazı yazmak ve hesap tutmak önemli sayılmıştır. Sümerlerde okul genel halk için değildi. Zenginler, idareciler ve din adamlarının çocukları okuyabiliyordu. Aynı zamanda kadın ve kızların da eğitimde yer almadığı bilinmektedir. Okul zorunlu değildir ve belli bir zaman aralığında eğitim yapılmaktadır (Komisyon, 2011:4).

Aksaray eğitim tarihiyle alakalı kaynaklar arşivler, gazeteler, ansiklopediler ve diğer kaynaklardır. Yine şahsî arşivlerde bulunan diplomalar, fotoğraflar, mektuplar vs. belgeler de oldukça önemlidir.

3.3.1.II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikasına Dair

Osmanlı Devleti'nde eğitim sisteminin temeli medreselerden oluşmaktadır. Medreseler, eğitimin verildiği ilk kurumlar olarak büyük bir öneme sahiptiler. Ancak ilerleyen dönemlerde ortaya bozulmalar medreseleri olumsuz olarak etkilemiştir. Bu eksiklikleri gidermek amacıyla Sıbyan Mektepleri açılmıştır. Sıbyan Mektepleri, her köy ve mahallede bulunmakta olup, burada dinî ve ahlâkî eğitim odaklı kurumlar olarak hizmet vermiştir. Eğitim alanında yapılan ilk reformcu hareket, II. Mahmut'un Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Harbiye'yi açması olmuştur. Her iki mektep de ileride eğitim, siyaset ve toplumsal dönüşümlerde rol alacak kadroları yetiştirmeyi amaç edinmiştir (Karataşer, 2017:434). Sonraki yıllarda eğitimle alakalı belirgin bir ilerleme olduğu söylenemez. 1876-1909 arasında ülkeyi yöneten II. Abdülhamid döneminde pek çok alanda değişiklikler olduğu gibi eğitim alanında da adeta bir sıçrama olmuştur. Bu dönem, daha doğru bir ifadeyle II. Abdülhamid hem kendi döneminde hem de günümüzde normalin üzerinde bir hararetle tartışılmaktadır. Siyasi yönden bazı hususlar birinci bölümde değerlendirmişti. Eğitim alanındaki bazı gelişmelerden bu bölümde de bahsetmenin önem arz ettiğidüşünülmektedir.

II. Abdülhamid devri aynı zamanda Tanzimat kararlarının uygulandığı bir devir özelliği taşır. 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile modernleştirilmeye çalışılan eğitim sistemini düzene sokma ihtiyacı doğmuştur. 1876'daki Kanun-i Esasî ile eğitimle ilgili düzenleme ihtiyacı yeniden gündeme gelmiştir. II. Abdülhamid

döneminde maarif merkezi teşkilatı düzenlemeyle son şeklini almıştır. Böylece Maarif Nezareti bünyesinde, her öğretim derecesi için genel müdürlükler ve müfettişlikler meydana getirilmiş, her vilayet merkezinde birer maarif müdürlüğü ve meclisi oluşturulmuştur. Sancak ve kazalarda ise Maarif Meclisi şubeleri açılmış ve ayrıca vilayetlerde müfettiş kadroları arttırılmıştır. Yine Maarif Nezareti bünyesinde Rüşdiye ve İdadi müdürlükleri tesis edilmiştir. Bu teşkilat sayesinde taşraya, ilk, ortaöğretim müesseseleri ve öğretmen okulları, bu dönemde götürülmüştür. Öğretim basamaklarına göre ayarlanmış maarif merkez teşkilatının esası, 1879 yılında belirlenmiştir (Baytal, 2010:29).

Sultan II. Abdülhamid döneminde açılan farklı okul türleri, varlıklarını II. Meşrutiyet döneminde ve elbette de farklı isimler altında Cumhuriyet devrinde de sürdürmüştür. Bu okullar günümüz eğitim kurumlarının temellerini oluşturmuşlardır (Karataşer, 2017:433-434).

3.3.2.Geç Osmanlı Dönemi Aksaray’da Eğitim

Aksaray’da salt Osmanlı dönemi eğitimi hakkında Eşref Temel’in “*Hurufât Defterleri’ne göre Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları (XVIII.-XIX. yüzyıllar arası)*”, 2008’de tamamlanmış yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Farklı çalışmalarda yine Osmanlı dönemi Aksaray eğitim tarihiyle alakalı detaylı olmayan bilgiler mevcuttur. Osmanlı döneminde sadece Aksaray’da değil Anadolu’nun tamamına yakınında okullaşma oldukça azdır. II. Abdülhamid döneminde Aksaray’da açılan üç okuldan birisi Rüşdiye Mektebi’dir. Diğer ikisi ise iptidaidir (ilkokuldur): Şeyh Hamid Mahallesi’nde 1906’da hizmete giren “Feyz-i Sıbyan” (Okulun adı sonradan “Reşadiye” olmuştur) ile “Hacı Hasanlı Mekteb-i İbtidaisi”dir (BOA, MF.MKT, 962/36-3a).

3.2.2.1. Aksaray Rüşdiye Mektebi

İlk rüşdiyelerin açılışı ve gelişmesi hakkında Kodaman’ın tespitleri önemlidir. Buna göre II. Mahmud devrinde, sıbyan okullarının yetersiz olduğu anlaşılmış ve 1838 yılında ıslahı düşünülmüştür. Yine bu süreçte sıbyan okullarının üstünde, sınıf-ı sani okullar eğitime başlamıştır. Padişah, *sınıf-ı sani* isminin *rüşdiye* ismiyle değiştirilmesini istemiştir. İşin ciddiyetiyle birlikte bu okulların idaresi ile meşgul olacak Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti kurulmuş ve nazır (bakan) tayin edilmiştir (Kodaman, 1998:91).

II. Abdülhamid döneminde rüşdiyeler dâhil olmak üzere eğitim kurumları nitelik ve nicelik yönünden zaten kâfi değildi. Bir de 93 Harbi sonrasında Tuna, Bosna, Hersek, Sofya vilâyetlerinin kısmen kaybedilmesiyle buralarda bulunan 75-80 rüşdiye okulu da

elden çıkmıştır. Böylece 1878 yılında, devletin elinde 300 civarında rüşdiye okulu kalmış ve Maârif Nezareti işe bu sayıdan başlamıştır. 1878-1884 arasında 170'e yakın rüşdiye açılmış ve sayı 300'den 470'e yükselmiştir. Konya Vilayeti dâhilinde toplam 19 rüşdiye bulunmaktadır(Kodaman, 1998:96).

1906-1907 eğitim-öğretim yılında Niğde genelinde toplam 6 rüşdiye varken birisi de Aksaray'dadır.Aksaray Rüşdiye Mektebi 1881'de açılmıştır. Mektupçu Hilmi Aksaray Rüşdiyesi'nin 1299 tarihinde açıldığını ve 1337 senesi gayesine kadar devam ettiğini yazmaktadır (Mektupçu Hilmi, 1931:44).Verilen tarihlerinhangi takvime göre olduğu belirtilmemiştir ama hicri olmalıdır. Miladi karşılığı 1881-1918 arasındır. Buradaki bilgiye göre Aksaray Rüşdiye Mektebi 37 yıl boyunca eğitim yuvası olarak Aksaraylının hizmetinde olmuştur. Arşivlerdeki bazı belgelerde daha çok medresenin tamiriyle alakalı bilgiler bulunmaktadır (BOA, MF.MKT, 895/24-4; BOA, MF.MKT, 895/24-3; BOA, MF.MKT, 895/24-2a; BOA, MF.MKT, 895/24-2b; BOA, MF.MKT, 895/24-1).

3.3.2.2. Darü'l-Huffaz

Perek'in eserinden 1920'lerde Darü'l-Huffaz diye bilinen bir okulun açıldığı öğrenilmektedir. Bu okulun temel amacı isminden de anlaşılacağı gibi hıfz etme, ezberlemeydi.Darü'l-Huffaz adıyla açılan bu okulun tam olarak hangi tarihler arasında hizmet verdiği tespit edilememiştir. Kergi (Kurşunlu) Cami'nin yanındaki bu okulun hocası Hacı Ahmet Efendi olduğundan aynı zamanda hocanın adıyla da bilinir ve “Hacı Ahmet Efendi Mektebi” olarak da anılmış. Başta Kur'an-ı Kerim'in ezberletilmesinin hedeflendiği okuldaki derslere bazen katıldığını yazan Perek ayrıca şu bilgileri ilave eder:

En devamlı ve ısrarlı öğrenci, o zamanlar soyadlarıyla Naibzade Hacı Tahir Efendinin oğlu Mithat oldu. Okula Nevşehir'den kıymetli bir Kur'an hocası getirilmişti. Adı Rıza Efendi idi. Mithat Hoca'nın derslerinde hıfza (Kur'an ezberlemeye, hafızlığa) başladı. İsrarla devam etti. İstiklal savaşıdan sonra bu okul kapanınca hoca ile birlikte Nevşehir'e giderek hıfzını tamamladı. Co[ğ]lakının başındaki güzel evlerinin üstüne yeni yapılan Cihannumada muhteşem bir törenle hıfzı ikmal merasiminin yapıldığını hatırlarım. Sonradan Naibzadeler ailesi Gürsoy adını almış ve kıymetli hafız Mithat Gürsoy terziliğe başlayarak uzun bir mücadelede sonra memleketin en kıymetli iş adamlarından biri olmuş, içeride ve yurt dışında başarılar göstermiş, ün kazanmıştır(Perek, 1998:10).

3.3.2.3. Aksaray Numune Mektebi

Mektupçu Hilmi, Numune Mektebi'nin 1332/1913 yılında açıldığını 1337/1918 Eylül gayerine kadar devam ettiğini kaydetmektedir (Mektupçu, 1931:44). Fakat Faruk Zeki Perek'in Numune Mektebi'yle alakalı anlattığı bölüm dikkatlice okunduğuda 1920'lerde de açık olduğu anlaşılır. Burada akla şu soru geliyor: Bahsedilen iki numune mektebi farklı mı? Mektupçu Hilmi'nineserinin yayınlandığı tarih 1931'dir. Faruk Zeki Perek'in anlattığı yıllar da bu yılların hemen öncesidir. İkisinin de anlattığı yıllar bu kadar yakınken okulun faal olduğu tarih aralığındaki uyumsuzluk hemen fark edilmektedir.

Perek, iki tip okuldan bahseder. Bunlardan mahalle mektepleri eski usul üzerinde eğitim vermektedir ve toplam 5 adettir. Diğerleri ise modern anlamda eğitim veren tipteki okullardı ve bunlar da Numune Mektebi ile İnas Mektebi'dir. Perek iki okulun müfredatını kısaca şöyle özetlemektedir: *“Mahalle mekteplerinde (Elifba) dan başlayarak sadece dinin temelleri ve Kur'an okuması öğretilirdi. Numune ve İnas (kız) Mekteplerinde Türkçe okuma yazma, hesap (matematik), Türkçe, sarf, nahiv (gramer), ziraat, tarih, beden hareketleri gibi dersler vardı”* (Perek, 1998:10). Perek, Numune Mektebi'nde öğrenci olduğu için bina hakkında detaylı bilgiler vermektedir:

Irmak kenarında ilk köprüden orta köprüye [Hasas Köprüsü ile Nakkaş arasında] giden yol üzerinde yapılmış tek kat güzel bina. Zamanımızda yüksekçe bir zemin üzerine sarı taşlarla yapılmış yepyeni bir bina idi. Giriş kapısına dört beş basamakla çıkılırdı. Solunda sokak üstünde büyükçe dört odası vardı. Sağında galiba üç odası vardı, genişçe bir aralıktan avluya inilirdi. Bu aralığın sağındaki oda ikiye bölünmüştü. İptidai mektebi olarak kullanılıyordu. Her halde yeni, modern öğretim hareketi gereğince mahalle mekteplerinin yerini almak üzere yapılmış olmalı idi. Okulun orta köprü tarafında, bina büyüklüğünde bir avlusu vardı. Sonradan çarşı tarafında, küçük ırmağa doğru giden büyük arsa da avluya ilave edildi. Binanın temsil ettiği Numune mektebi altı sınıflık bir ilkokul (İptidai mektebi) olarak çalışıyordu. İlk iki sınıf: Devre-i ula (birinci ikinci), Üçüncü, dördüncü sınıflar: Devre-i Mutavassıta, beşinci, altıncı sınıflar: Devre-i aliye, 1,2 olarak adlandırılıyordu. Okul sadece erkek çocuklar içindi. Okulun arkasında, çarşı tarafından hamama doğru giden yol üzerinde, solda ileride kızlar mektebi vardı (Perek, 1998:17).

Yakın döneme kadar Cumhuriyet Mektebi olarak bilinen bu binanın olduğu yerden yol geçmiştir. Günümüzde, Ulu Cami ve belediyenin arasındaki caddeden okullara doğru gelirken sağda uzun yıllar Orta Mektep sonra da Aksaray Lisesi diye meşhur bina varken solda ise Aksaray Ortaokulu bulunmaktadır.

3.3.2.4. Reşadiye İbtidaisi

Şeyh Hamid Mahallesi'nde 31 Ağustos 1906 tarihinde *Feyz-i Sıbyan İbtidai* (BOA, MF.MKT, 962/36-4) ismiyle hizmete giren bu ibtidainin adı 1909'da tahta geçen Sultan Mehmed Reşad'tan dolayı "Reşadiye Mektebi" olmuştur (BOA, MF.MKT, 962/36-3a). Tekke-zâde Mustafa Efendi'nin ismiyle de bilinen (Perek, 1998:10) okul hakkında başka bilgi bulunamamıştır.

3.3.2.5. Hacı Hasanlı Mekteb-i İbtidaisi

Belgede sadece 1908'de açıldığı kayıtlı olan "Hacı Hasanlı Mekteb-i İbtidaisi" hakkında başka bilgi bulunamamıştır (BOA, MF.MKT, 962/36-3a).

3.3.2.6. Zobalak Mektebi

Aksaray'da eski usulle 5 mahalle mektebinden bahsedilmişti. Bu mektepler hakkında başka kaynak tespit edilemediğinden yine Perek'in eserine müracaat edilmektedir. Bahsi geçen eserde *Mahalle Mektepleri* başlığı altında kısa ve öz bilgiler mevcuttur⁴². *Fetvacı-zâde Şükrü Hoca'nın Mektebi* diğer adıyla *Zobalak Mektebi* başlığı altında Perek'in eserinde hem okuldan hem de verilen eğitimden bahsedilmektedir:

Hoca'nın sağındaki sıralarda en ileri seviyede çocuklar otururdu, ondan sonraki sıralarda seviyeler derece derece düşerdi. Her talebe sıra ile hoca'nın önüne gelir dersini okurdu. Yazı dersi ve eğitimi yoktu, yazı tahtası bulunmazdı. Tek amaç Kur'an okumasını ve dinin temellerini öğrenmekti. Yetişkin çocukların hoca mahfelinin bir kenarında ayakta durup dinin temelleri ile ilgili sorulara basmakalıp cevaplar verdiği olurdu.

Alfabe'yi öğrendikten sonra okumaya geçilir, Kur'an'ın kısa sureleri okunur ve ezberlenirdi. Modern ilim hayatına ve Türkçe konularına götüren yeni okullar bu tür eğitime son vermek için hazırlanmış, mahalle mekteplerinin ve medreselerin yerini almıştır (Perek, 1998:11).

3.3.3. Cumhuriyet Dönemi Eğitim

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması sonraki birçok gelişmenin hem habercisi hem de tetikleyicisi olmuştur. Millet'in Meclisi'nin birlik beraberliği ile düşman yurttan

⁴² "Bu mahalle mekteplerinin özelliği sadece eski harflerle okuma ve dinin temellerini öğretmesi idi. Yazı eğitimi bile yoktu. Temel Kur'an okumasını ve dinin kurallarını öğretmekti. İlk başlangıç kitabına (Elifba) denirdi. Her okulda bir tek öğretmen (hoca) bulunurdu ve okul daha ziyade bu hoca'nın adı ile anılırdı: "Hacı Ahmet Efendi'nin Mektebi" gibi. Okul binası, camiler, mescidler gibi dört duvardan ibaretti. Bölme ve sınıf kavramı yoktu. Hoca yüksekçe bir yerde özel mahfelinde oturur, öğrenciler, seviyesine göre, belli sıralarda rahlelere yerleşirdi. Örnek olarak aşağıda sözünü edeceğim (Zobalak) adındaki Fetvacı-zâde Şükrü Hoca'nın mektebini anlatabilirim. Bu mektep orta köprü'nün yanındaki Salih'in camisinin karşısında, eşraftan Kara Tahir Efendinin, ırmağın kenarında biraz yüksekçe mevkideki, evinin bitişiğinde idi". (Perek, 1998: 11).

atılmış ve insanın fitrarına en uygun yönetime geçilmiştir. Cumhuriyet'in ilanı tartışmasız çok önemli bir dönüm noktasıdır. 29 Ekim 1923 sonrasında başta meclis olmak üzere hükümet, bakanlar velhasıl neredeyse herkes çok hareketli günler yaşamıştır. Bunlarla birlikte Cumhuriyet'in ilanından önce de ülkede pek çok yenilik yaşanmıştır. Meclis'in açılmasını müteakiben yaşanan gelişmelerden birisi de Maarif Vekâleti'nin kurulmasıdır.

1920 yılı Millî Mücadele'nin hızlı bir biçimde devam ettiği bir dönemdir. Böyle bir dönemde kurulan Maarif Vekâleti, sadece eğitim-öğretim işleriyle uğraşmakla kalmayacak, böyle bir ortamın getirmiş olduğu sorunları da ortadan kaldırmak zorunda kalacaktır. Nitekim daha ilk Maarif Vekili göreve başladığında öğretmenlerin maaşı sorunu, okulların kapatılmış olması, öğretmenler arasındaki farklılar gibi pek çok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Rıza Nur ile başlayan bu süreç, Hamdullah Suphi, Mehmet Vehbi ve son olarak da İsmail Safa Bey ile devam etmiştir. 1920-1923 yılları arasını kapsayan bu dönemde en dikkate değer çalışmalar İsmail Safa Bey dönemine rastlar. Bunun sebebi ise, Millî Mücadelenin başarıyla sonuçlanması neticesinde Vekâletin bütün enerjisini bu sahaya yönlendirmesidir. 1920-1923 sürecinde çoğu konuya çözüm üretilmek istenmesiyle birlikte en dikkate değerleri; Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu'ndaki düzenlemeler, Maarif Kongresi toplanması, üniversitelerdeki 'âli dersler' adında çalışmalar yapılması, Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu'nun hazırlanması gibi çalışmalardır (Sarı, 2013:191).

Bu dönemde okullaşmada hem nicelik hem de nitelik yönünden çok belirgin bir ilerleme olmuştur. Okulların binalarıyla alakalı genel (özet) bilgileri "Fizikî Yapı" başlığı altında verilmişti. Bu dönemde Aksaray Vilayeti genelinde 29 ilk mektep vardır.

Bu ilk mekteplerin 3'ü merkezdedir: Cumhuriyet, Zafer, Gazi; diğerleri: merkeze bağlı Acem, Gelveri, Kırıl, Taşpınar, Alaca, Eskinuz, Ortaköy, Harbendeli, İhlara, Salmanlı köylerindedir. Kazalardan Koçhisar merkezinde 1 ve bu kazaya bağlı Kuluköy, Sarıyahşıl, Panlı, Husrev, Boğazköy, Hamzalı, Muhlissobası, Solakuşığı köylerinde de 1'er ilk mektep vardır. Diğer bir kaza olan Arapsun merkezinde 1 ve bu kazaya bağlı Karacaşar, Sarılar, Salanda, Dadağı, Göstesin, Çerdeğin köylerinde de 1'er ilk mektep vardır (Mektupçu Hilmi, 1931:47). Mektupçu Hilmi vilayette mevcut ilk mekteplerdeki durumu şöyle özetlemiştir (Mektupçu Hilmi, 1931:47).

<i>İlk Mektep Adedi</i>	<i>Muallim Adedi</i>	<i>Kız</i>	<i>Oğlan</i>	<i>Yekûn</i>
29	95	681	1868	2549

Yılın belirli günlerinde İl Genel Meclisi'nde bütçe konuşmalarında/tartışmalarında bir başlık da “Maarif İşleri” hakkındadır. Burada yapılan işler, harcanan para beyan edilmiştir. Cumhuriyet Aksaray'ının eğitimiyle alakalı kıymetli bilgileri ihtiva eden bu kayıtlarda başka konularda da veriler vardır. 1928 Yılında Aksaray Vilayet Gazetesi'nde *Eğitim İşleri* (Umur-ı Maarif) başlığı altında önemli bilgiler bulunmaktadır (AVG, 23 Nisan 1929:3).

- Merkezde hali faaliyette bulunan mekteplere zamimeten merkez kazasına merbut Eskinuz Köyü'nde bu sene iki sınıflı yeniden bir mektep açılmış ve faaliyete sevk olunmuştur.
- Geçen sene açılan halk dersanelerine ilâveten Taşpınar mevkiinde, Acem, Eskinuz Köyleri'nde de halk dersaneleri açılmış ve ahiren millet mektepleri halinde faaliyette devam etmekte bulunmuştur.
- Koçhisar'ın Hamzalı Karyesi'nde yeniden iki sınıflı bir mektep daha küşat edilmiştir.
- Arapsun'un Çerdiğen ve Dadağı karyelerinde müceddeden ikişer sınıflı bir mektep açılmış ve faaliyete sevk olunmuştur.
- Mektep binalarının kabiliyeti istiabiye müsait bulunan merkeze merbut Acem, Gelveri ve Alaca ile Arapsun merkezinde mecburi tahsil tatbik için sarf-ı mesai edilmekte olduğu,
- Cumhuriyet mektebi etrafındaki haneler istimlak ettirilmiş ve bu mektebe teneffüşhane olarak ilâve ve duvar inşaatı gibi hususat icra edilmiştir.
- Zafer Mektebi'nin natamam kalan inşaatı ile teneffüşhane ve abdesttane gibi zaruri ve maddi ihtiyacın kısm-ı azamı temin olunmuş ve aksam-ı sairesi müsait havalı zamana bırakılmıştır.
- Merkezde tahsil çağındaki çocukların istiafina kâfi mektep binası mevcut olmadığından müceddeden ve son kabul edilen projeye göre beş dersaneli bir mektep 40650 liraya ihale ettirilmiş ve bu binanın temel aksamı inşa olunmuştur. Sene-i atiyede inşaatı hitam bulacak bu mektep için 928 bütçesine konulan tahsisatın kâfi gelmemesine binaen üst tarafı yeni bütçeye konulmuştur.
- Koçhisar'da derdest-i inşa bulunan mektep ikmal ve bu sene tedrisata tahsis ettirilecektir.
- Merkez ve mülhakatta mekteplerin muhtacı tamir bulunan aksamı tamir ettirilmiş.
- Merkez ve mülhakatta mekteplere levazım-ı dersiye olarak vekâleti celileden sekiz kabine sipariş edilmiş ve bedeli gönderilmiştir.
- Bütçeye mevzu tesisiye masrafı ile Konya'da 250 rahle imal ettirilmiş ve tesellüm olunmuştur.

- Merkez ve mülhakat mekteplerindeki fakir talebelerin kitapları bütçedeki tahsisattan meccanen temin ve tedarik edilmiştir.
- Mekteplerin ahval-i sıhhiyelerini daimî mürakabe altında bulundurnak için merkezi vilayette kaza merkezinde bulunan belediye ve hükûmet tabiplerine ücret verilmekte ve bu sayede çocukların sıhhatleri vaktiyle muayene edilmektedir.
- Merkez ve mülhakat mektepleri için kullanılan telefon tahsisatı ile Koçhisar ve Arapsun kazaları ve merkezi vilayete merbut bazı kura telefonları vilayet santralına raptedilmiş bu sayede maarif işleri günü gününe görülmekte olduğu gibi vilayetçe de istifade edilmekte bulunmuştur.
- Mekâtib-i iptidaiye inşaat ve tamirâtı ile alât-ı dersiyesine Şubat [1]929 gayesine kadar 23.431 lira 25 kuruş sarf edilmiş ve sene gayesine kadar bütçe mevzuatının kâmilten sarfı tahmin edilmekte bulunmuştur.

Tablo:191928-29 Bütçesinin Özeti

	Lira	Kuruş
Meclis-i Umumi ve Muhasebe-i Hususiye Masarif-i Umumiyesi	27.414	
Yollar masarif-i umumiyesi	104.068	20
Umur-ı Maarif Umumiyesi	158.456	
Umur-ı Ziraiye ve Baytariye masarif-i umumiyesi	8.306	
Umur-ı Sıhhiye ve Hayriye masarif-i umumiyesi	75.278	
Muallim Mektepleri Hassa-i Muaveneti'ne	34.040	
İmar ve İnşa vesair müteferrik masarif	40.295	
	447.857	20

3.3.3.1.1929 Yılında Eğitim İşleri

1929 yılının eğitim durumuyla alakalı değerlendirmesi Aksaray Vilayet Gazetesi'nde yapılmıştır. 10 başlık altında yapılan açıklamalar aşağıya alınmıştır. (AVG, 5 Şubat 1930:2-3).

[1]929 içtima senesinde çok muhterem meclisi umuminin kabul ve tasvip eylediği maarif bütçesiyle belli başlı yapılan işler ve icra kılınan hidemat telhisen berveçhi ati arz olunur.

1- Merkez ve mülhakat mekteplerinin teftişine memur edilen müfettişler faaliyetleri sahalarında bulunan mektepleri asgari üç defa teftişe tabi tutulmuş ve bu suretle ve henüz mesleğe dâhil olan genç muallim ve muallim muavinlerinin vazifelerinde muvaffakiyet temine mesleğe ve daha müfit birer uzuv olmalarına hasrı mesai edilmiştir.

2- Müteferrik evrakı matbua masrafı olarak alınan tahsisatla mekteplerin tamamen değişen ve Türk harfleriyle tabi zaruri olan defter, cetvel ve saireleri mümkün mertebe temin edilmiş ve bir taraftan da nevakısın ikmaline ehemmiyet verilmekte bulunmuştur.

3- Levazım-ı dersiye ve tesisiye olarak kabul buyrulan masrafla yeniden çok sağlam ve sıhhi 150 mektep rahlesi ve 20 adet sehpalı siyah tahta ve Gazi mektebi için binasıyla mütenasip

soba mübyaa edilmiş ve henüz açılan bu mektebin kısmen mefruşat ve zaruri ihtiyacının tehvinine çalışılmıştır.

4- Vilayet ilk mekteplerinin fakir çocuklarını düşünen yüksek meclisinin verdiği tahsisatla 2505 kitap mübaya olunmuş ve oldukça bir kemiyet teşkil eden yetim, bikes ve fakir çocukların bu suretle ihtiyacı temin edilmiştir. Bu meyanda meslek için bazı mecmua ve eserler de getirtilmiştir.

5- Mevcut mektep binaları ehemmiyetle bir tamire ihtiyaç göstermiş ve ancak geçen sene yanan Acem mektebine muavenet edilmiştir.

6- Ümmilikle olan mücadelenin derecesini okuryazar halk ve vazifesini müdrik vatandaş yetiştirmenin kıymetini müdrik büyük meclisinin millet mektepleri için kabul eylediği tahsisatla mevcut muallimin adedince dershaneler açılmış bazı ufak tefek arızalar devamsızlıklarda tertibatla izale edilmiştir. Atfı nazar olunursa her taraftan şayanı şükran ve mucibi memnuniyet neticeler vermiş bugün binlerce vatandaşın okumak için hahişle devam etmekte oldukları görülmüştür.

7- Mektebi bir inzibata devamlı bir iştiyakla millet mekteplerinde okutulan vatandaşlara vermek en icra köylerimizde de bol bol bulundura bilmek için 2300 adet Türk harfleri ile matbu şehir ve köylere mahsus kitaplar getirtilmiş ve meceanen tevzi olunmuştur. Bu meyanda fakir ve ihtiyacı olan vatandaşlara tevzi olunmak üzere 300 defter, 500 kalem ve kâfi miktarda tebeşir vs alınmıştır.

8- İlk mektepler telefon tesisatına mahsus mebalikle ihtiyaç nispetinde telefon makineleri, tel, pil vs malzemesi toptan mübyaa edilmiştir.

9- Geçen sene bütçesi ile başlanıp 929 bütçesi ile tahsisatı ikmal edilen merkezi vilâyetin kızılca mahallesinde Gazi Paşa namı ile tevsim edilen asri ve sıhhi çok kullanışlı en son programa muvafık olarak bir mektep inşa edilmiş ve kabulü mavakkat muamelesi icra olunmuştur. Memleketin methalinde şehre bir güzellik bir şeref bahş olan ve pek yakında tedrisata başlanılacak olan bu binanın güzelliği ile mütenasip sıhhi sıralar ile tefriş edilmiş ve bütün vesaiti dersiye ve malzemeyi tedrisiyesi peyderpey ihzar ve ikmal edilmekte bulunmuştur.

10- Koçhisar mektebi müteahhidi Kırşehirli Mehmet Efendi Meclisi âlilerince verilen müddet zarfında inşaatı ikmale çalışmadığı anlaşılmaması üzerine mezkûr mektebin vaki ihalesi de fesih edilerek Konya emanet mimarlığınca tanzim edilen 29.400 liralık keşif üzerine keyfiyet pazarlık sureti ile ilan ve zuhur eden talipler arasında karşılıklı münakasa yapılarak 29.000 liraya talibi Konyalı Osman Bey'e ihalesi yapılmıştır.

Havanın müsaadesinde de işe başlayacak ve gelecek seneyi dersiyesinde Koçhisar da asri mektebe kavuşmuş bulunacaktır. Bütçeye mevzu tahsisatla Cumhuriyet Mektebi civarında Ziya Bey'in hanesi 5000 liraya alınmıştır.

3.3.3.2.1930 Yılında Eğitim İşleri

1930 yılının eğitim durumuyla alakalı değerlendirmesi Aksaray Vilayet Gazetesi'nde yapılmıştır. 7 başlık altında yapılan açıklamalar aşağıya alınmıştır. (AVG, 18Mart 1931: 3).

1930 İctima senesinde Meclisi Umumi'nin kabul ve tasvip eylediği masraf bütçesi ile belli başlı yapılan işler ve icra kılınan hidemat telsihen berveçhi ati arz olunur :

1- Merkez ve mülhakat mekteplerinin teftişine memur edilen müfettişlerle faaliyetleri sahalarında bulunan mektepleri asgari üç dört defa Teftişe tabi tutulmuş bu suretle henüz mesleğine dâhil olan genç Muallim ve Muallim yardımcılarının vazifelerin de başarılar temenni ve mesleğe daha faydalı bir uzuv olmalarına kasrı mesai edilmiştir.

2-Geçen sene bütçesini ilave olarak kabul olunan tahsisatla vilayet namına yeniden Muallim Mektebi mezunlarından 10 efendi daha gelmiş bunlardan 7'si Merkez ve Merkez köylerini üçü de Arapsuna verilmiş muallimin kadrosu bir kat daha zenginleşmiş ve müccededden İhlara ve salmanlı'da iki mektep daha açılmıştır.

3-Levazım-ı dersiye ve tesisisiye olarak kabul buyrulan masrafla yeniden 200 mektep rahlesi 20 masa 14 dolap 20 yazı tahtası münakasaya vazedilmiş derdesti ihale bulunmuştur Koçhisar'da ki son sistem yaptırılan mektep binasının kabulü katisi icra edilerek yeni binada derse başlanmıştır vilayet ilk mektepleri fakir çocuklarını düşünen meclisinizin verdiği tahsisat da bulunan kitaplar getirilerek fakir çocuklara tevzi edilmiştir.

4- Acem Mektebi'nin inşaatı kısmen İkmal ettirilmiştir.

5-Millet mektepleri için kabul olunan tahsisat da mevcut muallimin adedince Dershane açılmış ve elyevm Hali faaliyette bulunmuştur. Bu vatandaşların kalem defter tebeşir şehir ve köy kiraatları getirilerek meccanen tevzi suretiyle ihtiyaçları temin edilmiştir.

6- Merkezde 30 yataklık bir talebe pansiyonu vücuda getirilerek köylü mektep talebelerinin ibateleri temin edilmiştir.

7-Meclisi aliniz dağıldıktan sonra 1618 numaralı kanunun neşir ve ilan üzerine Maarif tahsis atlarına karşılık olarak yol parasına ilave edilen 3 liranın hâsılı 57 bin lira varidat bütçesine ve marifin adi ve fevkalade bütçelerine ilave edilmiştir.

3.3.3.3.Orta Mektep

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki bugün Aksaray Lisesi olarak bilinen iki katlı ve biblo kadar güzel olduğu konusunda hemfikir olunan eğitim yuvasının bulunduğu alan asırlardır maarif adasıdır. Orta Mektep'in bulunduğu arsanın üzerinde daha evvelinde Hüsamiye Medresesi varken arka tarafında yani Ulırmak'ın yakınında Beramuniyye Medresesi mevcuttu. Şimdi bu medreseden (Beramuniyye) geriye sadece taçkapısının sol tarafından bir parça kalmıştır. Gün geçtikçe yıpranan bu bakiyenin

korunması gerektiği aşikârdır. Asırlardır bir maarif adası olan arazide yapılmış olan Orta Mektep binası hakkında çok daha kapsamlı bir araştırma yapılması gerekmektedir.

Aksaray İdadi Mektebi inşaatının 1921’de başladığı ve 1923’te binada eğitim-öğretim başladığı yukarıda yazılmıştı. İlk yapıldığı zaman Aksaray İdadi Mektebi, birkaç yıl sonra Orta Mektep ismini alan bu eğitim yuvasının 1958’de Aksaray Lisesi olduğunu herkes kabul ederken daha ilk yapıldığında neden İdadi olduğunu sorgulamamıştır. Örneğin bir bildirinin sonuç kısmında “açılışın İdadi olarak tasarlanmasına rağmen ilkokul, ortaokul ve lise olarak hizmet vermiştir” ifadesinde sırasıyla ilkokul, ortaokul ve lise olduğunu yazmaktadır (Oruç-Özgül-Yaşar, 2016:52). Fakat bu mektebin adı zaten “İdadi Mektebi”dir. Yani ilk yapıldığında dahi “lise” olarak düşünülmüş. Binanın asıl eğitim amacı lisedir (İdadi) ve bunu ilk açıldığında başardığını Mektupçu Hilmi haber vermektedir. 1923-24’te yani ilk yılında lise öğrencisi olarak 7 kişinin mezun olduğunu yazar (Mektupçu Hilmi, 1931:45).

3.3.3.4.Zafer Mektebi

Zafer Mektebi’nin bulunduğu yerde 1980’lere kadar faaliyette olan Zafer Mektebi binası Ermeni bir vatandaşın alınmış ve mektep inşa edilmiştir. Muhasebe-i Hususiye’nin ayırdığı bütçe ile 18.000 liraya mal olduğu belirtilen okul günümüzde “Zafer İlkokulu” ismiyle hizmet vermektedir(aksarayzaferilkokulu.meb.k12.tr). Aynı isimle yeni binada eğitim devam etmektedir. Gazeteye yansıyan haberlere bakıldığında sadece öğrencilerin değil yaş sınırı belirtilmeyen bayanların da eğitim yeridir. Bu eğitimler daha çok bıçki ve dikişle alakalıdır (AVG, 8 Temmuz 1931: 6). Bu emekler sonrasında bir sergiyle teşhir edilmiştir (AVG, 12 Ağustos 1931: 2).

Millî bayramlarda müdürleri olan Mehmet Emin Bey ve muallimlerinin gayretleriyle Zafer Mektebi oldukça aktiftir.

Zafer Mektebi’nin bir gelincik halinde tezyin ettiği otomobil içinde mukaddes Cumhuriyetimiz’in temsil eden kanatlı hilalli aziz köylünüzü temsil eden köylü kıyafetinde oraklı yeni harflerimizle birinin göğsünde “ilim” diğerinin “fazilet” yazılı iki mini mini hanım kızlarımızın müzeyyen ve muhteşem otomobil içinde irae ettikleri manzara herkesin nazarı memnuniyet ve meftuniyetlerini celp ediyordu. Her tarafın sanatkârane işlenmiş ve yeni harflerimizin yine işlenmek suretiyle “zafer” yazılı Zafer Mektebi’nin levhası iki hanım kızımızın elinde zevkle seyrediliyordu. Zafer Mektebi’nden bir yavru ve Orta Mektep talebesinden Nizamettin Efendi tarafından birer muntazam nutuk iradından sonra Zafer Mektebi mualimlerinden şair Osman Faruk Bey büyük bir belağatla ve heyecanla nutku’nu irae etmiş ve bugünün ehemmiyeti hakkında Alaca Baş

muallimi Hasan Hüseyin Bey tarafından bir Nutuk söylenmiş. Taşpınar Karyesi'nden olup İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi talebesininden bulunan Şammas Atilla Efendi de ilmî, tarihî tahlillere müstenit nutukları ile Cumhuriyet Bayramı'mızın manasını izah etmiştir. (AVG, 31 Teşrinievvel 1928:1).

3.3.3.5.Gazi Paşa Mektebi

Günümüzde Gazi Paşa ismiyle bilinen okul başka bir eğitim kurumudur. 1928-29'da eğitime başlayan Gazi Paşa isimli okulun şimdiki adı "Gazi Mektebi"dir. 1929 tarihli gazetede "Gazi Paşa Mektebi" başlığı altında okulla alakalı haber bulunmaktadır. Cumhuriyet Aksaray'ının önemli eğitim yuvasından olan Gazi Paşa'nın ilk müdürü Mustafa Naci Bey'dir ve eski fotoğrafların belgelediği gibi oldukça aktif bir eğitimcidir.

3.3.3.6.Gelveri'deki Mektep

Babalık Gazetesi'nin 31 Temmuz 1912 tarihli sayısındaki haberden öğrenildiği kadarıyla Osmanlı tebasından Rum bir vatandaş Müslüman çocuklarının okulları olmadığı için mektep yaptırmış fakat bu mektebin öğretmeni olmadığından dört duvardan ibaret bir yapı olarak kalmıştır (Babalık, 31 Temmuz 1912: 2). Bu mektebe ne zaman öğretmen ataması yapıldığı tespit edilememiştir. Kaç yılından itibaren Gelveri'nin Müslüman çocukları okullu oldular bilinemese de Cumhuriyet dönemindeki maarif haberleri başlığı altındaki bilgi kırıntıları arasında Gelveri'den de bahis vardır. Cumhuriyet Mektebi muallimlerinden Mehmet Bey'in Gelveri başmuallimliğine atandığı haberi de bunlar arasındadır (AVG, 28 Eylül 1927:3).

3.3.4.Millet Mektepleri

1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilen yeni harf inkılabının başarılı olması için Millet Mekteplerinden önce faaliyet gösteren Halk Dershaneleri teşkilatı ve yönetmeliği revize edilerek ve genişletilerek 1 Ocak 1929'da Millet Mektepleri açılmış ve açılış günü *Maarif Bayramı* olarak kutlanmıştır. Millet Mektepleri teşkilatı daha önce Arap harflerini bilen ve bilmeyenlere yönelik eğitim öğretim sürdürürken 1929 yönetmeliğiyle A ve B dershaneleri şeklinde teşkilatlanmıştır. Bu eğitim kurumlarıyla ilgili 1928-1929 yıllarındaki yönetmelik düzenlenmiştir. Millet Mektepleri teşkilat olarak; Sabit Millet Mektepleri, Gezici Millet Mektepleri, Özel Millet Mektepleri, Köy Yatı Dershaneleri ve Halk Okuma Odaları şeklinde düzenlenmiştir. Bu eğitim kurumlarında daha çok ilkokul öğretmenlerinden yararlanılırken ilk yıllarda halk içinde eğitilmiş kişilerden de yararlanılmıştır (Kılınç, 2018:94).

22 Eylül 1929 tarihli ve 8410 Numaralı Kararnamede Millet Mektepleri talimatnamesinin bir senelik tecrübeye göre gözden geçirilmiş durumu şöyledir:Resmî Gazetede yayımlanan yukarıdaki kararname sonrasında Aksaray'da da bazı yaptırımlar karara bağlanmış ve vatandaşlara duyurulmuştur. Ve halkın derslere katılıp katılmadığı bizzat Vali tarafından kontrol edilmiştir (AVG, 6 Mart 1929: 4)⁴³.Millet Mektepleri'ne Devam Etmeyenler Hakkında Karar başlığı altındaki haber şöyledir:

9/2/1929 tarihinde içtima eden millet mektebi idare heyeti müzakeratında devam etmemekte taannüt [herkesin yanlısını arama] ve devamsızlığını temadi ettirenler haklarında takibat icrası müdde-i umumiliğine tevdiine ve lakayt bulunanların polis vasıtası ile takip ettirilmesine ve muallimin ücretinin “B” dersaneleri için devre-i tedrisiyenin hitamında “A” dersaneleri için de devre-i tedrisiyenin nısf-ı ahir ve nihayetinde tesviyesi muvafık olacağına ve ders saatinin zaman zaman maarif idaresince tespit ve tayinine karar verilmiştir(AVG, 13 Şubat 1929:3).

Millet Mektepleri'ne devam etmenin önemini belirten kararların neşredilmesi ve bu hususun ciddiyetine istinaden kontrolün devam ettiği dönemde Alaca Hamidiye köy muhtarının Millet Mektepleri'ne lakayt kaldığı gerekçesiyle görevden alınmıştır.Vilâyetin Bir Tamimi başlığı altındaki haber sadece bir muhtarın azledilmesi değildir. Burada “kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla” kabilinden başka muhtarları bir ikaz yazısıdır. Millet Mektepleri hususunda gevşeklik gösterenlerin akıbetinin ne olacağının bilinmesi için yayınlanmış tamim aynen şöyledir:

Millet mekteplerine lâkayıt kalan Alaca Hamidiye Karyesi muhtarı İsmail oğlu Ebülhayır azil edilmiştir. Ve yerine birinci aza Hasan oğlu Mustafa tayin edilmiştir. Halkın tahsili için yapılan bu kadar fedakârlığa bu mesele-i mühimmede ihmal ve lâkaydisi görülen muhtarların derhal aziz edileceği ve mülhakatın da aynı muameleyi tatbik etmeleri kaymakam beylerden ve bu hususa da lâkayıt kaldıkları görülen muhtarların serian tahkik ve isimlerinin bildirilmesi Jandarma kumandanı ve muallim beylerden rica ederim(AVG, 11 Birinci Kânun 1929:3).

Millet Mekteplerinin daha iyi bir eğitim vermesi için en ücra köylerdeki mektepler dâhil olmak üzere eğitim alan vatandaşlara 2300 adet Türk harfleri [Latin alfabesi] ile basılmış kitaplar ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Ayrıca fakir ve ihtiyacı olan vatandaşlara 300 defter, 500 kalem ve kâfi miktarda tebeşir vs alınmıştır (AVG, 5 Şubat 1930:3).

⁴³ “Yoklama” başlığı altında şu haber yer alır: “Millet Mektepleri'ne çok ehemmiyet veren çalışan, aziz valimiz beyefendi yanlarında Maarif Müdürü Hakkı Bey olduğu halde geçen geceler halk dersanelerini ve bu mekteplerde okuyanları yoklamış ve geçen gün de Millet Mektepleri idare heyetini toplatarak mekteplerin daha ziyade iyileşmesi için görüşmüşlerdir”. (AVG, 6 Mart 1929: 4).

“Millet Mekteplerine Devam Edenlerin İmtihanlarına Başlandı” başlığı altında Vali başta olmak üzere dönemin yöneticilerinin verdikleri ehemmiyet okunmaktadır. Bu haberi yayımlayan Aksaray Vilayet Gazetesi de düşmanı yenmek kadar cehaleti yenmenin de önemine dikkat çeken bir yorumu yazının peşine ilave etmiştir⁴⁴.

Eğitimler hapisanedeki tutuklular için de geçerlidir. Millet Mektebi’nin hapisanedeki “A” ve “B” dershanelerine devam eden mevkuflarında imtihanları icra edilmiştir. Bu imtihana kaç kişi girmiş tespit edilememiştir. Ama 100 mevkufun vesikaalabileceği belirtilmektedir. İmtihan vesilesiyle mevkulardan Koçhisarın Kadıoba[sı] Köyü’nden Tahir Efendi Cumhuriyet idaresinin eğitime önem vermesiyle cehaletle savaşının önemine dair bir konuşma yapmış. Böyle aziz ve büyük Cumhuriyet idaresine şükran ve minnet hislerini ifade ettikten sonra okur-yazar olmaları için çalışan müdürleri Şükrü ve muallimleri Mehmet Emin ve Osman Nuri Bey’lere teşekkür etmiş. Konuşmasının sonrasında her mahkûmun öncelikli talebi/beklentisi olan af ismetmiştir. Son cümlesi de “Yaşasın Gazi Babamız. Var olsun Cumhuriyet” olmuş⁴⁵.

1931’deki bir haberde Millet Mektepleri’nin daha da iyi eğitim vermesi için hem dersliklerin hem de ders verecek muallimlerin ayarlandığı kaydedilmiştir 8AVG, Nr. 223 (18 Mart 1931):1). 1932’deki bir haberde Valilik Makamı’ndan çok önemli bir uyarı bulunmaktadır: “*Millet mekteplerinden şehadetname almamış vatandaşlara mahalli hizmetlerden hiçbirisi verilmeyecek ve şehadetnamesiz olarak müstahdem bulunanlar da talimatnamesi mucibince çıkarılacaktır*”(AVG, 2 Mart 1932: 2). Aynı yılın sonunda *Aziz Halk! Okuyalım* başlığı altında Millet Mektepleri’nin önemi ve lüzumu anlatılmıştır (AVG, 16 İkinciteşrin 1932: 2).

Mektupçu Hilmi, vilayet genelindeki Millet Mektepleri’nin kaç adet olduğunu ve öğrencilerini yazmıştır.

⁴⁴ Vilayet Gazetesi haberlerin altına yorum yayımladığında “Aksaray” kısaltmasını kullanıyordu. *Kurtuluş Savaşı kadar büyük bir cüdale atılmış bulunuyoruz. Hanımlarımız esasen uyanıktır. Tasarrufun, iktisadın ne demek olduğunu tabiidir ki müdriktirler. İktisadi zaferin en seri bir surette tahakkuku ise kadınlarımızın göstereceği alakaya bağlıdır. Aksaray’ımızda milli iktisat ve tasarruf cemiyeti teşekkül etmiş ve faaliyete geçmek üzere bulunmuştur. Hanımlarımızdan bir faal heyetin teşkili ve kadınlarımız arasında yerli mallarımızın kullanılması ve tasarrufa riayet edilmesi için birçok vesilelerden istifade etmemizi ve bilhassa yerli mallarımızın cazip bir şekle sokmak sureti ile tamim ve teşmilini münevver hanımlarımızdan yalnız biz değil vatan istiyor.* (AVG, 12 Şevval 1930: 2).

⁴⁵ (AVG, Nr.170 (19 Şevval 1930):1). Vilayet Gazetesi bu haberin altına şu yorumu ilave etmiştir: “*Hiç okur-yazar olmayan böylelerin nutuk irad edecek dereceyi bulması şüphesizdir ki dikkate şayandır. Yeni güzel harflerimizin atide ne büyük mesut inkılap yapacağına bu mevkufun kısa ve fakat şayanı dikkat nutku da şimdiden bir delil teşkil etmektedir*”.

Millet Mektepleri

A Toplam: 85 (Kadın: 28, Erkek: 57)

B Toplam: 17 (Kadın: 4, Erkek: 13)

Toplam: **102**

Mukayyet (Kayıtlı) Talebe

A Toplam: 3680 (Kadın: 1218, Erkek: 2462)

B Toplam: 662 (Kadın: 139, Erkek: 523)

Toplam: **4342**

Muvaffak Olan Talebe

A Toplam: 872 (Kadın: 205, Erkek: 667)

B Toplam: 365 (Kadın: 65, Erkek: 300)

Toplam: **1237**

Millet Mekteplerinin açılışından 1931'e kadar kayıtlı öğrenci sayısı toplamda 4166'dır. Bunların 1952'si kadın ve 2214'ü erkektir (Mektupçu Hilmi, 1931:49). Burada fark edileceği gibi 1931'de eserini yayımlayan ve yarı resmi bir yayın sayılacak bu çalışmada mukayyet talebe miktarıyla son kısımda verilen toplam sayı arasında uyumsuzluk vardır. Kayıtlı talebe sayısını 4342 verirken başlangıcından eserin yayınlandığı tarihe kadar sayıyı ise 4166 olarak vermiştir. Bu iki rakam arasındaki fark 176'dır.

3.3.5. Azınlıklar ve Eğitim

Yakın bir tarihe kadar kozmopolit bir yapıya sahip olan Aksaray'ın bu durumunu etkileyen iki hadise vardır: Ermeni Tehciri ve Mübadele. 1915'teki Ermeni olaylarından en az etkilenen şehirlerden birisi Aksaray'dır denilebilir. Ama yine de şehrin nüfusunda artık Ermeniler gittikçe azalacaktır. 1923'te imzalanan Lozan'a ek olarak konulan Mübadele maddesine istinaden 1924'te başlayan süreçte de şehirde artık hiç Rum kalmamıştır. Ermeni tehciri her ne kadar mübadeleden önce de başlasa Aksaray'daki Ermeniler Rumlar'a göre çok geç tarihlere kadar şehirde yaşamaya devam etmiştir. Hadiselere karışmayan Ermeni vatandaşlar 1980 ortalarına kadar Aksaray'da yaşamaya devam etmişlerdir. Maddi açıdan daha iyi imkanların olduğunu duyan, bilen Ermeniler peyderpey şehirden gitmişlerdir. Araştırmalar esnasında görüşülen Aksaray kökenli Ermeni ailelerin dediği gibi son giden aileler de iyice yalnızlık hissettikleri için

böyle bir tercihte bulunmuşlardır. Bazı Ermeniler sık olmamakla birlikte memleketlerini, Aksaray'ı ziyaret etmektedirler. Rumlar ise yılın belirli günlerinde (özellikle temmuz-ağustos) Gelveri'ye ve Mamasın'a gelmektedirler. Hem Rumlarla hem de Ermenilerle eğitim de dâhil pek çok konuda görüşülmüştür.

1834 tarihli nüfus defterine göre Aksaray'da toplam 817 gayrimüslim erkek yaşamaktadır. Bilindiği gibi ilk nüfus sayımlarında sadece erkekler sayılmıştır. Erkek-kadın nüfusunun en yakın sonucuna ise kayıtlı erkek nüfusuna aynı miktarda kadın sayısı eklenerek ulaşılabilir. Bunun da 1830 ortalarında toplam gayrimüslim nüfusunun yaklaşık olarak 1634 olabileceğini göstermektedir (Aygün, 2016a:23).

Tablo:20 Maarif Salnamesine Göre Aksaray'da Azınlık Okulları⁴⁶

Mektebin İsmi	Mektebin mensub olduğu cemaat	Namuna ruhsat verilmiş olan mesul müdür	Mektebin derecesi	Talebe adedi		Mektebin yapılış tarihi	Ruhsat name tarihi
				E	K		
Gelveri mektebi	Rum	Manukyan Parsihyan Heyeti Ruhaniye	Rüşdiye	40	-	-	20 Eylül 1897
Protestan İnas Mektebi	Protestan	Keyguruk	İbtidâî	-	25	1869? ⁴⁷	3 Mart 1904
Protestan Zükur Mektebi	Protestan	Keyguruk	İbtidâî	30	-	1869?	3 Mart 1904

3.3.5.1.Ermeni Okulu

1915 Öncesinde Anadolu'da Ermeniler isimli eserde Aksaray ve komşularının eğitimiyle alakalı da bilgi kırıntıları mevcuttur. “1.490 Ermeni'nin yaşadığı Aksaray'da, Surp Asdvadzadzin Kilisesi'yle 1901'de 105 öğrencinin okuduğu Torkomyan Okulu vardı” diyerek hem kilisenin hem de okulun adı verilir (Kevorkian-Paboudjian, 2009:177). Fakat okulla alakalı başka bir bilgiye ulaşılammıştır. Sadece bu isim ve talebe miktarı nakledilmiştir.

⁴⁶(Bay, 2013:261). Tablodaki Rumî tarihler miladî takvime çevirilmiştir.

⁴⁷ Yapılış tarihinde şüpheye düşülmüşse de doğrusu tespit edilememiştir.

3.3.5.2. Gelveri Rum Mektepleri

Gelveri’de gayrimüslim vatandaşlara ait iki mektep bulunmaktadır. Biri kızlara diğeri de erkeklere mahsus olan bu mekteplerle alakalı ulaşılabilen bazı bilgileri aktarmadan önce 1912 yılında yayımlanan gazetede yer alan “Gelveri Mektebi” başlıklı yazıda eğitimle alakalı önemli ipuçları vardır (Babalık, 31 Temmuz 1912: 2)⁴⁸.

1840 yılındaki kayıtlara göre Gelveri’de 199 hanede 568 Rum erkek yaşamaktadır. Aynı tarihli kayda göre 67 hanede 195 Müslüman erkek vardır (Kaplanis-Özdil, 2014:43). 15 Ocak 1916 tarihli belgeye göre Müslüman nüfus 325 erkek- 326 kadından; Hristiyan nüfus ise 1638 erkek, 1597 kadından oluşmaktadır (BOA, DH.UMVN. 86/34-2). İktibas yapılan yazının tarihi ile son verilen rakamların tarihi görüleceği üzere çok yakındır. 1915’te toplamda 651 Müslüman varken Hristiyanların sayısı 3235’dir.

1912 tarihli bu yazıdan öğrenilmektedir ki gayrimüslimlerin dörtte biri kadar olan Müslümanların okulları yoktur. Rumların biri inas (kız) ve biri zükur (erkek) olmak üzere iki muntazam ve mükemmel mektepleri ve bu eğitim yuvalarında iki muallim ve üç muallimleri vardır. Daha önce de bahsi geçtiği gibi Rum bir vatandaş, Müslüman çocukları için de bir mektep yaptırmış fakat bu mektebin öğretmenini olmadığından dört duvardan ibaret bir yapı olarak kalmıştır.

Gelveri Etfal-i İnas Mektebi (kız çocuklarına mahsus okul) Evergetis (Muhsin-i Kebir) unvanı verilen Hacı Bodos Lukidis tarafından yaptırılmıştır (BOA, İ.MF, 21/8-4).

Rumların okuluyla alakalı eski fotoğrafların ışığında değerlendirme yapıldığında öğretmen ve öğrencilerin gayet muntazam giyindiğini ve disiplin içerisinde bir eğitimin verildiği söylenebilir. Gelverideki okul başta olmak üzere Aksaray merkez ve kırsalında yaşayan Rumlar için destek olan kuruluş Nazianzos Uhuvveti (Gelveri Yardımlaşma Derneği) eğitimi önemsemektedir. 1909’da basılan nizamnamesindeki maddeler şöyledir: *Gelveri’deki okul sayısını artırmak, Gelveri’deki okulların masraflarını karşılamak, fakir öğrencilere maddi yardımda bulunmak* (Kaplanis-Özdil, 2014:72).

⁴⁸ Yazının ilk kısmı şöyledir: “Aksaray Kazası’na beş saat mesafede vâki Gelveri Karyesi sekiz yüz haneden ibarettir. Bundan iki yüz hanesini İslam ve altı yüzü de Rum vatandaşlarımız teşkil ediyor. İslamların mektebi olmadığından karye-i mezkûre mu’teberandan hamiyetli bir Rum vatandaşımız İslamlar’a muavenet ederek bir mektep yaptırmışsa da maatteessüf muallimi yoktur. Rumların biri inas ve biri zükur olmak üzere iki muntazam ve mükemmel mektepleri iki muallim ve üç muallimleri vardır. Mezkûr mekteplerin imtihanları hitam bulmuş ve talebenin aldıkları numaralar geçen gün ahali-i mahalliye huzurunda okunmuştur. İşbu tebliğ derecât-ı resmî münasebetiyle müdür-i mektep Konstantin Mansoş? Efendi tarafından okunan nutuk idarehanemize gönderilmekle maalfitihar derç ediyor ve nazar-ı ibrete vaz eyliyoruz: Öğrenmek arzusuna malik ise amil ve fazıl olacaksınız” (Babalık, 31 Temmuz 1912:2).

Gelveri’de bulunan ve beş kişinin ortak olduğu bezirhane gelirlerinin Gelveri’deki okullara ve fakirlere dağıtılmak üzere Papaz Arhimandritis Ionnis Pandeimonidis’e Gelveri Köyü muhtarı Hacet oğlu Lazari tarafından teslim edilen bir tutanak 1889 tarihli dir(Kaplanis-Özdil, 2014:92). 1924’te Gelveri’den giden mübadillerin sahip çıkarak göturdükleri belge, fotoğraf ve daha nicesi Nea Kalvari’deki müzede kayıt altında tutulduğundan Gelveri tarihinin aydınlatılmasında en önemli arşivlerden birisini teşkil eder. Buradaki belgeleri mezkûr müzenin müdürü Kaplanis A. Iosifidis bu belge, fotoğraf diğer malzemeleri kitaplar vesilesiyle yayımlamaktadır. Yayınlanan belgelerin birçoğunda Gelveri’deki mekteplerin masraflarının karşılanması, öğrencilerin başarısı, eğitimdeki kalitenin artmasıyla alakalı konular vardır.

Aksaray’daki okulların 1900 başlarında bile eski fotoğrafları yokken Gelveri Mektebi’ne ve öğrencilerine ait 1891 senesi ve sonrasına ait fotoğraflar bulunmaktadır⁴⁹. 1899’da Gelveri’deki okullar yararına İstanbul’da tiyatro oynanmıştır(Kaplanis-Özdil, 2014:111).

3.4.Asayiş

II. Meşrutiyet ve cumhuriyetin ilk on yılı arasında Aksaray’ın asayışı ile alakalı olarak bilgi kaynakları arşivler ve gazetelerdir. Toplumdaki asayiş olaylarının çeşitliliği ve miktarı bakımından Türk toplumunun yüzlerce yıl öncesinde (özellikle Osmanlı dönemi) günümüzle kıyas edilemeyecek durumda olduğunu iddia edenler o günlerle alakalı birinci elden kaynakları inceleser yanıldıklarını görecektir. Son zamanlarda Osmanlının son dönemi dâhil hiçbir ahlaki bozukluğu olmadığına dair sloganik ifadeler gerçeklerin yerini almak için adeta çırpınmaktadır. Çalışmadaki dönem net ve objektif göstermek temel amaç olduğundan “şu dönem iyi bu dönem kötü” gibisinden bir saplantı içinde olunmadığı gibi böyle bir propagandanın tesirinde fail ya da meful olunmamaya da azami derecede gayret edilmiştir.

Meşrutiyetin ilan edildiği yılın sonlarında, 28 Aralık 1908 tarihli belgeye göre Aksaraylı bir kadının Niğde hapishanesinde başına kötü işler gelmiştir. Hapishanede görevli iki jandarma (Süleyman ve Hacı Ali) Aksaraylı Limone isimli kadını iki kile hinta (buğday) rüşvet karşılığında delikanlılara teslim etmiştir (BOA, DH.MKT.02708.1). Fakat bu hadisenin akıbeti hakkında devlet arşivinde ya da başka bir yerde bir belge görülemediğinden nasıl neticelendiği öğrenilememiştir.

⁴⁹ 1891 tarihli fotoğraf Gelveri Rum Erkek Mektebi’nin önündeki belki de tüm öğrencileri göstermektedir. Aleksandros Iatropulos tarafından çekilmiştir. Ekler kısmında fotoğrafa yer verilmiştir.

4 Şubat 1909 tarihli bir telgrafa göre tütün kaçakçılığı yaparak köyleri dolaşan 50-100 kişilik silahlı eşkıya çetesiyağma yaparak halka zulmetmektedir. Aksaray merkez kazası ve kazaya bağlı köylerden 18 kişinin⁵⁰ imzasıyla Sadaret'e çekilmiş telgraf daha 1. Dünya Savaşı başlamadan bile taşrada durumların nasıl olduğu hakkında bilgi sahibi olunmasınaimkânsağlamaktadır (BOA, DH.MKT, 2734/77-1). Belgenin içeriğine dikkat edildiğinde asayiş bozanların sadece tütün kaçakçılığı yapmadığı görülmektedir. 50-100 kişi arasındaki çetenin üyeleri silahlıdır ve akla gelebilecek pekçok suçu işledikleri gibi namusa göz dikecek kadar da ileri gitmektedirler. Köylülerin elindeki birçok şeye el koyup, kendilerinin ve atlarının masraflarını da halka zorla ödeten şakiler yaz günleri ahali işleri gereğince yaylalara gidince savunmasız kalan kadın ve kızların ırz ve namusuna da göz dikmişler. Bu zulüm ve eli silahlı kalabalık eşkıya çetesi karşısında çaresiz ve aciz kalan ahalinin 4 Şubat 1909 tarihli telgrafından beş gün sonra Dâhiliye Nezareti'nden Konya Vilayeti'ne çekilen 4 Şubat 1909 tarihli telgrafta konunun incelenerek gereğinin yapılması hakkında talimat gelmiştir (BOA, DH.MKT, 2734 / 77 – 2). Fakat bu iki telgraf sonrasına ait başka bir bilgi tespit edilememiştir.

Aynı dönemde (1909 yılı nisan başlarında) bu defa da Aksaray'ın kuzey doğusundan bir feryat Osmanlı'nın başkentine ulaşır. Camili köyünden Ahmet, evinin gece yarısı silahlı eşkıya tarafından basıldığı, eşyalarının çalındığı, kızının kaçırıldığı ve bir aydır kendisinden haber alınamadığı hakkında Sadaret'e telgraf çekerek adaletin tecellisini beklemiştir (BOA, DH.MKT, 2792/24-1). Bir önceki örnekte olduğu gibi başıboş serseriler çete kurup, silahlanarak ahaliye zulmetmeye devam etmişler. Zahiresini, eşyasını kaptırmanın yanında bir de 13 yaşındaki kızı Döne'yi eşkıyalara kaptıran acılı baba Ahmet'in bu telgrafı gazetelerde yayımlanınca Dâhiliye Nezareti, Konya Vilayeti'ne telgraf çekerek konunun biranevvel araştırılması ve neticenin bildirilmesini emretmiştir (BOA, DH.MKT, 2791/24). Bir gün sonraki tarihli başka bir telgrafta da Dâhiliye Nezareti'nden Konya Vilayeti'ne *durumun incelenerek icabının yapılması gerektiği hakkında* talimat (BOA, DH.MKT, 2792/24-2) gelmiştir ama bu belgeden başka bir kayıt bulunamadığından olayın nasıl neticelendiği tespit edilememiştir.

⁵⁰ İmzası olan şahıslar -merkez kazadan- şunlardır: Mıgırdıç, Misak, İstavri, Armenaki Ohannes, Todori Lazar, Hırsto, Apostol, Makaridis, Kosti, Anesti, Kirkor, Nişan. Köylerden ise Sariatlı karyesi namına Nebi, Delihebil'den Ali, Akhisar'dan İbrahim, Alayhanı'ndan Monla Ömer, Dügüz'den Mehmed, Sultanhanı'ndan Mustafa. (BOA, DH.MKT, 2734/77-1).

Bu hadiseden yaklaşık bir yıl sonra Ozancık Köyü'nden Ahmet, Yemen'de asker olan oğlu Mustafa'nın karısının aynı köyden Vahdi tarafından kaçırılması üzerineçaresiz ve kimsesiz olduğundanHarbiye Nezareti'ne telgraf çekmiştir (BOA, DH. MUİ,72/5-2). Bu telgraftan on gün sonra Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Ahmed'in iddiasının araştırılması, durum hakikat ise suçlu olanlara en ağır cezanın verilmesi istenmiştir (BOA, DH. MUİ, 72/5-3). Bu yazıdan bir hafta sonra Dâhiliye Nezareti'nden Konya Vilayeti'ne gönderilen yazıda Ahmet'in iddiasının araştırılması, durum hakikat ise suçlu olanlara en ağır cezanın verilmesi istenmiştir (BOA, DH. MUİ, 72/5-1).

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında patlak veren savaşlar ülkenin belini bükerken ayrıca eşkıyalık hadiseleri de artmıştır. Bundan önceki belgedeki ifadede de belirtildiği gibi suçluların çok sert bir şekilde cezalandırılması ve başkalarının bu tip eşkıyalığa cesaret edememesi gerekir diye beklerken tersi olduğu yine belgelere yansımıştır.

Ekecik Muhacir köyünden Molla oğlu Ahmed'in Sadaret'e çektiği telgrafta, evini basarak kendisini, oğlunu ve annesini yaralayan ve gelinini kaçıran Kürt Gödeler köyünden eşkıya Mustafa oğlu Mehmed ve arkadaşlarının yakalanmasını talep etmiştir (BOA, DH.H, 47/8-2). Yaklaşık bir hafta sonra İstanbul'dan (hükümetten) Konya Vilayeti'ne Molla oğlu Ahmet'in eşkıyalar tarafından kaçırılan gelininin kurtarılması ve faillerin bir an evvel yakalanması hakkında emir gelmiştir (BOA, DH.H, 47/8-1). Molla oğlu Ahmet'in ifadelerine dikkat edildiğinde sıradan bir eşkıyalık olmadığı, insanı hayretlere düşürecek kadar bir vahşetin olduğu görülür. Molla oğlu Ahmet'in ifadelerio günlerdeki Aksaray'ın özellikle köylerdeki asayiş durumunu anlamak bakımından önemlidir:

Aksaray Kazamızın Kürt Gödeleri'nden eşkıya reisi Çolak Mustafa oğlu Mehmed silahlı dokuz adamıyla beş gün evveli gece vakti haneme zorla girdi. Oğlumu kolundan ve bacaklarından, beni ise kafamdan, bacak ve göbeğimden kurşunlarla yaraladı. Annemi de başından kılıç darbeleriyle yaraladı veannem yere düştü. Gelinim Elife'yi de zorla dağa kaldırdılar.Aksaray merkezde yaralı halimle bekliyorum. Göbeğimdeki kurşun halen çıkarılamadı. Hayatımıza kast eden, namusumuzu kirleten bu eşkıyalar için kolluk kuvvetleri çok önemsemiyorlar. Bu kuvvetli eşkıyalar birkaç askerle yakalanamaz. Eşkıyaların daha çok askerle her yerde aranması gerekir. Civardaki şehirlerin askerlerine de haber edilmesi gerekir. Gelinimin hayatı söz konusudur. Bir an evvel kurtarılması gerekir. Başımdan, göbeğimden kanlar akarken yazıyorum bunları.

Irzumız, namusumuz kirletilmişken ve eşkıyalar bulunamamışken bize rahat yok. Çok acilen adaletin tecelli etmesini bekliyor size dua ediyoruz(BOA, DH.H, 47/8-2).

Hadisenin vukundan iki hafta sonra (24 Ocak 1911) Konya Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne çekilen Konya Valisi Arifi imzalı telgrafta eşkıyalardan altısının yakalanıp kaçırdıkları gelinin de kurtarıldığı; diğer dört şakinin ise en kısa sürede yakalanacağı bildirilmiştir (BOA, DH.H, 47/8-3).

Asayişle alakalı başka bir belgeden iki ayrı suçlunun yakalandığını öğrenilmiştir. Konya Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Ocak 1912 tarihli yazıdan Aksaray'da kayınpederini öldüren Tahir ile Niğde'de hırsızlık yapan Hacı adlı kişinin yakalanarak adliye sevk edildikleri yazılıdır (BOA, DH.EUM.EMN, 3/30).

Babalık Gazetesi'nin 2 Mart 1911 tarihli 15. Sayısına göre Şabanlı karyesinden Karabıçak-zâde Mehmet ve Hacı Veli oğlu Ali Osman mezkûr gazeteye bir hırsızlık davası bildirilmiştir. Öküz, inek ve davarlarını çalanları ihbar etmiş ama mahkeme “bu hayvanların sana ait olduğunu ispatlaman lazım” diyerek başından savmış. Onlar da gazeteye hırsızların adını da yazmıştır (Babalık, 2 Mart 1911:3).

Bu hadiseler haricinde bir de adaleti beklerken hüsrana uğrayanların şikâyetlerini ihtiva eden belgeler mevcuttur. Adaletin dağıtıcısı olan görevliler iddia edildiği gibi görevlerini kötüye kullanmışlar mıdır emin olunamamıştır. Çünkü konuyla alakalı belge-bilgi bulunabilmiş değildir. Örneğin aşağıdaki belgeye göre Aksaray'dan Derviş Mehmet, kardeşini öldüren zanlıları adlî makamların koruduğunu, müstantıkın rüşvet aldığını iddia etmektedir. Bu iddiasını da 27 Mart 1919 tarihli telgrafla dönemin padişahı Vahideddin'e bildirmiştir. Padişah da araştırılmasını emretmiştir (BOA, İ.DUİT, 117/165).

Ahali arasında yaşanan ve bir yerde sıradanlaşan hadiseler haricinde insanı şaşırtan hadiseler de tespit edilmiştir. Örneğin 25 Şubat 1909 tarihli bir telgraftan yargı üyelerine de saldırı yapıldığı öğrenilmektedir.

Aksaray kadısı ile mahkeme başkâtibi mesailerini tamamlayıp evlerine giderken, yolda Yusuf Ali adlı bir kişi tarafından yapılan bıçaklı saldırı sonucu yaralandıkları, saldırganın yakalandığı, yaralıların tedavi altına alındığı ve yapılan saldırının sebebinin araştırıldığı hakkında, Konya Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne telgrafçekilmiştir (BOA, DH.MKT, 2752/32-2). Bunun üzerine Aksaray kadısı ile mahkeme başkâtibini yaralayan Yusuf Ali hakkındaki soruşturmanın tamamlanarak bildirilmesine dair, Dâhiliye Nezareti'nden Konya Vilayeti'ne 28 Şubat 1909 tarihli telgraf çekilmiş ve

soruşturmanın hızlandırılması emredilmiştir (BOA, DH.MKT, 2752/32-3). Yaklaşık bir hafta sonra 6 Mart 1909 tarihinde konuyla alakalı Konya Vilayeti’nden Dâhiliye Nezareti’ne çekilen Vali Mehmed Nazım Paşa imzalı telgrafta özet olarak şöyle denilmektedir: “*Aksaray kadısı ile mahkeme başkâtibini yaralayan Yusuf Ali’nin akıl sağlığı bozuk bir mecnundur. Bu saldırının herhangi bir kıskırtmadan kaynaklanmadığı anlaşılmıştır. Daha önce başkalarına da bu gibi saldırılarda bulunduğu, kendisinin şu an tutukludur ve tedavisi yoluna gidilecektir*” (BOA, DH.MKT, 2752/32-1).

Aksaray Kazası’nın 1912 yılı asayiş durumu hakkındaki bir araştırmada ilginç bilgiler yer almaktadır. Cinayet, kabahat ve cünha suçlarına ilişkin Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin, Dâhiliye Nezareti’ne bağlı Emniyet Şubesi, Takibat-ı Adliye Kalemi ve Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti gibi birimlerindeki oldukça kapsamlı ve çok sayıda belge üzerinde yapılan araştırma birçok bakımdan çarpıcı verileri bulunmaktadır (Sarıay, 2016:220-238). Suçlarla alakalı ayrıntılara biraz dikkat kesildiğinde vakaların şehir merkezinden ziyade kırsalda yaşandığı görülmektedir. İncelenen dönemde cinayetlerin çok basit sebeplerden, cinsel nitelikli suçların da şaşırtacak derecede çeşitli olduğu anlaşılır. Dört kişinin tarladan dönen bir kadına tecavüzünden daha da üzücü olanı bir erkeğin hemcinsine tecavüzüdür ve bu kısa dönemde bu fiil-i livata dört defa işlenmiştir (Sarıay, 2016:230-231). Cinsel nitelikli suçların daha çok yaz mevsiminde, özellikle Ağustos’ta gerçekleşmesinin sebebini, araştırmayı yapan Sarıay şöyle izah eder: “Bunun nedeni hasat zamanının olmasıdır. Çünkü bu dönemde erkeklerin çoğu tarlada çalışmakta kadınlar ise evde yalnız kalmaktadır. Dolayısıyla kadınlar daha savunmasız bir halde bulunmaktadırlar. Vakalar çoğunlukla köylerde meydana gelmiştir”(Sarıay, 2016:231).

Tablo:21 1912 Yılı Aksaray Kazasındaki Suçların Dağılımı (Sarıay, 2016:228)

Suç Türü	Sayısı	Yüzde
Katl (Adam Öldürme)	5	18.51
Sirkat (Hırsızlık)	1	3.70
Cinsel Nitelikli	10	37.03
Kati Tarik (Yol kesme)	2	7.40
Silahla Tehdit	1	3.70
Cerh (Yaralama)	6	22.22
Emniyeti İhlal	2	7.40
Toplam	27	100

3.4.1. Kurtuluş Savaşı Günlerinde Asayiş

Kurtuluş Savaşı günlerinde firarların (ATASE, A:5-701, D:34 A, F:66) ve bunların neticesinde de bazı asayiş olaylarının olduğu bir hakikattir. Mesela 1921 bir telgrafta Aksaray ve Arapsun'da 66 erin firar ettiği haber verilmiştir(ATASE, A:5-701, D:34 A, F:66-1).Firarlar Anadolu genelinde yaygındır. Daha da şaşırtıcı olanı ise Kuva-yı Milliye çatısı altında görünen ama o ruhtan yoksun kişilerin eşkıyalık yapmasıdır. 1920 Mart başlarındaki telgrafa göre Kayseri, Niğde, Ürgüp, Aksaray, Nevşehir Kuva-yı Milliye efradının Kamışlı Nahiyesi dâhilinde eşkıyalık ettikleri hemen haber verilmiş ve takipleri için Ulukışla'dan müfreze çıkarılmıştır. Memleketin menfaati nokta-yı nazarına bunlar gibi (kurtarıcı gibi, kahraman gibi görünen ama zulmeden) adamlara ihtiyaç olmadığı belirtilmiştir. Ellerindeki silahların muhakkak ellerinden alınarak gerçekten savaşan Kuva-yı Milliyecilere verilmesi istenmiştir (ATASE, A:6/2132 D:8 F:247).

18 Mart 1920'de Ankara'dan Konya Kıta Kumandanlığı'na çekilen telgrafta üç meçhul şahsın halktan bazılarının hem zahirelerine hem de onları taşıyan hayvanlara (altı adet merkep) el koyduğu yazılıdır (ATASE, Adet: 326/137).

Aynı yılın sonlarına doğru (Eylül 1920) Aksaray'dan Ereğli'ye giden emanet postasının Sıraçakıl Hanı'nın eşkıyalar tarafından basılması üzerine Aksaray kumandanı on beş neferden oluşan müfreze ile eşkıyaları takip etmek üzere sevk ettirdiğinin haberi verilmiştir (ATASE, A:1/4283, D:, F:4-1).

3.4.2.Cumhuriyet Dönemi Asayiş

1927 Ağustos'unun başlarındaki bir haberde Aksaray'da son senelerin sakin geçtiği, önemli vukuatların olmadığı vurgulanmıştır. Rastgele ya da yaralamak kastı olmaksızın yapılan silah atışlarının da olmadığı ifade edilmiştir. Şehrin huzurunu bozan bir iki önemli vukuatın da başta Vali Bey olmak üzere yetkililerin gayretleriyle çözüldüğü kaydedilmektedir (AVG, 3 Ağustos 1927: 2).“Vilayetimizde Asayiş” başlığı altında yazılanlar şöyledir:

Vilayetimizde son senelerde lehülhamd büyük vukuatın önü alınmıştır. Hatta evvelki senelerde olduğu gibi geceleri bağ ve bağçelerden endaht edilen silah sadaları kesilmiştir. Bu ay zarfında Sultanhanı civarında Nevşehirli Tüccar Ömer Efendi isminde bir masumun katli keyfiyeti ile birkaç gün evvel Aksaray'ın Bölcek-i Sağır Mahallesi'nden berber Mehmet Ali hanesine sârk(hırsızlık) duhulü gibi iki mühim vukuat cümleyi müteessir etmişti. Her iki vukuat faillerinin meçhul kalmasından korkuluyordu. Gece uykularını terk ile sarf-ı vilayetin umranı ve inkişafı ve idare-i

inzibatiyesiyle meşgul bulunan muhterem valimiz Ziya Beyefendi'nin ilgisiyle suçlular yakalanmış ve mahkemeye sevk edilmiştir(AVG, 3 Ağustos 1927:2).

Türk Ocağı'nın bir şubesi şeklinde hizmet veren Bizim Kulüp'te 1930 yılındayaralamalı bir hadise meydana gelmiştir. Bu olay Aksaray Vilayet Gazetesi'nde yer almıştır (AVG, 7 Kânunusani 1930: 3). “Müessif Bir Hadise” başlığı altındaki bu habere göre kulübün idaresi sinemacı Hasan Bey'e devredilmiştir. Hasan Bey, Kayseri ve Ankara'da sinema işleriyle uğraşmak üzere bir müddet Aksaray'dan ayrılması icap etmiş. Bu sürede kulüp idaresine kardeşi Ahmet bakmış. Hasan Bey dönünce kardeşi Ahmet kalben müteessir olmuş.Kulübün kurallarına göre salon ve odalarda hizmetlinin oturması yasak olduğundangeçen cuma gecesi Ahmet Bey'in salonda muallim beylerin yanında oturduğunu gören Defterdar Bey Ahmet'i ikaz etmiş.Ahmet de “peki efendim” diyerek salondan çıkmış ve gitmiş.Haberdeki ifadeye göre *“fakat gerek kulüpteki istifadesinden gerek salonda oturmaktan mahrumiyet Ahmet'te için için tesirat yapmış ve bu teessür dolayısıyla kulüp haricinde kafayı mükemmel tütüülenmiş”*. Gece saat 24'e doğru şuurunu kaybetmiş bir şekilde kulübe gelen Ahmet, Hasan Bey'i dışarı çağırmış. Hasan Bey, Ahmet'in elinde silah olduğunu görünce Ahmet'in bileklerinden yakalamaya çalışırken bu esnada emekli Binbaşı Rıza Bey, Ahmet'e nasihat etmek için istiyor ve kapıyı açar açmaz Ahmet bir kurşun sıkıyor.Ve bu esnada Hasan Bey yakayı kurtararak polise koşuyor. Hasan Bey polise koşarken Ahmet odanın kapısını açıyor ve “Defterdar Bey davranma!” diyerek ateş ediyor.Mermi Defterdar Bey'in sağ bileğini yalıyor ve masanın üzerinden sekerekaynı masada oturan ve masayı kendisine siper eden mühendis Muhtar Bey'in yüzüne isabet etmiş ve Muhtar Bey yaralanmıştır. Defterdar müdahale etmeye çalışırken polis ve jandarmalar yetişmiş ve firar eden Ahmet'i evinde tabancası ile yakalamışlar.Olayı duyan Dr. Tahsin Bey ve Eczacı Vasıf Beyyaralılara müdahale etmiş. Gazetede ki haberde Defterdar Bey'in yarasının önemsiz olduğu, Mühendis Muhtar Bey'in yüzündeki kurşunun iç kısımda kaldığı için röntgen ile muayenesi için Konya'ya gittiği yazılmıştır (AVG, 7 Kânunusani 1930:3).

1931 yılındaAksaray'da önemli bir hadise olmuştur. 1918'den 1940'ların ortalarına kadar⁵¹ hapishane olarak kullanılan medreseden 7 kişi firar etmiştir (AVG, 20

⁵¹ Hapishane olarak en son hangi tarihe kadar kullanıldığı tespit edilemeyen medresenin hemen yakınında oturan şahısların hatıralarına müracaat edilmiştir. 1944 doğumlu Orhan Tapan, babaannesinden öğrendiği kadarıyla medresenin en son 1944 ya da 1945 yılında kullanıldığını nakletmiştir. (OrhanTapan ile aynı tarihte yapılan görüşme)

Mayıs 1931:5)⁵². 20 Mayıs 1931 tarihli gazetenin verdiği habere göre ikisi ölü, birisi ağır yaralı ve ikisi de sağ olarak yakalanmıştır. Gazetede haberin “geçen Pazar akşamı” ifadesinden olayın 17 Mayıs’ta gerçekleştiği anlaşılan hadisede firar edenlerden ikisi öldürülürken, biri ağır yaralı, ikisi de sağ olarak yakalanmıştır. Diğer ikisinin de şiddetle takip edildiği bildirilmiştir (AVG, 20 Mayıs 1931:5).

Olayın üzerinden üç hafta geçmeden firarilerden Derviş de yakalanmıştır. Jandarma müfrezelerinin aramaları neticesinde tepelik arazilerden oluşan Taşpınar’da ele geçirilen Derviş’ten sonra halen yakalanamayan tek kişi de Çakıcı’dır (AVG, 3 Haziran 1931:4). Gazete ve arşiv taramalarında konuyla alakalı başka belge tespit edilememiştir.

Tablo: 221931 Yılında Asayiş Durumu⁵³

Cürmün nev’i	Suç Miktarı	Yekûn
Yol Kesmek	5	21
Katil	22	45
Cebrî Sirkat	1	1
Âdi Sirkat	51	78
Fiil-i Şenî’ (çirkin fiil)	2	2
Kadın Oynatmak	6	21
Cerh (yaralama)	39	63
Darp	18	20
Dolandırıcılık	3	4
Zabıtaya Hakaret	4	8
İzale-i Bikir (Kızlık Bozma)	4	5
Haneyeye Taarruz	9	20
Emniyeti Suiistimal	1	1
Silah Çekmek	1	2
Kız Kaçırma	5	12
Hayvan Hırsızlığı	3	10
Ahz ve Gasp	1	1
Ceraim-i Mutenevvia (Çeşitli Suçlar)	43	60
Yekûn-u Umumi	218	374

Aksaray’ın asayiş durumu ile alakalı bilgileri aktaran yazarın aşağıdaki açıklamalarından anlaşılmaktadır ki, her ne kadar bu bilgilerden şehirde türlü suçlar işlense de aslında *problem yoktur* ve karamsarlığın lüzumu da yoktur. Bundan önceki

⁵² Firar edenlerin isimleri şöyledir: Gelverili Salim, İzmirli İbrahim, Gaziantep’li Nuri, Kayserili Celâl, Çakıcı nam-ı diğeri Zekerîya, Taşpınarlı Derviş ve Gaziantep’li Hanefî.(AVG, 20 Mayıs 1931:5).

⁵³ Mektupçu Hilmi’nin eserinde “Vilayetin inzibati vaziyeti-İşlenen cürümler ve miktarı” başlığı altında verilen bilgilerdir. (Mektupçu, 1931: 59). Bu tabloda gösterilmeyen ve “Vakayii Gayri Cürmiye” başlığı altında verilen bilgilere göre 10 kişi de farklı sebeplerden dolayı hayatını kaybetmiştir. “Telef olan eşhas adedi” başlığı altındaki bilgiler şöyledir:

Kazaen vefat: 4

İnhidam (çökme, yıkılma): 1

Kazaen harik (yangın): 1

İntihar: 4

Yekun: 10 (Hilmi, Aksaray, s.61.)

yıllarda da buna benzer hadiselerin olduğu ve yeni kurulan düzende, yani cumhuriyet idaresinde suçların gün geçtikçe azaldığına özellikle dikkat çekilmek istenmiştir. İfadeler aynen şöyledir:

“İşbu cetvelde irae olunan ceraim failleri kâmilten derdest edilerek pençe-i kanuna teslim edilmişlerdir. Cetvelde fazla görülen katil ve cerh vak’asının en fazla kadın oynatmak ve kıskançlıktan, adi sirkat failleri de mal sahiplerinin ihmâl ve lakaytlıklarından ileri geldiği anlaşılmaktadır. Her seneki istatistika (istatistiğe) nazaran vakayi günden güne azalmaktadır. Vilayette kat’iyen şakavet vakâsı ve tegallüp (tagallüb) zihniyeti kalmamıştır” (Mektupçu Hilmi, 1931:61).

Tablodaki suçların bazılarının ayrıntısına ise Aksaray Vilayet Gazetesi’nden ulaşabilmektedir. Kaçakçılık gazeteye yansıyan en önemli sorunların başında gelmektedir. Aksaray’da, 1920 sonlarında, kaçakçılık denildiğinde ilk akla gelen rakı ve tütün kaçakçılığıdır. Özellikle köylerde üretilen kaçak rakılar şehir merkezlerine nakledilmekte ve oralarda pazarlanmaktadır. Kaçak rakı imalatı ve satışıyla ilgili suç işleme oranı diğer yerleşim birimleriyle kıyaslandığında Gelveri Kasabası’nın daha ön sıralarda yer aldığı görülmektedir. Kaçakçılıkla mücadelede, köy ve kasabalardan gelecek istihbaratlar önemli idi. Bu anlamda, Aksaray Müskirat İnhisar Dairesi memurları aldığı ihbarları değerlendirerek köylere gitmekte ve ihbar edilen şahısların evleri aranmak suretiyle ele geçen kaçak rakı ve şaraplara el konularak, suçlular savcılığa sevk edilmekteydiler.

Aksaray Valisi Yusuf Ziya, kaçakçılığın önüne geçmek için yayımladığı bir emirde, köy muhtarlarının köylerinden gelip geçenleri sorup araştırmalarını ve şüpheli gördüklerini yakalayıp jandarmaya teslim etmelerini istemiştir. Özellikle kaçak rakı üretimi köylerde gerçekleştiği için köy muhtarları inhisar memurlarıyla işbirliği yapmak suretiyle, üretim yapılan evler tespit edilmekte, olası bir kaçakçılık durumunda polis ve görevli memurlar, imalatın yapıldığı evlere baskınlar yaparak suçluları yakalamaktaydılar.

Tütün kaçakçılığının bir diğer nedeni de Konya Tütün İnhisar Müdürlüğü’nce bazı köy ve kasabalara yeterince tütün gönderilememesi idi. Özellikle kışın yolların kapalı olduğu zamanlarda köylerde tütün ve sigara bitmekte, tütün ve sigara karaborsaya düşmekte, değerinin çok üstünde satılmakta idi. Koçhisar’dan gazeteye gönderilen bir mektupta, Koçhisar’da zaman zaman tütün ve sigaranın bittiği, 6 Kuruşluk sigaranın 10 Kuruşa satıldığı yazılmaktadır. Bunlar haricinde Aksaray’da, cinayet olayları da

olmakta ve bunların da nedenleri genelde mal paylaşımı, kadın meselesi, aşırı sarhoşluk, kıskançlık, kız kaçırma olmakta idi(Tekeli, 2008a:50)⁵⁴.

Önceki yıllara göre birçok olayda azalmalar fark edilmektedir. Bunun nedeni polis ve jandarma teşkilatlarının güçlendirilmesi, suçluların takip edilerek yakalanması ve gerekli cezalara çaptırılmasıdır. Caydırıcı cezalardan birisi de 10 Nisan 1930 tarihinde Belediye Meydanı'nda yapılan infazdır. Mucur Kazası Kabaca Köyü'nden Ali, İbrahim ve Mustafa çalışmak için Konya'ya gitmişlerdir. Bir müddet çalıştıktan sonra dönüşte Aksaray-Konya yolunda Mustafa ile İbrahim birleşerek parası için Ali'yi öldürmüşler ve cesedini de bir kuyuya atmışlardır. Polis, bu cinayeti İbrahim ile Mustafa'nın işlediğini tespit etmiş ve kısa süreli takibattan sonra suçluları yakalamıştır. En ağır ve caydırıcı ceza verilmiş ve TBMM tarafından da ceza onanarak suçlular halkın gözü önünde idam edilmiştir (AVG, 16 Nisan 1930:3).

⁵⁴ Aynı yazarın makalesine de bakılabilir. Bkz. Osman Tekeli, “Aksaray Vilayet Gazetesi'ne Göre Aksaray'ın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu (1926–1933)”, *Niğde, Aksaray ve Nevşehir Tarihi Üzerine*, Ed. Musa Şaşmaz, İstanbul, 2008, s.185-239

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK YAPI

4.1. Aksaray'ın İktisadî Tarihçesi

Eski çağlarda Aksaray'ın ilk ve en önemli ticaret merkezi Acemhöyük'tür. Günümüzden 4500 yıl önce Anadolu, küçük yerel krallıklar, beylikler halinde yönetiliyordu. Acemhöyük de bu yerel krallıklardan birisinin merkeziydi ve o dönemdeki adı Buruşhanda idi (Gül, 2013a:24).

Anadolu Selçukluları Dönemindeki Aksaray şehri üzerine doktora tezi hazırlayan Nevzat Topal, Aksaray'ın özellikle dokuma sanayinde oldukça ilerlemiş şehirlerden biri olduğunu, şehirde özellikle dokumacılık ve deri sanayinin ziyadesiyle geliştiğini belirtirken, koyunyününden imal olunan halıların Şam, Mısır, Irak, Hind, Çin ve diğer Türk beldelerine ihraç edildiğini yazar. Aksaray perdelerinin bu dönemde oldukça rağbet gördüğünü, şehirde üretilen denizci örtülerinin oldukça aranan ürünlerden olduğundan Aksaray ekonomisine canlılık kattığını kaydetmektedir (Topal, 2009:166). Anadolu Selçukluları döneminde Aksaray'da elbette sadece dokumacılık yoktu. Farklı esnaf grupları da faaliyet göstermekteydi. Bu konuda özellikle mezar taşları ipucu vermektedir. Kayıtlara göre Aksaray'daki esnaflar şunlardı: debbağ, na'lband, mive-furûş, kufl, demirci, sarraf, lihâf-dûz, câme-bâf, halıcı, attar, kasap (Gül, 2013b:137).

Aksaray sınırları içerisindeki kervansaraylar (Sultan Hanı, Alay Han, Öresun Han, Ağzıkara Han ve Ak Han), şehrin iktisadi geçmişinin dev kanıtları gibi geleni-geçeni selamlamaktadır. Aksaray şehrinde ticari yoğunluk -bugün de olduğu gibi- elbette çarşı merkezindeydi. Meslek grupları uğraşlarını çarşıya (başka bir ifadeyle kalabalığa) yakın yerlerde yapıyorlardı. XVI. asırda isimleri bilinen çarşılar şunlardır: Börekçi Çarşısı, Haddadan Çarşısı, Pembe Çarşısı, İplik Pazarı, Eskiciler Pazarı, Kazancılar Çarşısı, Büyük Çarşı, Bezzazis Çarşısı, Muhtabane, Haffafiye, Bulgurhane, Aksaray Pazarı, Ulu Pazar, Koyun Pazarı, Alu Pazarı, Taş Pazarı, Kalem Pazarı, Tir Pazarı, Kılıççılar Çarşısı, Bora Pazarı, Çömlekçiler ve Debbağlar Çarşısı'dır (Yörük, 2005:196-197).

4.1.1.Geç OsmanlıDöneminde Aksaray'ın Ekonomisi

Aşağıda da görüleceği üzere belgelere yansdığı kadarıyla çalışmanın sınırları dâhilinde ekonoiik faaliyetlerden bahsedilecektir. Bahsi geçen faaliyetlere geçmeden önce Aksaraylı müslümanların ticaretteki yerini neden geç aldığı ile alakalı olarak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişi anlatan, başka bir ifadeyle önemli bir kırılmaya ve değişime tanıklık eden Faruk Zeki Perek'in eserine yeniden müracaat edilecektir. "Türkler Çarşıda" başlığı altında Cumhuriyet'in öncesinde Müslümanların ticarete bakışı ile sonrasında yaşananlara ve halkın bu olaylar karşısındaki tutumunu da anlatan Perek, Türklerin ticarî hayata atılmasından sonra *dönemin mahalle baskısına* karşı nasıl bir tavır aldığını "*ilk ticarete atılanlardan Hacı İskender Efendinin dükkânını hatırlarım. Dükkânın cephesinde bir levha vardı. Arap harfleri ile "Elkâsibu habiballah" yazılı idi. "Allah servet kazananları sever" anlamına geliyordu. Bu söz ve tablo büyük bir davanın ve tarihin özeti durumunda idi*" şeklinde aktarmaktadır. O günlerde Müslümanların dünya malına heves edenlere hoş bakmadığını, dünyanın geçici, ahiretin ise ebedi hayat olduğundan dünyadaki rahata önem verilmemesi gerektiğine inanıldığını kaydeder.Bu zihniyetten dolayı İslam toplumunun iş hayatına heves etmediğini, savaşlardaki askerlik vazifesinin bunda önemli olduğunu yorumunu yapar.Perek'e göre ticari hayatta Müslümanların az olması meselesi sadece Aksaray'da değildir. "*Belki de bütün Anadolu çarşıları ve İstanbul piyasası azınlıkların elinde idi*" diyerek genelleme yapılabileceğine dikkat çeker.

Aksaray'da Hacı İskender Efendinin dükkâna oturması müslümana yakışmaz görülmüş olacak ki dükkânın cephesine bu levha asılarak bu tür düşüncelere cevap vermek istenmiştir. Bu levhanın etkisiyle çokları iş hayatına atıldı. Mersin'den veya Samsun yolu ile İstanbul'dan mal getirenler Aksaray hayatına hâkim oldu. Benim babam merhum da en hareketli iş adamlarından oldu. Sık sık Mersin'e, Samsun üzerinden İstanbul'a gider, mal getirirdi. Daha önce bir kere de Halep'e gittiğini hatırlarım. Yollar tehlikeli ve eşkıya dolu idi. Uzaklardan: "Salimen geldim" veya "mallarla birlikte salimen geldim" şeklinde telgrafları evde sevinç yarattı. O yılların en hareketli genç iş adamlarından Nevşehirli Halil Ağanın oğlu Durmuş Efendiye özellikle hatırlamak isterim. Bizim yakınlarımız özel bir şirket kurmuşlar, birlikte çalışıyorlardı. Hatta Eskilli Mustafa Efendi de bu şirketin üyesi idi.(Perek, 1998:23).

Tablo: 23 1906 Yılında Çeşitli Mahsuller (KVS, 1906:228)

	İstanbul Kilesi		Kıyye
Hinta	1.000.000	Yağ	25.000
Çavdar	300.000	Peynir	300.00
Şa'ir	250.000	Yün	160.000
Burçak	100.000	Kıl	10.000

Keten Tohumu	50.000	Tiftik	830.000
Mısır	25.000		
Nohut	2.500		
Fasulye	10.000		

Yine bu tablonun olduğu sayfada üretilen kilimin 500, halının da 250 adet olduğu kaydedilmiştir.

4.1.1.1.Panayır

II. Meşrutiyet ilanı öncesindeki bazı belgelerden Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen yazıdan 1900 başlarında Aksaray'da hayvan panayırı açıldığı öğrenilmektedir (BOA, DH.MKT, 2481/7; BOA, Y.PRK.UM, 53/123-1 ve 2). Hayvan pazarı, Karasu Köprüsü yanında kurulurken, Vali Yusuf Ziya Bey'in talimatıyla Ulurmak'ın yanında panayır kurulmaya başlamıştır (Perek, 1998:111)⁵⁵. Perek, panayırın olduğu yeri şöyle anlatır:

Irmağın sağ kenarında, Pamucak mahallesinin aşağı ucunda Abbasın Mehmet ağının kavaklığının karşısındaki geniş saha panayır mevkii idi. Her yıl 1-30 Haziran arasında haftanın çarşamba ve perşembe günleri burada panayır kurulurdu. Hayvan panayırı idi. Özellikle sığır ve koyun satılırdı. Hayvanlar dışarıdan gelir ve içeriden de müezzin İbrahim Efendi'nin malları satılırdı. İbrahim Efendi Ulu Camii'nin müezzini idi ve aynı zamanda hayvan ticareti yapardı. Şehrin dışında hayvan mandırası ve çobanları vardı. Panayır mevkiiinde Hasan Hüseyin Aral'ın da bir değirmeni vardı(Perek, 1998:95).

Aksaray Belediye Reisi Ali Bey'in 3-23 Haziran 1927 arasındaki panayır için açıklamasından ihale usulüyle satışların yapıldığı öğrenilmektedir (AVG, 4 Mayıs 1927:4). Bir yıl sonra düzenlenen panayırın gösterilen rağbetten dolayı yirmi gün olan müddetinin bir aya çıkarıldığı haberi Vilayet Gazetesi'nde yer almıştır (AVG, 2 Mayıs 1928:6). Bir yıl sonraki panayırın daha verimli geçtiği, hayvanların daha pahalı satıldığı haberi bulunmaktadır. Bunun sebebinin de geçen seneki kuraklık olduğu belirtilmiştir (AVG, 3 Temmuz 1929:2). Sonraki senelerde panayır ile alakalı haberlerde sadece başladığı ve kaç gün süreceği belirtmektedir. Haziran başından sonuna kadar devam eden panayırdan belediyenin ettiği gelir de bazen yazılmıştır. 1931 yılındaki habere göre panayırdan 60.000 liralık satış olmuş ve belediye bu satıştan 1414 lira gelir

⁵⁵ “Panayır 1925-1926 yıllarında açıldı. Daha önce yoktu. Yaklaşık 1926 yılı civarında ilk Aksaray valisi Yusuf Ziya bey tarafından açıldı. Panayır yeri Hacı Süleyman (Mustafa oğlu) adına tapulu idi. Fakat imar görmediğinden panayır yeri olarak kullanılmaya başlandı. Kanuna göre arazisini imar ettirmediklerinden sahibi hiç bir hak iddia edemedi. Tahminen 1290 civarında tapuya kaydedilmişti. Panayır yakın zamana kadar devam etti. Şimdi panayır yeri belediyeye ait bir arsadır. Hayvan pazarı olarak, Karasuyun köprüsü yakınında bir yer her hafta salı günü kullanılmaktadır. Bu yerin etrafı duvarla çevrilidir” (Perek, 1998: 112).

sağlamıştır (AVG, 1 Temmuz 1931:3). Açılan bu panayır 1950 ortalarına kadar devam etmiştir.

4.1.1.2.Sarıkaraman Köyü'nde Simli Kurşun

1915 yılının başlarındaki bir belgeden Aksaray'da (Sarıkaraman köyünde) keşfedilen simli kurşun madeninin 99 yıllığına Şerbetçizade Bekir Sami Efendi ile İmamzade İbrahim Efendi'ye ihale edildiği, Bakanlar Kurulu kararı(BOA, İ.MMS, 193/24-5) ile Padişah emrinin uygulamasında Ticaret ve Ziraat Bakanlığı'nın yetkili olduğu öğrenilmektedir (BOA, BEO, 4335/325063; BOA, İ.MMS, 193/24-1; BOA, İ.MMS, 193/24-4; BOA, İ.MMS, 193/24-5; BOA, İ.MMS, 193/24-6; BOA, MV, 238/19).

Resmî olarak 2014 yılına kadar alınan bu ruhsatla çalışmaya başlayan Şerbetçizade Bekir Sami Efendi ile İmamzade İbrahim Efendi ortaklığındaki maden işletmeciliği tam olarak kaç yılına kadar çalışmıştır tespit edilememiştir. Fakat 25 Şubat 1931 tarihli Aksaray Vilayet Gazetesi'ndeki bir ilanda madenin işletilmediği için 1930 yılının sonlarında alınan bir karar ile işletme hakkının feshedildiği kayıtlıdır (AVG, 25 Şubat 1931:4).

4.2.Cumhuriyet Dönemi Ekonomisine Genel Bakış

Osmanlı Devleti'nin son yılları hep savaşlarla geçmiştir. Savaşlarla uğraşan devletin ekonomisinin de haliyle iyi olması mümkün değildir. Üretimin çok sınırlı olduğu geç Osmanlı Döneminde özellikle taşrada durumun daha da kötü olduğu söylenebilir.

İktisat tarihçilerinden Şevket Pamuk, Osmanlı Döneminden 20. yy. Türkiye'sine devredilen mirasın temel özelliklerinden birisinin bir yanda tarıma dayalı ve dış ticarete, yabancı sermayeye açılmış yapılar olduğunu ve bu özelliklerin 20. yüzyıl başlarındaki az gelişmiş ülkelerin pek çoğunda görüldüğünü yazmaktadır (Pamuk, 1990:198). Cumhuriyet öncesinde üretim daha çoktarıma dayalıdır. Sanayi (teknoloji)alanında gelişme çok kısıtlı kalmış ve buna karşılık özellikle ticaret, ulaştırma ve bankacılık gibi hizmet kesimleri Osmanlınınson yarım asrında önemli sermaye birikimine konu olmuştur. Bununla birlikte ticaretin merkezindeazınlıklar varkensermaye de yabancıların elindedir (Rodoplu, 1998:17).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk on yılında özel sektör önderliğinde, sanayileşmeye öncelik veren bir politika izlenmiştir. Özel sektör, sanayiye yatırım yapması amacıyla

teşvik edilmiştir. Fakat özel sektörün elinde yeterli sermaye bulunmadığı gibi girişimci tecrübesi ise yok denecek kadar azdır. Sanayileşme için gerekli alt yapı çok yetersizdir. Bu nedenlerle mevcut ticari sermayeyi sanayiye aktarmak oldukça zor olmuştur (Acar, 2006:26).

Cumhuriyet'in ilanından sonra geçmişten gelen vergi sisteminin toptan değiştirilmesinden ziyade, bazı vergilerin ıslah edilmesi yoluna gidilmiştir (Temel, 2008:127).“Türkiye İktisat Tarihi” isimli kitabında Boratav, ekonomiyi bölümlere ayırmış, 1923-1929 arasındaki dönemi ise şu ifadelerle özetlemiştir: *“Bu yıllar barış ortamına dönüş koşulları içinde milli gelirden sağlanan büyüme hızı dolayısıyla reel gelir artışlarının bütün sosyal sınıf ve tabakalara yayıldığı bir dönem oluşturmaktadır”*. Yine bu dönem için *açık ekonomi koşullarında yeniden inşa* tanımlaması da Boratav’a aittir (Boratav, 1990:44).

Siyasal bağımsızlık savaşından, ekonomik bağımsızlık savaşına giden yolda, Millî Mücadeleyi gerçekleştiren kadro, kurtuluşun ancak iktisadî zaferin kazanılmasıyla mümkün olacağı bilincindeydi. Başta Mustafa Kemal olmak üzere, İstiklal Savaşı'nı kazanan kadrolar ve önder bunu her vesile ile açıklamıştır. Daha 1923'te zaferden 2-3 ay sonra, Mustafa Kemal, “Türkiye Devleti, Devlet-i İktisadiye olacaktır” diyerek bundan sonraki temel amacını öz bir biçimde açıklamıştır. Politik ve askeri zaferlerin ne kadar büyük olursa olsunlar, ekonomik zaferlerle tamamlanmadıkları takdirde, devamlı olamayacakları ve bu nedenle ekonomiye birinci derecede önem verilmesi gerektiğini işaret etmekteydi. Atatürk bu konuşmasında “Fakat bu zaferler süngü zaferleri değil, iktisat ve ilim zaferleri olacaktır” derken iktisadi kalkınmayı, ilmin getirdiği teknolojik ilerlemeyi ve sanayileşmeyi kastetmekteydi (Sarısır, 1998:25). Mustafa Kemal, "İstiklâl-i tam için millî hâkimiyet, iktisadî hâkimiyet ile sağlamlaştırılmalıdır" demek suretiyle iktisadın önemine işaret etmiştir (Altıparmak, 1993:67).

Köylüyü korumak, çiftçiliği yükseltmek ve istihsalı kıymetlendirmek Cumhuriyet'in birinci işi ve baş dileği olmuştur. Bu dileğini gerçekleştirmek için köylüye, para, tohum, alet tedarikine tohum ıslahına, tarıma zarar veren hayvanlarla mücadele işlerine önem verilecektir (Cengiz, 2007:30).

Tarım alanında aşar vergisi kaldırılmış, çiftçiye tarım marinaları ve kredi konusunda destekler sağlanmış, ulaştırma politikaları ile tarımsal ürünlerin pazarlanma imkânı artmış ve ekilen tarım arazisi 6 milyon hektardan 8 milyon hektara çıkmıştır. Sanayi alanında 1923-1930 dönemindeki durgunluk 1934'den itibaren devletçi uygulamalarla atlatılarak büyük yatırımlar başarı ile tamamlanmıştır. Atatürk

döneminde sanayi sektörü GSMH'dan aldığı payın % 13.2'den % 16.4'e çıkmasıyla en fazla gelişme kaydeden sektör olmuştur (Erceyes, 2005:91).

Türkiye ekonomisinin hazırlıkları, Cumhuriyet kurulmadan, Kurtuluş Savaşı tamamlanır tamamlanmaz başlamıştır (Taşdurmaz, 2002:51).Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomi alanındaki en önemli gelişmelerden birisi İzmir İktisat Kongresi'dir. İzmir İktisat Kongresi, Lozan Barış Konferansı'na ara verildiği zaman 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında, sanayici, toprak sahipleri, tüccar ve işçi sektörlerinin oluşturduğu 4 gruptan, 1135 delege ile toplanmıştır (Duman, 2008:35). Yeni Türkiye Cumhuriyeti ekonomik prangalara boyun eğmeyeceğini bildirerek Lozan Konferansı'nda ısrar etmiş ve ara verilmesi sonucunda, kongrede de bu tutumundan ödün vermeyeceği konusunu ifade etmiştir (Durgun, 2006:40).Mustafa Kemal Atatürk ise açılış konuşmasında kongrenin önemine şu sözlerle dikkat çekiyordu:

Efendiler, Heyet-i Aliye'nizin bugün akdetmiş olduğu Türkiye iktisat Kongresi çok mühimdir. Çok tarihidir. Nasıl ki Erzurum Kongresi felaket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak hususunda Misak- ı Milli'nin ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunun ilk temel taşlarını tedarik hususunda amel olmuş, müessir olmuş, müteşebbis olmuş ve bundan dolayı tarihimizde, tarih-i milletimizde en kıymetli ve en yüksek hatırayı ihraz etmiş ise, Kongreniz dahi milletin ve memleketin hayat ve halas-ı hakikisini temine medar olacak düsturun temel taşlarını ve esaslarını ihraz edip ortaya koymak suretiyle tarihte en büyük namı ve çok kıymetli bir hatırayı ihraz edecektir (Durgun, 2006:41).

4.2.1.Cumhuriyet Dönemi Aksaray Ekonomisi

Cumhuriyet Aksaray'ının en önemli gelişmelerinden birisi halkın bir araya gelerek şirketler kurabilmesidir. Mebusu (milletvekili), müftüsü başta olmak üzere din adamları ve diğerleri birlikte hareket ederek Azm-i Millî Türk Anonim Şirketi'ni, Halk İktisat Bankası'nı, Çiftçi Kardeşler Kooperatifi'ni kurmuşlardır. Bu dönemin ekonomisiyle ve tarımla alâkalı bilgilerine başta Vilayet Gazetesi'nden, arşivlerdeki az da olsa belgelerden ulaşılabilir. Aksaray'ın sanayileşme politikasında çok önemli bir yeri olan Azm-i Millî T.A.Ş. aynı zamanda çevre iller için gıptayla bakılan örnek bir kuruluştur (Komisyon, 1995:29).

Tablo:24 1927 Sonlarındaki Zirai Durum (AVG, 21 K.Evvel 1927:3).

Çiftçi nüfusu	80851 (kişi)
Mezru' arazi	849.124 (dönüm)
Çift öküzü	30.377
Çift mandası	3.123
At ve bargir (beygir)	866
Kısrak	2.149
Merkep	14.052
Kara saban	13.041
Pulluk	1608
Orak Makinesi	74
Harman Makinesi	1
Traktör	3
Koyun	292.641
Kıl Keçi	19.540
Tiftik Keçi	72.900
İnek	15.379
İnek Düğesi	4687
İnek Danası	8.689
Boğa	752
Deve	996
Manda İneği	1.900
Manda Düğesi	928
Manda Danası	950
Horoz-Tavuk	72.221
Kaz	985
Hindi	2.653

Tablo:25 1927 Sonlarında Üretilen Mahsuller (AVG, 21 K.Evvel 1927:3).⁵⁶

	Dönüm	Mahsulat (kilo)
Buğday	369.151	9.667.152
Arpa	127.346	4.276.432
Çavdar	91.310	2.886.306
Burçak	12.351	253.237
Fasulye	2.051	85.035
Patates	150	24.960
Mercimek	156	9.000
Soğan	200	19.758

Tablo: 26 1928 Başlarındaki Sanayi Durumu (AVG, Nr.69. (1 Şubat,1928):3,4).

Kunduracı	19
Kundura Tamircisi	22
Terzi	13
Demirci	9

⁵⁶ Aksaray Vilayet Gazetesi'nde yayınlanan bu verilerin altına şöyle bir açıklama yapılmıştır:

“Çift hayvanından hayvanından %45, Tapulu-tapusuz araziden %60, Alât-ı ziraiyeden (zirai aletler) % 35, Mahsulattan % 55 noksan olduğu sondaj memurlarının kontrollerinden anlaşılmıştır. Şu hâlde bu farkı da baladaki (yukarıdaki) rakama ilave etmek suretiyle vilayetimizin servetinin bir kısmı hakkında malumat edinmiş oluruz”. (AVG, 21 K.Evvel 1927: 3)

Marangoz	9
Saatçi	2
Helvacı	3
Ekmekçi	9
Bezirhaneci	4
Nalbant	2
Araba Tamirhanesi	1
Tuğlacı	3
Kadayıfçı	2
Kalaycı	7
Saraç	6
Tenekeci	2
At-koşum imalathanesi	1
Sobacı	1
Makine tamirhanesi	1
Elektrik ve Dakik Fabrikası	1
Suyla müteharrik hububat değirmeni	13

Tablo: 271927–1928’de Ekim Alanları (dönüm olarak) (TCDS, 1927/1928:421)

	Buğday	Arpa	Çavdar	Burçak	Mısır	Bakla	Patates	Üzüm Bağı (Asma)
Aksaray	93000	42000	25000	4360	3400	500	1600	25000
Koçhisar	68000	25100	18300	6500	2200	430	1300	18000
Arapsun	13580	9180	3751	4000	700	200	1120	25000
Yekûn	175580	76320	46451	14860	6300	1130	4020	68000

Tablo:28 1927–1928 Yılında Üretim Miktarı (kg olarak)(TCDS, 1927/1928:421)

	Buğday	Arpa	Çavdar	Burçak	Mısır	Bakla	Patates	Üzüm
Aksaray	18.190.000	5240000	270000	43600	64000	5000	16000	250000
Koçhisar	12.285.000	3204000	2600000	65000	22000	4300	130000	180000
Arapsun	2340000	1334000	325000	40000	18000	2000	112000	350000
Yekûn	31.775.000	9778000	5625000	148600	103000	11300	402000	780000

4.2.1.1.Aksaray Azm-i Millî Türk Anonim Şirketi

Aksaray’da sanayinin gelişmesinde lider bir kuruluş olan Azm-i Millî T.A.Ş.’nin şehrin gelişimine her yönden katkıda bulunmak, savaşlar sebebiyle perişan olan halkın asli ihtiyaçlarının karşılanmasında öncü olabilmek birinci vazifesidir.

Azm-i Millî Türk Anonim Şirketi ismiyle 3.8.340 (1924) tarihinde (Nizamname, 1924:16) kurulmasına onay verilen şirketin un fabrikası, bir Cumhuriyet Bayramı günü 29 Ekim 1926 tarihinde açılması planlanmış olmasına rağmen, gecikmeli olarak 13 Kanunuvvel 1926'da coşkulu bir törenle açılmıştır⁵⁷. 1926 senesi yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti açısından fevkalade önemli gelişmelerin olduğu bir senedir. Özellikle savaşıardan dolayı yoksul düşen halkın iktisadi yönden ilerleme karşısında rahatladığını, umutlandığını, moralinin yükseldiğini tahmin etmek hiç de zor olmasa gerektir. Azm-i Millî T.A.Ş. tespit edebildiği kadarıyla cumhuriyetin ilk un fabrikalarındandır (Bozdemir, 2001:170)⁵⁸.

Yeni kurulan cumhuriyetin vitrinlerinden olan Azmi Milli T.A.Ş.'nin özellikle un fabrikası milletin ve devletin ortak değerlerinden birisi olmuştur. Cumhuriyet Bayramları'nda fabrika girişine tak kurulmaktaydı. Kurulan bu taklar, süslenirken sağına ve soluna Mustafa Kemal Atatürk ile Vehbi Bey'in fotoğrafları yerleştirilirdi (Gül, 2014:60).

Un Fabrikası'nın açılmasıyla halkın elindeki tahılın kıymeti artmış, buğday başta olmak üzere ürünlerin kalitesi yükselmiştir. Azm-i Millî T.A.Ş.'nin başlatmış olduğu bu iktisadi hareketlilik, ilerleyen yıllarda Aksaray'da başka yatırımların açılmasına da zemin hazırlamış, devlet başta olmak üzere özel yatırımcıların, müteşebbislerin bölgeye güvenmelerini, yatırım yapmalarını kolaylaştırmıştır (BCA, 030-0-001-000-000-82-516-3.). 1924 yılında tamamen Aksaraylıların parasıyla kurulan anonim şirketin sermayesi 250.000 Türk Lirasıdır. Şirketin sermayesi 1975 yılında 18.000.000 TL, 1983 yılında 150.000.000 TL, 1993 yılında 5.000.000.000 TL olmuştur (Gül, 2014:23-25).

Azm-i Millî T.A.Ş.'nin kuruluşu ve kurucuları hakkında bilgi veren tüm kaynaklarda müessisler genel olarak Vehbi Çorakçı, Aksaray Valisi Yusuf Ziya Günar ve Belediye Reisi Mehmet Sueri'nin müşterek çalışmaları neticesi 1924 yılında, Ziraat

⁵⁷ 13 Kanunuvvel 1926 tarihindeki açılışta AEG firması tarafından çekilen fotoğraflardan anlaşıldığına göre, açılışa çok büyük bir katılım olmuş, fabrikanın giriş kısmı gelinlik kız gibi süslenmiş, kurbanlar kesilmiştir. Fotoğraflar için Mustafa Fırat Gül tarafından 2012 yılında hazırlanan yüksek lisans tezine bakılabilir. (Gül, 2014:120).

⁵⁸ Cumhuriyetin en eski fabrikalarından birisi de Çankırı'da açılmış olan fabrikadır ama bu fabrika 1928'de faaliyete geçmiştir. İsmail Zinciroğlu tarafından 1924 yılında Macar Makine Mühendisi Jozsef Lengyel Çankırı'ya davet edilmiştir. Ancak bu fabrika 1928'de ancak açılabilmiştir. İnternet ortamı başta olmak üzere cumhuriyetin en eski un fabrikası olarak bu fabrika gösterilmektedir. Halbuki bu yanlıştır. Bu yanlış bilgi İTO yayınlarından çıkan Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız isimli eserde de tekrarlanmıştır. Sayfa 170'de *Türkiye'nin en eski betonarme Un Fabrikası 1928* başlıklı yazıda, Azm-i Milli T.A.Ş'e ait olan tarihi un fabrikanın fotosu konularak Çankırı anlatılmıştır. Kitabın yazarı Mustafa Bozdemir'e ulaşılmıştır. Konu ile alakalı doğru bilgiler kendisine gönderilmiştir. (Bozdemir, 2001: 170).

Bankası, Sanayi Maden Bankası, Aksaray Belediyesi, Aksaray Özel İdare teşkilatı ve Aksaray halkı olarak zikredilir (Gül, 2014:25-28).

15 Ağustos 1928 Çarşamba günü saat 14.00'te Aksaray Milli Kütüphane'de fevkalade olarak ictimâ yapılabacağı, Şirket Nizamnamesi'nde bazı maddelerin değiştirileceği haber edilmiştir (BCA, 030-0-018-001-002-4-36-9). Nizamname'de açıklanan müessislere aşağıda yazılı kişi ve kuruluşların ekleneceği yaklaşık bir ay öncesinden Aksaray Vilayet Gazetesi'nde duyurulmuştur.

Şirket, elektrik işini AEG Türk Anonim Elektrik Şirketi Umumiyesi anlaşmasıyla çözmüştür. Dönemin en önemli teknolojik imkânlarından olan elektriğin kullanması elbette çok önemlidir. Zira bu vakte kadar çıra, gaz lambası veya mum kullanılıyordu (Gül, 2014:41).

Vali Ziya Bey elektrik hakkında halkı aydınlatmaya gayret etmiştir. Gücünkaya Köyü'nde, boğaz denilen mevkide kurulan elektrik tesisatı hakkında Vali Ziya Bey'in izahatı şöyledir:

Elektrik tesisatı için boğazdaki Aksaray ırmağı mecrasında sekiz yüz metrelik cetvel (kanalı) yapılmış, bu cetvel vasıtasıyla saniyede asgari dört metre mikap (küp) su akmaktadır. Turbindeki sukutu irtifa 14,64 metredir. Türbinin ağız 1,94 metre kutrunda (çapında) olup gittikçe darlaşarak 0,75 metreye kadar iner. Türbinin helezonundan geçen suyun kuvvetiyle dinamo, dakikada 500 devir yapmaktadır. Türbin tertibatı iki helezona munkasım (bölünmüş) ise de şimdilik birisi sağır bırakılmıştır. Dinamoda istihsal edilen kuvvet 15,000 voltur. Bu kuvvet, teller vasıtasıyla Aksaray un fabrikasındaki transformasyon dairesine giriyor. Oradan hem un fabrikasını tahrik ve hem de kasabayı tenvir etmektedir. Şimdilik 300 bargir kuvvetinde (beygir gücü) olan bu kudret, günde 30 bin kilo un öğüten fabrikayı ve şehir tenviratını idare ettikten başka hayli miktarı tasarruf edilmektedir. Bir mütehasssın ifadesine göre cetvele daha 400 metre ilave edilir, suyun sukutu da 20 metreye iblağ edilirse garbi Anadolu'yu bir elektrik şebekesiyle idare edermiş. Elyevm elektriğin beher kilovatı 20 paraya mal olmaktadır. Masarifi tesissiye ve temettü karşılığı hesap edilerek tenvirat için halka kilovatı 11 kuruşa vermektedir. (Muallim Sapançalı Hüsnü, 1928:37-38).

Her ne kadar bu yenilik anlatılsa da hem herkesin hemen öğrenebilmesi zaman almıştır hem de bazı tehlikeler tecrübeyle öğrenilmiştir. Fakat bu tecrübe ölümle neticelenmiştir⁵⁹. Yıllar geçtikçe maalesef elektrik kazaları artmıştır. 1939 yılında

⁵⁹ Aksaray'da görülen ilk elektrik kazası:

Elektrikle tanışan Aksaray'da ilk elektrik kazası meydana gelince, Vali Ziya (Günar) Bey, gazete vasıtasıyla halkı daha dikkatli olması için uyarmayı ihmal etmez: Makam-ı vilayetten

Aksaray Kaymakamı Namık Karayel kazaların en aza indirilebilmesi için halkın ikaz edilmiesini istemiştir⁶⁰.

O günleri yaşayan Faruk Zeki Perek, eserinde şöyle anlatır:

Kıymetli mebus Vehbi Çorakçı'nın eseri olan elektrik barajı ve tesislerinin Aksaray hayatında ne büyük değişimler yaptığına ben şahit olmuşumdur. Daha önce sokaklarda ışık yoktu. Evlerde gaz lambaları yanardı. Karanlık ve dolaşık sokaklarda dolaşmak ayrı bir alışkanlık isterdi. Meraklıları içinde mum bulunan (fanus) kullanırlardı. Davetlerde ve özel günlerde içlerinde birkaç mum bulunan iri fanuslar kullanıldığını hatırlarım. Bunu kalabalığın önünde bir adam taşırdı. Evlerde iri, ufak lambalar yakılır, ahırlarda daha çok mum kullanılırdı. Akşam yaklaşırken lambalara gaz koymak, islenmiş lamba şişelerini temizlemek özel bir görev teşkil ederdi. Lambaların alevi fazla çıkarsa şişe derhal çatlardı. Yenilemek gerekirdi. Elektrik her şeyi değiştirdi. Benim babam merhum yeniliğe pek hevesli olmadığı için bizim ev elektriğe en son kavuşan evlerden oldu. Fakat kendi özel dairesini (hariciyeyi) yaptırdıktan sonra iki ev arasında zil yaptırmayı da ihmal etmemişti. Birisini isteyeceği zaman zile basardı. Yemeklerden sonra kendi kahvesini mangalında yapardı. Son zamanlarda elektrikli hayata alışıncaya, bir elektrikli ızgarada kahve pişirmeye de alıştı. Yemekten sonra ızgarayı derhal prize

“Martin on beşinci günü kasabadan köyüne giden Gücünkayalı Hulusi oğlu Fehmi ile Mehmet oğlu Halil isimlerindeki gençlerden Fehmi'nin elindeki demir uçlu değnekle Kireçlik Boğazı'nda boğazdaki elektrik fabrikasından Aksaray'a gelen tellere (v)urmak suretiyle oynarken Fehmi'yi elektrik çarparak bir saniyede öldürmüştür. Evvelce de ilan edilmiştir ki; bu elektrik kuvveti başka bir şeye benzemez. Parmağın ucunu tele dokunan adam derhal ölür. İşte ilk defa iş bu genç öldü. Çok müessir olduk. Badema gerek kasabada gerekse hâricte telefon ve elektrik tellerine katiyen dokunulmasın. Yoksa böyle ölümler neticeleneceği bu vakada meydana geldi. Aynı zamanda bu tellerle oynamak isteyen görüldüğü, haber verildiği takdirde pek ağır ceza görür. İşte bir kere daha ilan olunur. (AVG, 23 Mart 1927:1).

⁶⁰ Aksaray Belediyesi Azmi Milli Müzesi arşivi'nde bulunan 21 Mart 1939 tarihli İçişleri Bakanlığı'ndan Niğde Vilayeti'ne gönderilen belgeye göre şöyle denilmektedir:

Memleketimizde elektrik ceryanından istifade edenlerin adedi seneden seneye artmakta ve bu enerjinin her hususta istimali taammüm etmesiyle birlikte elektrik çarpmaları, yakmaları, yangın ve ölüm hadiseleri de çoğalmaktadır. Amme müesseselerinin muntazam çalışması ve bilhassa halkın emniyet ve selametini ihlal etmesi gibi hususatin temini bu işlerle tavzif edilmiş olanlara terettüp ettiği kadar halkımızın alakasıyla da mümkün görülmektedir. Birçok kazalar bunlara maruz kalanların elektrik tehlikesinin mevcut olduğunu ve kazaların ne suretle vuku bulunduğunun bilmemelerinden ileri gelmektedir. Diğer taraftan elektriğin büyük faydalarına mukabil tehlikesini bir heyula şeklinde tanıtmak da doğru değildir. Halkı tehlikenin mevcudiyetinden şuurlu bir şekilde ikaz etmek ve kazalara sebebiyet veren vir takım tedbirsizlikleri canlı levhalarla tebarüz ettirerek mümkün mertebe kazaların önünü almak ve kaza vukuunda alınması lazım gelen asli tedbirleri ve müracaat olunacak tedavi usullerinin halka bildirmek lüzumlu görülmüş ve bu maksatla vekâletimizce bir tablo ile buna ait broşür ihzar ve tab ettirilmiştir. (maalesef bahsedilen broşürün örneğini arşivde bulamadık)

Vilayetinize merbut ve elektrik mevcut olan şehir kasaba ve köylerdeki bilim mekteplere, halk evlerine, Polis ve Jandarma Karakollarına, elektrik santrallerine, fabrikalara, köy odalarına velhasıl halkın dikkat nazarını ve ikazını celbetmek için lüzumlu görülecek sair mahallere tevzi ve talik edilmek üzere nüsha resimli tablo ve broşür vilayetinize gönderilmiştir. Bunların azami itina ile dağıtılmasının ve mekteplerde öğretmenler ve halk evlerinde alakadarlar tarafından talebe ve halka izah edilmesinin temini ve bu sayede her sene elektrik kazalarından ölen birkaç vatandaşın hayatını kurtarmak mümkün olacağı düşünülerek bu tebliğimize hususi bir ehemmiyet verilmesini dilerim. (ABAMA, Klasör:3, Belge No:12).

takardı. Fakat eve buzdolabının girmesi çok sonraları gerçek olmuştur. (Perek, 1998:126).

4.2.1.2.Aksaray Halk İktisat Bankası (Nam-ı diğer Metelik Bankası)

6 Mart 1926 tarihinde Aksaray milletvekili M. Vehbi Çorakçı ile Aksaray müftüsü İbrahim Hilmi Kadıoğlu'nun önderliğinde halktan tüccar ve arazi sahiplerinin de katılımıyla 100.000 TL sermayeli Aksaray Halk İktisat Bankası “Metelik Bankası” kurulmuştur. Aksaray Halk İktisat Bankası 1926'da %10, 1927'de %15.50, 1928'de yüzde 20 temettü tevzi etmiştir. Kurulduğu yıllarda kar eden banka, Aksaraylı tüccar ve küçük sermayeli esnaf için çok önemlidir. 1937'de ödenen sermaye miktarı artırılarak 200.000 TL'ye çıkartılmıştır. Ancak sermayesi Bankalar Kanunun 8. maddesinde öngörülen miktardan aşağı olduğu gerekçesiyle İktisat Vekâleti'nce mevduat kabul edemeyeceği bankaya bildirilmiştir. 1947'de bankanın yeterli sermayesi kalmadığı bildirilmiş, 14 Mart 1953 tarihinde yapılan son genel kurul toplantısıyla ana sözleşmede değişikliğe gidilmiştir. Ancak yapılan bu yenileşmenin Türk Ticaret Kanunu'nca yeterli görülmemesi sebebiyle bankanın feshi için dava açılmış ve banka münfesi sayılmıştır (Gül, 2013a:91).

4.2.1.3.Çiftçi Kardeşler Kooperatifi

Aksaray'da 1925 yılında başlatılan imece uygulaması 1928 yılında yeniden yapılandırılarak daha kapsamlı bir kooperatife dönüştürülmüştür. “Aksaray Çiftçi Kardeşler Kooperatifi Şirketi” adı verilen bu yeni kooperatifin mukâvelenamesi 23 Eylül 1928 tarihinde İcra Vekilleri Heyetince onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Kooperatifin esas gayesi; ziraat usullerini geliştirmek, tohumlukların ve hayvanların ıslahını sağlamak, nakliye araçlarının modernleştirilmesini sağlamak, sergiler düzenleyerek üretilen ürünlerin pazarlanmasını kolaylaştırmak, yağcılığın, peynirciliğin gelişmesi için fenni usullerin halka öğretilmesini sağlama, halkın sağlık ve ziraat alanındaki bilgisini artırmaktır. Çiftçiler arasında dayanışma ve yardımlaşmayı sağlayan, ayrıca eğitim ve kültür faaliyetlerine verdiği destekle ilin kalkınmasında mühim rol oynayan kooperatif, Aksaray'ın ilçeye dönüştürülmesinden sonra önemini kaybetmiştir. 1934 yılında kooperatifin çalışamaz duruma gelmesi üzerine kooperatif yönetimi aldığı kararla kendini feshetmiştir (Gül, 2013a:94).

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAĞLIK DURUMU

5.1.Hastalıklar

Aksaray bulunduğu coğrafi konum itibariyle kurak bir bölgedir. Fakat bazen de çok fazla yağmur görmüş ve sel felaketleri yaşamıştır. Şehrin ortasından geçen Ulurmak bir bakımdan hayat iken bir bakımdan hastalık kaynağıdır. Özellikle tifüs hastalığının daha çok görülmesindeki etkenlerden birisi Ulurmak'tır.

En bilinen neden olan salgın hastalıklardan başka beslenme yetersizliği, hekim sayısının azlığı hatta bazı yerlerde hiç olmayışı gibi sebeplerden dolayı çok farklı hastalıklar ve de ölümler görülüyordu. Günümüzde –neredeyse- artık hiç görülmeyen ama o dönemlerde sık görülen bazı hastalıklar insanları çaresiz bırakmıştır.

II. Meşrutiyet sonrasında Aksaray'ın bağlı olduğu Niğde Sancağı'nda veba salgını yaşandığı kayıtlıyken Aksaray ve diğer yerlerde de salgını yaşanmış mıdır herhangi bir bilgi mevcut değildir (KVG, 20 Aralık 1909:3).Aksaray Vilayet Gazetesi'nde tifo ve özellikle sıtma hakkında çokça haber vardır. Bahsi geçen diğer hastalıklar difteri (kuşpalazı) ve kızamıktır.

5.1.1.Tifüs

Her ne kadar günümüzde bilimin gelişmesiyle artık eskisi kadar öldürücülüğü kalmamış olsa da bir zamanların başa bela, bakteriyel hastalıklarından biridir tifüs. Tifüse Rickettsia ailesinden tifüs-grubu bakteriler sebep olmaktadır (Rickettsia prowazekii ve Rickettsia typhi). Bu bakterinin son birkaç yüz yılda inanılmaz miktarda evrim geçirdiği, farklı türlere ayrıldığı ve bu sebeple tifüse sebep olan bakterilerin taksonomisinin oldukça karışık olduğu bilinmektedir⁶¹. Tifüs belası denilince akla hemen Sarıkamış'taki askerlerin bu hastalık yüzünden kaybedilmesi akla gelmektedir. Aksaray'da görülen ve tedavisi için Aksaray'ın bağlı olduğu Niğde Livası'nın bütçesinden pay istenen tifüs hakkında maalesef ayrıntılı bilgiye sahip olunamamıştır. Osmanlı Arşivi'ndeki özetler içerisinde lekeli humma (tifüs) hastalığıyla alakalı hızlıca bir göz atmanın neticesinde bile Osmanlı Devleti'nde hastalıktan epeycebî-zar olduğu fark edilebiliyor. İşin daha da ilginç ise her ne kadar Balkan Savaşları sonunda sınırları

⁶¹<https://evrimagaci.org/typhus-tifus-670> (24.12.2018/22.25), Tifüs kelimesi, Yunancada (Yun: typhos) "dumanlı, puslu" anlamına gelmektedir. Bunun sebebi, tifüse yakalananların zihinlerinin bu şekilde dumanlı olması ve farkındalık seviyelerinin çok düşmesidir. Bunun sebebi aşırı şiddetli baş ağrıları, akut kafa karışıklığı hali (deliryum), buna bağlı olarak davranışlarda değişme, yüksek ateş ve benzeri vücudun sistemlerini alt üst edecek özellikleri olmasıdır

daralsa da günümüze göre oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı'da görülen tifüs belasının görülme tarihlerinin 1910-1920 arası olmasıdır.

Aksaray'da görülen tifüsün tedavisi için yapılan harcamaların nereden karşılanacağı 1. Dünya Savaşı'nın yaşandığı bir dönemde elbette problem olmuştur diye düşünülebilir. Çünkü yokluğun içinde bir de savaşın başlamasıyla devlette para kalmadığını hesap etmek zor olmasa gerektir.

Niğde Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 13 Mart 1916 tarihli ve mutasarrıf Nazım imzalı yazıdan Aksaray Kazası'nda görülen lekeli humma [tifüs] hastalığıyla mücadele esnasında harcanan paranın, 1915 yılı Niğde Livası bütçesinden karşılanmasının uygun olacağını düşünüldüğünü görülmektedir (BOA, DH.UMVM,37/37-1). Yaklaşık bir hafta sonra (22 Mart 1916 tarihli) Dâhiliye Nezareti'nden Niğde Mutasarrıflığı'na yazı gönderilerek bahsedilen paranın bütçeden ne şekilde harcanağı sorulmuştur (BOA, DH.UMVM, 37/37-3). Martta başlayan bu yazışmayla alakalı ulaşılabilen en son belge 3 Nisan 1916 tarihlidir. Niğde Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda mevzubahis paranın Konya Vilayeti bütçesi yerine Niğde Livası bütçesinden karşılanmasının uygun olacağı izah edilmektedir (BOA, DH.UMVM, 37/37-2).

5.1.2.Tifo

Vilayet Gazetesi'ndeki haberlerden tifonun Aksaray'da çok can yaktığı görülmektedir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürü Şükrü Bey 1929'un Ağustos'unda "Tifo Hastalığı Var Dikkat" başlıklı yazısında hem hastalık hakkında bilgi vermiş hem de nasıl korunulması gerektiğini izah etmiştir (AVG, 28 Ağustos 1928:2).

1930 başlarındaki bir habere göre Alayhanı Karyesi'nde tifonun olduğu köy kâtibi tarafından bildirilmiştir. Bunun üzerine yetkililer hemen Alayhan'a giderek incelemelerini yapmışlar ve 12 kişinin tifo olduğunu tespit etmişler. Buna sebep olanın da çeşmeden içilen su olabileceği düşünülmüş. Su, tahlil için Konya'ya gönderilmiş. Ayrıca Alayhan Karyesi (köyü) ahalisine de tifo aşısı yapılmış (AVG, 22 Kanunusani 1930:3)⁶². Bir hafta sonra yayınlanan gazetede Sıhhat Müdürü Şükrü Bey tifonun hafife

⁶² Haber şöyledir: "Alayhanı karyesinde hastalık olduğu köy kâtibi tarafından bildirilmesi üzerine sıhhat dairesince mahalline sıhhat memuru gönderilmiş ve hastalığın mahiyeti şüpheli bulunduğu haber alınması üzerine sıhhati umumiye ile fevkalâde alâkadar değerli sıhhat müdürümüz Şükrü Bey refakatlerine Hastane Operatörü Cevat ve sıtma mücadele tabibi Ferudun Nafiz Beyleri ve bir de sıhhat memuru olarak Alayhanı karyesine gitmişler ve tetkikatları neticesi yatan hastaların on ikisinin tifo olduğu ve hastalığı karyenin çeşme suyundan aldıkları ihtimaline meb'ni sudan alınarak beray-ı tahlil Konya'ya gönderildiği gibi karyenin çeşme hazinesi fenni bir surette tathir ettirilmiş ve karyenin umum halkına tifo aşısı tatbik olunmuş ve hastaların tedavisi ve lâzım gelen tedabirin ittihaşı için karyede bir

alınmaması gerektiğini vurgulayan bir açıklama daha yapmıştır (AVG, 29 İkincikanun 1930:1).

Alayhan'daki hadiseden sonra yine tifo ile ilgili haber vardır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü'nden “Tifo Aşısı” başlıklı kısa duyuruda “Bu mevsimde merkezde birkaç tifo hastalığı vakası görülmüştür. Hastalık olan mahalle halkına ve müessesata umumiyetle aşı tatbik edilmektedir. Sıhhat dairesinde hergün öğleden sonra müracaat edeceklere aşı tatbik edileceği ikazı yapılarak Aksaraylının dikkatli olması istenmiştir (AVG, 26 Mart 1930:1).

Bu ikazlardan, bilgilendirmelerden yaklaşık bir buçuk yıl sonra Sıhhat Müdürlüğü'nden yapılan duyuruda yine tifonun görüldüğü belirtilmiştir. “Tifo Var Aşılanalım” başlıklı kısa ilanda şöyle denilmiştir: “*Şu günlerde Merkezi kasabada bir iki tifo vakası görülmüş ve tifo olan hane ve aynı mahalle halkına aşı yapılmışsa da genellikle bu hastalıktan korunmak için halkın aşılanması gerekmektedir. Sıhhat dairesinde öğleden sonra akşama kadar müracaat edeceklere meccanen tatbik olunacağı ilan olunur*” (AVG, 25 Teşrinisani 1931:4).

Gazetenin 18 Mart 1931 tarihli sayısında Sultanhanı'ndan gelen bir tifolu hastanın vefat etmesinden sonra tedbirler artırılmıştır. Habere göre, birkaç gün evvel vilayet merkezindeki Ali Çavuş'un hanına Sultanhanı Karyesi'nden gelen bir hasta tifoludur ve handa vefat etmiştir. Bunun üzerine adı geçen hanın tüm odalarında ilaçlama ve tifo aşısı yaptırılmıştır. Sultanhanı'nda tifo hastası daha çok var mı diye merak edilerek araştırma yapılması ve eğer varsa tedbirler alınması için Sıhhat Müdürü Şükrü Bey ve Doktor Arif Bey gitmiştir. Özellikle kuyu suları incelenmiş ve köylülere aşı yapılmıştır. Başka tifolu olmadığı da belirtilmiştir (AVG, 18 Mart 1931:4).

Aynı yılın sonunda yine tifodan bir ölüm daha gerçekleşmiş. “Çakal oğullarından İbrahim Efendi'nin oğlu genç muallimlerden Abdülkadir Bey tifodan dolayı 21 yaşında iken vefat etmiş” haberi “Çok Acıklı Bir Ölüm” başlığı altında verilmiştir (AVG, 18 Teşrinisani 1931:2).

Başka bir tifolu ise kurtulmuştur. Tifoya yakalanan ama tedaviyle kurtulan kişi günümüz tabiriyle başsavcıdır. 19 Nisan 1930 tarihli gazetede “Teşekkür” başlığı altında hastalıktan kurtulmasına vesile olanlara şükranları arz etmiştir (AVG, 9 Nisan 1930: 4).

sıhhat memuru bırakılarak aydet edildiği ve beş günden beri yeniden hastalığa tutulan olmadığı gibi hasta olanlarda iadei afiyet etmek üzere oldukları haber alınmıştır”.(AVG, 22 Kanunusani 1930:3).

5.1.3.Sıtma

Tıp tarihini araştıranların çalışmalarına göre sıtmayla alakalı en eski bulgular neolitik döneme kadar götürülebilir. Yine Hititler döneminde görülen sıtmanın da dâhil olduğu pekDçok hastalık yüzünden Anadolu’nun nüfusu ciddi anlamda azalmıştır (Bayat, 2010:38,39).

Dünya Sağlık Örgütü’nün verileri ziyadesiyle önemlidir. 2017 yılında dünya genelinde sıtmalı sayısı 219 milyon iken 435.000 insan da hayatını kaybetmiştir. 3 milyar dolardan fazla bütçe sıtma (malaria) tedavileri, araştırmaları gibi işler için kullanılmıştır⁶³. Türk edebiyatının seçkin yazarlarının eserlerinde Anadolu’nun sıtmadan neler çektiğini okumak mümkündür⁶⁴.

II. Meşrutiyet’in ilk yıllarında Aksaray’ın Kaymakamlığını yapan Yahya Sezai Bey’in anılarında çok az da olsa sıtma hakkında bilgi bulunmaktadır. Bir yöneticinin şahitliği elbette önemlidir. Görev yapacağı Aksaray’a gelirken arabacının Aksaray için *"Aksaray'da kavak ağacı ormanı vardır. Herkes bahçe ve tarlalarına kavak ağacı diker. Bunlar büyür, orman olur. Sonra bunları keserler, kereste, tahta yaparlar. Aksaray'ın binaları hep bu kavak ağacı kerestesiyle inşa edilir"* diyerek bilgi vermesinden çok memnun olmuş. Hatta bu memnuniyetini *"O kadar hoşuma gitti ki! Demek Aksaray günlerce süren bu otsuz, susuz çölün yemyeşil, sevimli bir ormanı, adeta bu muazzam ovanın ciğerleri demektir"* ifadeleriyle belirtir (Yahya Sezai Bey, 2012:126).

Şehrin ortasından Aksaray Çayı’nın[Uluırmak] her katresi müthiş sıtma mikrobi taşır. Fakat şehrin içecek başka suyu olmadığından halk çaresiz, bu suyu içtikleri için, bilhassa yaz günleri sıtmasız tek insan bulunmaz ve hepsinin dalakları şiş, herkesin karınları şiş ve benizleri sapsarıdır.

1910’da göreve başladığında içme suyunun olmadığını ve bu yüzden ırmaktan su içildiği için sıtmalı olmayan neredeyse yok diyerek keskin bir tespit yapan kaymakam, görev yaptığı sürede şehrin bu sorununu çözdüğünü *"Getirilen su çok güzel bir su olduğundan artık çayın sıtma mikrobi dolu suyundan kimse içmediği için sıtma hastalığı kalmadı ve hasta olanlar da iyi oldu"* cümlesiyle iddia eder. Fakat buradaki ifadelerin hakikatle alakası -maalesef- yoktur. İlk geldiğindeki ifadelerinde nasıl herkes

⁶³ <https://www.who.int/malaria/en/-07.01.2020/21:40>

⁶⁴ Yaşar Kemal’in “Binbir Çiçekli Bahçe” ya da Orhan Kemal’in “Bereketli Topraklar” isimli romanlarında öğle sıcağında sıtmalının beyninin zonkladığını bir yandan da üşüdüğünü anlattığında gözünüzün önüne titreyen bir hasta gelir. (Kemal, 1972: 29.), (Y.Kemal, 2009: 120,121). Sadece Türk yazarlar bahsetmez haliyle sıtma belasından. Dostoyevski’nin eserinde de (Suç ve Ceza) sıtmanın ne kadar önemli bir hastalık olduğunu, hastayı nasıl perişan ettiği okunmaktadır. (Dostoyevski, 2015: 47, 51, 58).

sıtmalı ifadesi mübalağalı ise artık kimsenin sıtmadan mustarip olmadığını beyan etmesi de o derece mübalağalıdır.

Vilayet Gazetesi'nde sıtmayla alakalı şaşırtacak derecede haber bulunmaktadır. 1927'nin başlarından itibaren sıtmanın nasıl bir hastalık olduğu, bu hastalıklardan nasıl korunulması gerektiği ayrıntılı bir şekilde izah edilmiştir (AVG, 2 Şubat 1927; AVG, 23 Mart 1927; AVG, 6 Haziran 1928). "Aksaray'ın Şöhreti" başlıklı kısa bir yazıda sıtmanın halkın başına nasıl bela olduğu ironik bir şekilde izah edilmiştir: *"İki şöhreti vardır. Birisi terakkisi diğeri de hastalık menbaı oluşudur. Mektep, kütüphane, elektrik ve un fabrikası... Ama hastalık da bir hakikat. Herkes sıtmalıdır çünkü. Ve herkeste bağırsak kurdu vardır. Süt emen çocuklarda bile sıtma görülebiliyor"* (AVG, 23 Teşrinisani 1927:3).

Aksaray Vilayet Gazetesi'nde farklı konularda genellikle Cumhuriyetle "eski idare" diyerek Osmanlı kıyas edilmiştir. Mukayeselerden birisi de insan sağlığına verilen önemdir. 1914'te sıtmalı 1000 civarında çocuğa aşı yapıldığı salnameden öğrenilmektedir (KVS, 1914:343).

Sıtmaya yakalananların tadını sevmediklerini söyledikleri ama mecburen içilmesi gereken ilacı yani kinin'i nereden temin edeceklerini *Sıhhiye Dairesi'nin mevkileri şunlardı* başlığı ile belirtilmiştir.

- 1- *Hergün sabahdan öğleye kadar Minarecik Mahallesi'ndeki Muayene ve Tedavi Evi. Burada hastalar muayene olunur ve ilaçları verilir. Sıtması olanlar da kinin alır.*
- 2- *Belediye Dairesi'nde: Belediye sıhhiye memuru tarafından sıtması olanlara meccani kinin verilir.*
- 3- *Hükümet Konağı'nda sıhhiye memurları tarafından sıtması olanlara kinin verilir*(AVG, 3 Nisan 1929: 1).

Konya Sıtma Mücadele Heyeti Reisi Doktor Cevdet Aksaray'a gelince Vali ve Sıhhiye Müdürü Şükrü Bey'le birlikte tedkikatta bulunmak üzere sıtmalı köylere gitmişlerdir (AVG, 3 Nisan 1929:1). Konya Sıtma Mücadele Heyeti Reisi Doktor Cevdet'in sonraki tarihlerde yine tedkik ve teftiş için gelmiştir (AVG, 10 Temmuz 1929:3).

Haziran 1929'da mücadele heyeti çalışmalarına Dr. Baki Bey'in emri altında üç sıhhiye memuruyla başlamıştır. "İcab ederse sıhhiye memurları fazlalaştırılacaktır" ifadesinden sıtmayla mücadeledeki ciddiyet anlaşılmaktadır.

Gazetenin başka bir sayısında “Aziz Köylü!” başlığı altında sıtma mücadelesine başlandığı, mücadele doktorunun muhtarlara beyanname dağıttığı haberi vardır. Yine aynı haberde mücadele doktoru Baki Bey’in Aratol’da muayene ettiği 105 nüfus içinde 23 nüfusu dalaklı ve 5 nüfusu sıtmalı bulduğu yazılmaktadır. Doktor Baki Bey hastalara kinin dağıtmış. Kininlerin ne vakitler alınacağını tarif etmiş ve sıhhi öğütlerde bulunmuştur (AVG, 19 Haziran 1929:1). Muhtarların dağıttığı beyanname âdeti bir ilaç prospektüsüdür. İlacın nasıl kullanılması gerektiğinden, yan tesirinin olup olmadığı dahi bu metinde yazılıdır⁶⁵.

Sıtmayla mücadelenin hızlı ve tam olarak uygulanabilmesi için şu maddeler sıralanmıştır:

1. *Merkeze en az 3 memurun tahsisi,*
2. *Köyler için memur adedinin tezyidi,*
3. *Bir mücadele doktorunun daha gönderilmesi,*
4. *Geniş bir sahaya dağılan Sultanhanı, Amarat, Acem, Eşmekaya, Eski köylerinin bu sene tamamen muayenesini yapabilmek için mücadele emrine muvakkaten bir otomobilin temini elzemdır. Bu vesaittir ki mücadeleyi bihakkin temin eder*(AVG, 21 Ağustos 1929:3).

Dr. Baki Bey’in Manisa’ya tayininden sonra Dr. Feridun [Nafiz] Bey Aksaray’a atanmıştır (AVG, 11 Eylül 1929:2). Dr. Feridun Bey idealist bir doktor olmasının yanında tarihe, edebiyata meraklı birisidir. “Baysungur” mahlasıyla farklı konularda yazılar kaleme almıştır. Bunlardan birisi 28 Mayıs 1930’da yazdığı “Can Pazarı” başlıklı yazıdır. Bu yazıda sıtma mücadelesinde görevli memurların ne kadar gayret ettiği sonlarda verilen mesaj olsa da yazının genelinde Osmanlının son dönemlerinde insanların sağlığına verilen öneme, eczacı ve doktorların daha çok hatta tamamına

⁶⁵ *Aziz köylü! Görüyorsunuz ki, kendi öz ve halk hükümetimiz olan Cumhuriyet idaresi bir baba şefkatiyle bütün yaralarımızı sarıyor ve bizi her hususta kurtarmaya var kuvvetiyle çalışıyor. Kininin ufak kutusunu 20 kuruşa alıyordunuz. Bir okka kinin 50-60 liraya ancak alınabilir. Bu kadar pahalı olduğu halde bu kininleri hükümet parasız olarak ve doktoru köyünüze, kapınıza kadar göndermek suretiyle sizlere varıyor ve dağıtıyor. Sıhhatimizin kurtulması için hükümetin ne kadar masrafa katlandığını artık hesap edebilirsiniz. Maksat sizin kurtulmanızdır. Siz de çok dikkat edin. Doktorun söylediklerini unutmayınız. Ve kinin nasıl ve kaç saatte, kaç günde alınacağını tarif etmişse bu tarife göre hareket ediniz. Kinin doktorun dediği gibi alınmazsa fayda yarı kalır. Bir daha söyleyelim. Kinini doktorun tarif ettiği gibi almayacak olursanız hem hastalıktan kurtulamazsınız hem de hükümetin yaptığı ve yapacağı binlerce lira masraf yok yere gider. Masrafların beyhude yere gitmemesi ve hayatınızın kurtulması için doktorun söylediklerine göre hareket edin. Gebe kadınlar dahi kinin alabilir. Gebeliğe hiç tesiri olmaz. Hatta sıtmalı gebe kadınlara faydası vardır. Konya sıtma mücadelesi yapılmadan evvel Konya’nın bir köyündeki sıtmalı kadınların çocukları ölü doğar ve çocukları düşerdi. Fakat kinin almaya başlayınca hiç birisinin çocuğu ölmemiş ve hatta bu kadınlar ikiz çocuklar doğurmağa başlamışlardır. Yalnız doktorun tarifine göre kinin almak şarttır.*(AVG, 19 Haziran 1929:1).

yakınının Rum ve Ermeni'lerden oluşmasından kaynaklı problemlere de göndermeler vardır (AVG, 28 Mayıs 1930:2).

5.1.3.1.Sıtma Tedavisine Alınan Köyler

Aksaray Kasabası Merkezi, Karataş, Bağlı, Köremez, Sağır Tol, Yukarı Akhisar, Kazıcık, Seleciköşe, Hatipoğlu, Ateşaga, Aratol, Hamidiye Alaası, Darıhüyük, Kırıl, Ulukışla, Amarat, Sultanhanı, Eşmekaya, Akarca, Çağlak, Ağzıkarahan, Demirci, Gelegüle, Hıncı, Ağaçlı, Ilısu, Gücünkaya, Raşıtağa, İsmailağa, Gerentol, Mamasın, İhlara, Belisırma, Acem, Kızılkaya, Göstük (AVG, 13 Nisan 1932:1).

Sıtma Komisyonu 11 Haziran 1930 tarihinde Vali Yusuf Ziya Bey'in riyaseti altında toplantı yapmış. Sıhhat Müdürü, Mücadele Tabibi, Belediye Reisi, Nafia Mühendisi'nin hazır bulunduğu toplantıda bataklıkların kurutulması için önemli kararlar alınmıştır: (AVG, 18 Haziran 1930:1)

1-Bölcek ve Kergi Mahallerinin nihayetindeki bataklıklar, şehrin sıhhatını ve havasını bozduğu ve sıtma yuvası olduğu cihetle 15-65 yaşındaki bütün erkek nüfus yerli yabancı, beden ve nakden çalışacaktır. Nakdi bedel bir gün için 80 kuruştur.

2-Sivrisineklerin türemesine tarla hizmetini gören bütün çayırli harımlar, bu seneden itibaren kaldırılacaktır.

3- Çeşme ayaklarına kuyu yapılacak, lüzumsuz yere su akıtılmayacak çamaşır ve bulaşık yıkanmayacaktır.

4- Evlerin damındaki ot yığınları bu seneden itibaren kaldırılacak her çiftçi otunu balya halinde kapalı mahalde saklayacaktır.

5-Sine mezarlığındaki çayırli kaldırılacak, ölü gömülmesi yasağı devam edecektir.

6-Küçük mesaiye ait program bütün ciddiyetiyle tatbik edilecek mahalle muhtarları, zabıta-i belediye ve polis yardım edecektir⁶⁶.

Aynı gün sıtma mücadele tabibi Fedidun Nafiz Bey muhtarlara çalışmanın nasıl yapılacağını anlatmıştır. Muhtarlar mahallelerindeki bütün erkek 15-65 yaşındaki nüfus tayin edilen günde kazma, kürek, bel, araba ile işbaşına bizzat sevk edeceklerdir.

⁶⁶ Bu maddelerin altına gazete şu ifadeleri ilave etmiştir. “Güzel Aksaray’ımızın saf havasını bozan, halkın sıhhi, neşesini kaçıran bataklıklardan kurtulması için sıtma mücadele komisyonun mukarreratını yukarıda yazdık. Aksaray halkının kanunî olan bu emre büyük arzu ile koşacağını, memleketimizi sivrisinek yuvası, sıtma ocağı olmaktan tahlis edeceklerini umuyoruz. Vilayetimizi teşriflerinden beri birçok umran eserleri vücuda getiren faal valimiz bu sıhhi ve hayatî meseleyi de bütün kıymet ve ehemmiyetle tatbik muvaffak olacaklardır. Hükümetimizin bu alicenabane hareketine halkımız da azamî muavenette kusur etmeyecektir. Buna eminiz”. (AVG, 18 Haziran 1930:1)

Mesaiye başlanırken Valinin, Mücadele Tabibi ve Belediye Reisi'nin de hazır bulunacağı belirtilmiştir (AVG, 18 Haziran 1930:1).

Dr. Feridun Nafiz Bey'in çalışkanlığı ve disipliniyle sıtma mücadelesinin bir önceki seneye nazaran daha ilmî ve fennî esaslar dâhilinde ilerlediğini belirten gazete memnuniyetini belirtmeyi ihmal etmemiştir (AVG, 9 Temmuz 1930: 1)⁶⁷. Çalışmaların fayda verdiğini yine gazete haberlerinden öğreniyoruz. Özellikle sıtmaya sebep olan bataklıkların kurutulmaya başlandığı haber verilmiştir (AVG, 6 Ağustos 1930:2)⁶⁸. 1930 yılının Eylül ayında Dr. Feridun Nafiz Bey'in gayretlerinin netice verdiğini de şu şekilde haber vermiş gazete: “*Konya Mıntıkası Sıtma Mücade Heyeti Reisi Cevdet Bey, mıntıkanın su mühendisi Sabri Bey’le Aksaray’a ve köylerindeki sahayı gezmiş. Feridun Bey’in yazıları ve müdahaleleri ile son aylarda Aksaray Sıtma Mücadele Dairesi’ne 9.000 kişi gelmiş*” (AVG, 10 Eylül 1930:4).

“Adana’dan Gelen Sıtmalılar” başlığı altında verilen haberden Aksaray’a farklı bir sıtmanın da bulaşma ihtimali belirtilmiştir. Haber aynen şöyledir:

Aksaray’ın merkezine tabi ve ekserisi dağlık olan köylerden birçok halk Adana’ya gitmişler, orada bir haylisi çalıştıkları toprak işlerinde sıtmaya yakalanarak köyelerine dönmüşlerdir. Bu köylerde esasen sıtmalı yok gibi idi. Bu sene yağmurların fazla olması hasebiyle hemen her gün sivrisinek vardır. Binaenaleyh Adana’dan tropika sıtmasını yüklenerek gelen bu hastalardan temiz köylerimizde sıtma salgını yapacağı şüphesiz olduğundan hıfzıssıhha ve sıtma komisyonlar toplanarak bu mühim mesele üzerinde tedbirler alacağını işittik. Neticesini yazacağız(AVG, 19 Ağustos 1931:2).

⁶⁷ Başka bir sayıda kendisine verilen takdirname haberi mevcuttur:

“*Kıymetli bir memurumuza takdirname*

Sıtma mücadelesinde gösterdiği meşkûr ve müsmir faaliyetini zaman zaman kaydettiğimiz Sıtma Mücadele tabibi kıymetli doktorlarımızdan Feridun Nafiz Bey’in faaliyet ve mesaisi sıhhat ve içtimai muavenet vekâleti celilesi’nce şayan-ı takdir görülmüş ve mümaileyh aşağıya aynen koyduğumuz takdirname ile taltif edilmiştir. Bu kıymetli kardeşimizi samimiyetle tebrik ederiz”. (AVG, 19 Ağustos 1931: 1)

⁶⁸ “Kanal faaliyeti” başlıklı haber şöyledir:

“*Bir buçuk aydan beri devam eden küçük mesai, hasat mevsimi olduğu için, Ağustos iptidasında tatil edilmiştir. Tesrinievvelde tekrar başlayacaktır. Kanal, küçük kergide, mezbaha sokağının nihayetinden başlamış şehrin fazla sular ile harımların bitişiğindeki dağılğan bataklığını kurutmak maksadı ile açılmıştır. Sıhhat vekâletinin su mühendisi fenni proje, krokisini yapmış, o şekilde de yapılmıştır. 2224 metro tulinde açılan bu kanal hem tahliye ve hem de tefcir işini görecektir, bataklık kuruyacaktır. Kanal 4600 metro tulinde olacaktır. Kara su müntehasıdır. Vali beyefendi başta olduğu halde sıtma mücadele tababeti belediyenin sular memuru Kemal Bey sarfı mesei ederek işi muvaffakiyetle başarmışlardır. Memleket namına şükranla karşılarız. Teftiş mahallesindeki ırmaktan taşan sularla bu yolun istidadını gösteren diğer bir küçük bataklık, mezkur mahalle halkından küçük mesai günlerinde iştirak edemeyenlere doldurulmuştur. Böylelikle şehrin içerisindeki bir bataklık kurutulmuştur*”.(AVG, 6 Ağustos 1930: 2).

Aksaray Sıtma Mücadele Şubesi 1929 senesi birinci devre-yi mesaisinde 28 köy ve tolda 7.500 şahsın muayene etmiş ve bulduğu 4096 sıtmalıyı muntazaman tedaviye tabi tutmuştur.1930 senesinde saha-yı faaliyetine daha beş köy ithal etmek suretiyle kısmen inkişaf eden Aksaray Sıtma Mücadele Şubesi 11.500 şahsı muayene etmiş ve 5460 sıtmalıyı tedavi etmiştir. Mücadeleinin başlangıcı Haziran 1929'dur. Bu tarihten 1930 başlarına kadarki sürede Aksaray şubesindeki sıtmalıların tedavisi için 200 kiloya yakın kinin ve müstemilatı sarf edilmiştir.

Konya Mıntıkası Sıtma Mücadele Heyeti Reisi Cevdet Bey, Aksaray Sıtma Mücadele Şubesi çalışma sahasının genişlediği ve Dağılgan bataklığının da kurutulabilmesi için vilayet bütçesinden 5000 liralık bir tahsilatı rica ederek yazısını bitirmiştir (AVG, 28 Kanunusani 1931:1-2).

5.2.İçme Suyu

Suya, her din ve kültürde farklı bir mana yüklenmiştir. Onun Türk-İslam kültüründe kazandığı anlam ise bir başkadır. Su, tüm öğeleriyle, kültürün muazzam bir parçası olarak Osmanlı Devleti'nde zirveye çıkmıştır. Devlet adamları ve halkın anlayışında su, hayrât deryasına açılan bir kapı olmuştur (Sağır, 2016:447). Aksaray'da bu konuda günümüze ulaşmış bir vakıf kaydına rastlanılamamıştır. Senelerce Aksaray'ın ortasından geçen Ulurmak'tan sabah erkenden doldurulan suları içen Aksaraylılar daha sonraki saatlerde hayvanlarını da sulamışlardır. Osmanlı Aksaray'ının son günlerinde su temini için müslim-gayrimüslim birlikte gayret göstermişlerdir.

1890 sonlarında Aksaray'a toprak borularla su getirtildiği ve bu işi için II. Abdülhamid'in güvendiği isimlerden birisi olan Aksaraylı Hacı Ali Paşa'nın ön ayak olduğu söylenir. Bahsedilen suyun Ekecik Dağı'ndan getirildiği yazılmaktadır.Aynı Paşa'nın Ulu Cami önüne bir de şadırvan yaptığı kayıtlarda yer almaktadır (Erdal-Gül-Özdil, 2016:101,102).

1907 Mayıs'ına ait bir taahhütnamede Aksaray kasabasına (merkez) getirilecek tatlı su masrafı için kendi rızalarıyla katkıda bulunanların adları ve bunların bağışladıkları para miktarlarını gösteren liste ile bu kişilerin mühürleri bulunmaktadır (BOA, BEO, 3094 / 232037 – 2a).

Tablo:291907'de Su Getirilmesi İçin Yardım Sözü Verenler

Tatlı su işindeki masraf için yardım sözü verenler	Kuruş
Büyük Bölcek Mahallesinden Hacı Şerif Efendi	1.100
Bakkal Hacı Osman Ağa	1.100
Mirab Oğlu Mehmed Ağa	1.100
Çolak Oğlu Hasan Ağa	1.080
K. Bölcek Mahallesinden Rüşdiye Muallim-i Evveli İbrahim Efendi	1.000
Hatib Hacı Mustafa Efendi	800
Gürünlü-zade Niyazi Efendi	540
Nakkaş Mahallesinden Muhtar Mehmed Ağa	500
Hoca Hacı Mehmed Efendi	500
Celalbey-zade Vahid Ağa	440
Meydan Mahallesinden Sadık Bey	280
Divan oğlu Hacı Derviş Ağa	200
Teftiş Mahallesinden Sicillü-zade Hasan Efendi	700
Kasım oğlu Nuri Efendi	700
Sofu Hacı Mustafa Efendi	480
Çerdiğin Mahallesinden Kantarcı Hacı İsmail Ağa	150
Muhyiddin Efendi-zade Halid Efendi	170
Şamlı Mahallesinden Hacı Veysel Ağa	500
Terzi-zade Hacı Mehmed Efendi	500
Hamza Efendi-zade İsmail Ağa	440
Tımarhane Mahallesinden Osman oğlu Mustafa Efendi	500
Hüsref oğlu Mehmed Ağa	280
Şeyh Hamid Mahallesinden Müftü-zade Şükrü Efendi	500
Şehirhacısı-zade Mustafa Efendi	500
Şeyh-zade Galib Efendi	600
Mukavelat Muharriri Mustafa Efendi	500
Deveciyan Mahallesinden Hüseyin Efendizade Tahir Efendi	770
Osmanbey-zade Rıfat Efendi	750
Minarecik Mahallesinden Fakı-zade Hacı Mehmed Efendi	470
Minarecik Mahallesinden Fakı-zade İbrahim Efendi	470
Hacı Hasanlı Mahallesinden Banka Kâtibi Musa Efendi	340
Hacı Efendi-zade Mehmed Efendi	200
Kızılca Mahallesinden Kırşehirli oğlu Hasan Ağa	500
Çakır oğlu Ali Ağa	260
Sofular Mahallesinden Saatçi Hafız Efendi	400
Mahalle-i mezburdan Şeyh Gazi Ali Ağa	380
Paşacık Mahallesinden Hacı Osman Efendi-zade Ahmed Efendi	740
Hacı Hasan Ağa-zade Vehbi Efendi	500
Ali Buçukzade Abdurrahman Ağa	500
Bab-ı sağır Mahallesinden Hazine-dar-zade Rıza Efendi,	820
Kavurmacı oğlu Ahmed ağa	500
Kahveci Cafer Ağa,	500
Kergi Mahallesinden Ökçesiz-zade Edhem Efendi	680
Hacı Hakkı oğlu Aasan ağa	500
Helvacı oğlu Mahmud Çavuş	500
Sebil Mahallesinden Hacı Kani Efendi	600
Şeriye Kâtibi Eahir efendi	600
Çerçizade Edhem Efendi	760
Muhtar Muharrem Ağa	600
Hamidiye Mahallesinden Hacı Süleyman Efendi	860
Hamidiye Mahallesinden Muhtar Yakub Ağa	800
İsmail Ağa biraderi Ali	800

Ermeni Mahallesinden Mutaftyan Mihran Efendi	2.500
Hosirryan Sinakrim Efendi [ve] Vangel oğlu,	2.500
Lafciyan Parsih Efendi	1.500
Abacı oğlu Artin Efendi	1.500
Abacı oğlu Hacı Ağa Mahdumu Karabet Efendi	1.000
Muradyan Karabet Efendi [ve] Aogociyan agob	1.000
Yekûn	39.960

29 Mayıs 1907 tarihli belgeden Aksaray Kazası Bidayet Mahkemesi Mukavelat Muharrirliği'nin Aksaray'a tatlı su masrafını karşılamak için hazırlanan taahhüt senedinin onaylandığını öğrenilmektedir (BOA, BEO, 3094/232037-2c). Yaklaşık bir ay sonraki belge (25 Haziran 1907) Konya Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda tatlı su getirilmesi için inşaat çalışmalarına başlanması talimatının verildiği hakkındadır (BOA, BEO, 3094/232037-4). 6 Temmuz 1907'de Dâhiliye Nezareti ile Sadaret arasındaki yazışma (BOA, BEO, 3094/232037-5) devam ederken inşaat için gereken paranın Aksaray halkının vaat ettiğinden fazla olduğu ve bu eksik kısmın nasıl karşılanacağı Sadaret Makamı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne sorulmuştur (BOA, BEO, 3094/232037-1). 7 Mayıs 1907 tarihli belgede yapılacak masraflar ayrıntılı bir biçimde gösterilmiştir (BOA, BEO, 3094/232037-3a ve 3b).

İnşaat için gereken paranın tamamlanması meselesinde (BOA, BEO, 3094/232037-5) kurban derilerinden elde edilen paranın kullanılması fikri dillendirilmiştir. 22 Mart 1909 tarihli belgeden öğrenilmektedir ki Konya Vilayeti Meclis-i Umumisi'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda kurban derilerinden elde edilen paranın kullanılması için izin istenmiştir (BOA, DH.MKT, 2802/50-1). 1907'de başlayan yazışmalar görüleceği üzere 1909'a gelmiştir. 5 Mayıs 1909 tarihli ve Dâhiliye Nezareti'nden Konya Vilayeti'ne gönderilen yazıdaki "öncelikle keşfinin hazırlanarak evrakının gönderilmesi ve toplanan para miktarının bildirilmesi gerektiği" ifadeleri ise adeta tatlı su meselesi baştan başlamıştır (BOA, DH.MKT, 2802/50-2). 29 Haziran 1909 tarihli belgede yapılacak masraf kalem kalem gösterilmiştir. Yorgi Kalfa tarafından hazırlanan ve Aksaray Belediye Meclisi tarafından tasdik edilen rapor şöyledir (BOA, DH.MUİ, 15-2/34-2):

Tablo: 30 1909 Senesine Ait Su Borularının Masrafı

	Kuruş
3.907 metre pelesenk (?) boru (7, 5 ve 4 santimkutrularında)	45000
Mezkûr boru ve parçalar için kurşun ve katranlı sicim... (müteahhide verilen)	5000
Navlun (İstanbul'dan Konya'ya kadar)	5000
Yekûn	55000

Aksaray’da değiştirilmesi gereken su borularına yapılacak masraflar için tahsis edilen para miktarı ile bu paraların kaynağını gösteren 29 Haziran 1909 tarihli rapor şöyledir: (BOA, DH.MUI, 15-2/34-3)

Tablo: 31 Değiştirilecek Su Borularının Para Miktarı ve Kaynağı

	Kuruş
İanat (kurban derileri esmanı)	8000
[Aksaray] Belediye[si] varidatı fazlasından sarfına [Konya] Vilayet-i Celile[sin]den mezuniyet verilen	10000
[Aksaray Kazası] Mukavelat Muharrirliği’nden musaddak sened mucebince ahali tarafından taahhüd edilb tahsili emr-i aliye iktiran eden meblağ olub bi’t-tahsil komisyon sandığında mahfuz bulunan	37000
Yekûn	55000

14 Temmuz 1909 tarihli belgede (Konya Vilayeti’nden Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen yazı) isale edilecek su için toplam 3907 metre uzunluğunda demir borular döşeneceği, bu iş için toplam 55 bin kuruşa ihtiyaç olduğu, bu paranın 8 bin kuruşunun kurban derileri bağışından, 37 bin kuruşunun halkın bağışladığı paralardan ve 10 bin kuruşunun da Aksaray Belediyesi bütçesinden karşılanacağı yazılıdır (BOA, şD, 1766/21-3).Yaklaşık bir ay sonraki belgede (17 Ağustos 1909 tarihliDhiliye Nezareti’nden Sadaret’e gönderilen yazı) toprak su borularının demir borularla değiştirilmesinin nasıl czleceği izah edilmiştir. Bunun için toplam 55 bin kuruş gerektiği, bu paranın 45 bin kuruşunun kurban derisi ve para bağışı toplanarak temin edildiği, eksik kalan 10 bin kuruşun ise Aksaray Belediyesi bütçesinden karşılanmasının teklif edildiği ve bu teklifin uygun olduğu yazılıdır (BOA, DH.MKT, 2904 / 16; BOA, şD, 1766/21-2). 15 Eylül 1909 tarihli belge ise izah edildiği şekliyle su işinin czmnn uygun olduğuna şura-yı Devlet tarafından verilen kararı ihtiva eder (BOA, şD, 1766/21-1).

şura-yı Devlet tarafından alınan karar zerine Sadaret’ten Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen yazı gereğinin yapılmasıyla alakalıdır (BOA, BEO, 3640/272955-1).23 Eylül 1909 tarihli başka bir belgede Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa’nın konunun halledilmesi hususundaki emri kayıtlıdır (BOA, DH. MUI, 15-2/34-4). Emri alan Dâhiliye Nezareti, beş gün sonraki belgede (28 Eylül 1909) Konya Vilayeti’ne gereğinin yapılmasını yazmıştır (BOA, DH. MUI, 15-2/34-1). Bu belgeden sonraki tarihli belgenin yokluğundan dolayı uygulamanın nasıl olduğuyla alakalı bir şey tespit edilememiştir. Fakat 1914 tarihli Konya Vilayet Salnamesi’nde “Aksaray Kazası’nın ahvâl-i sıhhiyesi” başlığı altında 1907-1909 arasındaki yazışmaların neticesini bulanabilmiştir.1914’ten önce tatlı suyun cşmelere dağıtıldığı salnameden öğrenilebilmektedir: “şuruba (içmeye)

mahsus olan su, kasabaya kısmen toprak künkler kısmen de demir borularla isale ve çeşmelere tevzi' edilmektedir. Havâic-i saire için hanelerden akan sulardan istifade ederler"(KVS, 1914:343).

Ayrıca 1911 tarihli Babalık Gazetesi'ndeki bir haberde uzun süren su meselesinin çözüldüğüne dair bilgi kırıntısı bulunmaktadır. Ermeni vatandaşların su için yaptıkları yardım haricinde Zinciriye Medresesi'nin batısında bulunan ve Ortaköy eşrafından Battal Paşa-zâde Hüseyin Paşa'nın da (Hacı Ali Paşa'nın kardeşi) sahibi olduğu hamama su gelmesinden dolayı 70 lira yardımda bulunduğu 26 Haziran 1911 tarihli Babalık Gazetesi'nde kayıtlıdır(Babalık, 26 Haziran 1911:3)⁶⁹.

5.2.1.1920'li Yıllarda Su Meselesi

Daha önce de belirtildiği gibi özellikle 1926-1933 yılları arasında en önemli bilgi kaynağı Aksaray Vilayet Gazetesi'dir. İçme suyu ya da tarlaların sulanmasıyla alakalı kaynaklar hakkında az da olsa gazetede haberler yer almaktadır. Bu haberler değerlendirilecektir.

Yaz aylarında yağışın azlığı, suyun buharlaşması gibi faktörlerden dolayı suyun azaldığı bir hakikattir. Aksaray'da da bu azalma söz konusudur. 1927 Ağustos'undaki bir haberde suyun azalmasından dolayı çeşmelerin başında saatlerce beklediği ve suyu çoğaltabilmek için belediyenin çalıştığı kaydedilir (AVG, 17 Ağustos 1927:3). Her yaz neredeyse aynı durumun yaşandığı Aksaray'da 1929 Ağustos'unda da benzer bir haber vardır ve yine azalan suyu artırmakla alakalı çalışma yapıldığı vaadi/haberi vardır (AVG, 13 Ağustos 1929:2)⁷⁰.

Neredeyse her yaz suyun azlığı mesele olunca 1930 Ağustos'unda vali vekili Mektupçu Hilmi Bey'in riyasetinde Heyet-i Sıhhiye, Zabıta ve Belediye ile toplantı yapılmıştır. "Resmi Tebligat" başlığı altında dört maddeden oluşan kararı açıklamışlar ve bu karar da gazetede yayınlanmıştır. Buradan öğrenilmektedir ki Aksaray merkezin

⁶⁹ "Aksaray'a isale edilmiş olan sudan bir kısmı Ortaköy eşrafından Battal Paşa-zâde Hüseyin Paşa'nın dâhil-i kasabadaki hamamına verilmesinden dolayı mumaileyh tarafından yetmiş lira i'ta kılınmış ve bu para ile su komisyonunun inşasına tevessül ettiği dört mağazanın ikmalî kuvve-i karibeye gelmiş olduğu gibi mahall-i Ermeni vatandaşlarımızın da su yolu mesarîf-i tamiresinin teminine medar olacak akar vücuda getirilmek üzere kendi aralarında bir iane defteri küşad ile yüz elli derç ve teslim ettikleri semi'a-res memnuniyetimiz olmuştur". (Babalık, 26 Haziran 1911: 3).

⁷⁰ "İçmeğe mahsus suyumuz azalmaktadır. Bu su meselesini de hal için çalışacağız. Herhangi bir yangın ihtimaline karşı istifade etmek üzere bu sene çarşı içinde iki su deposu ve ayrıca iki çeşme yapılması takarrür etmiştir".Suyun azlığı bir hakikat olunca 1928 Eylül'üne ait bir haberden bazıları için yeni bir iş ortamı oluşmuştuğunu öğrenilmektedir. "Memurin Beylere" başlığı altındaki ilan günümüzün damacana ile su satanlarını göz önüne getirmektedir: "Çeşmelerimizin en mazbutundan ve kapalı ve temiz tenekeler içinde olmak şartıyla günde 4 tenke su, ayda 1 Lira ücretle arzu edenlerin evlerine muntazaman götürülecektir. Arzu eden zevatın matbaamızda Tahsin Efendi'ye müracaatları" . Bu hizmet sadece memurlara mıydı yoksa parası olan herkese miydi bilinmemekle birlikte su kıtlığının insanları çarelere aramaya yönelttiği bir hakikattir.(AVG, 13 Ağustos 1929:2).

suyu özellikle yaz günü azalmış ve halkın ihtiyacına kâfi gelmemektedir. Azalmış suya Ekecik Yeniköy civarında bağlar içerisindeki kaynak suyun ilave edilmesi uygun olacaktır. Ama bu işlemten önce suyun direkt olarak kaynağından ve iki su karıştıktan sonra olmak üzere iki ayrı tahlil yapılması ve masrafın belli bir kısmının da belediye tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır (AVG, 6 Ağustos 1930:1)⁷¹. Bu toplantı öncesinde, yaklaşık iki ay evvelindeki bir haberde çeşme sularının boşa akıtılmaması konusunda halk ikaz edilmiştir. Hem suyun yaz ayında çok daha kıymetli olması hem de akan suyun birikinti yapmasının da sıtmaya sebep olduğu sıklıkla vurgulanmıştır (AVG, 11 Haziran 1930:4).

Yaz aylarında insanların su azlığından dolayı zorluk yaşamaması için resmî kurumlar (Valilik ve Belediye) yanında bazı insanlar da gayret göstermiştir. 1931 Ağustos’undaki bir haberde “Hayırsever Bir Hanımın Teberru” başlığı altında şu ifadeler okunmaktadır:

Sebil Mahallesi’nin Kalealtı sokağında yaptırılacak bir çeşmeye sarf edilmek üzere Osman Bey-zade Rifat Efendi’nin refikaları Lütfiye Hanım tarafından belediyemize 120 lira teberru edilmiş ve belediye bu para ile 165 metrelik bir sahaya demir boru ferş ve kalealtı sokağında asrî bir çeşme inşa ettirmiştir. Bu hayırsever hanıma teşekkür ederiz(AVG, 26 Ağustos 1931:2).

Yine 1920’li yıllarda Elmas Hanım (Tapan) tarafından Anadolu Selçukluları Döneminde inşa edilmiş ve bir ara pamuk satıldığı için “Pembe/Pamukhan” olarak bilinen Kılıç Arslan Hanı (şehiriçi hanı) içerisinde sebil yaptırmıştır⁷². Aksaray’ın kuzeyinde yer alan, asırlar öncesinden beri insanların istirahat ettikleri “Tuzlusu” namındaki kaplıcaların hemen yakınına da 1931 Temmuz’unda çeşme yapılmıştır(AVG,

⁷¹Su ihtiyacı üzerine vali vekili mektupçu Hilmi Beyin riyasetinde içtima eden Heyet-i Sıhhiye ve Zabıta ve Belediye berveçhi atı kararı ittihaz etmiştir.

1 – Kasabanın içme suyu şu mevsimde azalmış ve halkın ihtiyacına gayri kâfi bir hale tenezzül etmiş olduğundan Ekecik Yeniköy civarında bağlar içerisinde nebean eden çeşme suyundan kasabaya câari suya ilavesi.

2 – İşbu ilâve edilecek suyun kimyevi tahlilinden mukaddem harcırahı belediyeden verilmek üzere mahalline Heyet-i Sıhhiye giderek karışmadan ve karıştıktan sonra iki renk taam ve süveri saire ile kabil-i şurup olup olmadığı hakkında evvel emirde rapor itası.

3 – Suyun bir an evvel kasabaya gelecek suya ilâve için belediyenin müstacelen amele ve malzeme çıkarak bu hususun teminine hasrı mesai etmesi.

4 – Suyun miktarı tezayül edip halkın ihtiyacı temin edilmesi için geçecek birkaç günlük zaman zarfında halkın ırmak ve kuyu sularını doğrudan doğruya içmeyerek kaynatarak içmesi gibi hususat karargir olmuştur.(AVG, 6 Ağustos 1930:1).

⁷² Orhan Tapan ile yapılan görüşmedeki beyan haricinde tezin yazarının arşivinde çeşmeyi gösteren iki farklı fotoğraf vardır.

8 Temmuz 1931:4)⁷³. Gazetede köylerdeki çeşmelerden de -birisi Alayhan'dan diğeri de Yaprakhisar'dan olmak üzere- iki haber vardır. “Alayhan Karyesi Heyet-i İhtiyariyesi”nin teşekkürle bildirdiğine göre harap olan çeşme hayırseverler tarafından tamir ettirilmiştir (AVG, 18 Nisan 1928:4)⁷⁴. Yaprakhisar'daki çeşmenin suyunun da çok soğuk olduğu kaydedilmiştir (AVG, 22 Ağustos 1928:3).

⁷³ “Boğazdaki kaplıcaya halkımızın öteden beri rağbeti vardır. Hem tenezzüh hem istihmam için bu hamama gidenler kaplıcada tesisat mevcut olmayışından rahatsız oluyorlardı. Halkın bu temayülünü takdir eden belediyemiz bir haftadan beri kaplıcada tamirat yaptırıyor. Hamamın dâhili kısmı büyütülmüş ve çimento ile muntazam bir surette tamir edilmiştir. Suyu istenildiği vakit tamamen boşaltılması için de tesisat yapılmıştır. Kaplıca dâhilinde localar yapıldığı gibi kaplıca civarında içilecek sudan bir de çeşme yaptırılmıştır. Halkımızın hem kaplıcadan ifadelerini temin hem de oranın bir tenezzüh ve mesire haline gelmesi için ileride daha güzel olması için ağaç garsiyatı (ağaçlandırmalar) da yapılacaktır. Belediyemiz bu kaplıcaya yolcu taşıyacak olan otomobillerin fiyatlarını da murakabe altında bulunduracaktır”. (AVG, 8 Temmuz 1931:4)

⁷⁴ “İsmine nazaran herhalde kadim ve tarihi bir köy olan Alayhan'da mevcut çeşmemiz senelerden beri harap halde kalmış ve zavallı halkımızın bu yüzden uğradığı mezhim ve müşkülât tahmil edilir belalardan değildi. Bugün devr-i cumhuriyette karyemiz şeraf ve eshab hayratından Bektaş oğlu Ahmet, biraderi İsmail ve İsmail Bey-zade Ziya ve mahdumu İsmail kadı-zade Molla Mehmet Bey ve efendilerin kise-i hamiyetlerinden gösterdikleri fedakârlıklar neticesinde ihya edilmiştir. Mumaileyhe alenen teşekkür ederiz”. (AVG, 18 Nisan 1928: 4).

ALTINCI BÖLÜM

DOĞAL AFETLER

6.1.Sel Felaketleri

Seylab ifadesiyle kullanılan sel veya su baskını her zaman yaşanması mümkün doğal olaylardandır. Aşırı yağışların akarsu, göl ve dereleri olabildiğinden fazla doldurarak, bu suların kenarına kurulmuş yerleşim bölgelerine ve tarım alanlarına zarar vermesiyle âfet haline gelebilen sel tarih içinde birçok kez ülkemize zarar vermiştir. Sel baskınları tarihin her döneminde yeryüzünün değişik bölgelerinde ortaya çıkan doğal afetlerden birisidir. Osmanlı döneminde Anadolu ve Rumeli’de bulunan çok sayıda yerleşim biriminde yılın her mevsiminde ve bilhassa yaz ve ilkbahar aylarında önemli miktarda sel baskını meydana gelmiştir. Sel baskınları genellikle şiddetli yağmurlardan veya akarsularda meydana gelen taşkınlardan sonra görülmektedir (Gül-Özdil, 2013:215).

Osmanlı dönemi kayıtlarında Aksaray’da meydana gelen sel felâketi üçtür. 1777, 1863 ve 1911 yıllarındaki bu sel felâketlerinden başka sel olduğu kuvvetle muhtemelse de elde belge olmadığından şimdilik bu üç sel felaketi hakkında bilgi bulunmaktadır. Cumhuriyet dönemindeki sel felaketleri birazdan anlatılmaya çalışılacaktır. Fakat öncesinde araştırma sınırları dışında kalan 1777 ve 1863 sel felaketi hakkında kısaca değerlendirmede bulunulmuştur.

1777 yılındaki sel felaketinde Aksaray,belgeye göre perişan olmuştur. Kendi imkânlarıyla bu acının dindirilmesinin imkânı yoktur ve devlet katından yardım istenmektedir. Padişaha gönderilen yazının son kısmına “fukara ahali, padişah’ın merhametine sığınmıştır” ibaresi eklenmiştir ki, halkın ne durumda olduğunu göstermesi bakımından oldukça mühimdir (BOA, HAT, 19 / 880).

1863 yılında meydana gelen sel felaketi için o günün şaşkınlığı ve çaresizliği içerisindeki Aksaraylılar’ın bir belgedeki şu ifadeleri durumun vahametini hissettirmektedir: “İkinci Nuh Tufanı sayılabilecek bu sel nedeniyle, halk perişan olmuş ve çoluk çocuk, kadın erkek herkes yalın ayak başı açık şekilde ve feryatlar içinde dağlara veya yüksek yerlere kaçışmıştır” (BOA, MVL, 649 / 42 – 2).

6.1.1.1911 Sel Felaketi

Bütün Anadolu’da olduğu gibi 1911 kışı Aksaray’da da çok şiddetli geçmiş yoğun kar yağışı yaşanmış ve Ocak ayı sonlarında soğukluk -25 dereceye kadar düşmüştü. Bu şiddetli soğuklar nedeniyle Aksaray’ın ortasından geçen Melendiz Çayı

donarak buz tutmuş ve sekiz gün bu halde kalmıştı. Şehir içindeki ulaşımın bile kesintiye uğradığı bu sıralarda Melendiz Çayı sadece donmakla kalmamış, yağın karların da etkisiyle 10 arşın (6,8 m) kadar yükselmişti. Şiddetli soğukların yaşandığı Şubat ayı başlarında muhtemelen yağmur yağışı neticesinde nehir yatağı üzerinde yükselen ve donan buzların erimesi, büyük bir taşkına ve ardından Aksaray'a önemli derecede zarar veren büyük bir sel felaketine yol açmıştı. 1777 ve 1863 sel felaketleri yoğun yağmur yağışı sebebiyle 1911 afeti ise yoğun kar yağışı ve donan nehrin su seviyesinin yükselmesinden dolayı yaşanmıştır (Satılmış, 2017:137). Belgede, yüksekteki 5-6 mahalle dışında Aksaray kasabasının tamamen sular altında kaldığı kaydedilmektedir (BOA, DH.MTV, 52-2/31-11).

17 Şubat 1910 tarihli ve Dâhiliye Nezareti'nden Ticaret ve Nafia Nezareti'ne gönderilen yazıda nehrin taşmasından dolayı tahrip olan nehir setlerinin acilen tamir edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH.MUI, 66-1/33). Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen yazıda ise Melendiz Nehri'nin taşmasından dolayı zarar gören ve tüm erzakları yok olanların ihtiyaçlarını karşılamak için acilen yardım istenmiştir (BOA, DH.MTV, 52-1/14-1). 132 hanede 530 nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için 30.000 kuruşluk bir ödenek gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH.MTV, 52-1/14-2). Fakat gün geçtikçe yaraların sarılması için Aksaray halkına yapılacak yardım miktarının artırılması ve acilen 50.000 kuruş gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH.MTV, 52-1/14-3). Bahsedilen miktarın aciliyetini belirten bir telgraf da Papaz Mesrob imzalıdır (BOA, DH.MTV, 52-2/31-3). Bu yazışmalar sonrasında 25.000 kuruş gönderilmiştir. Konya Valisi'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta bu miktarın yetersiz olduğu vurgulanmıştır (BOA, DH.MTV, 52-2/31-4; BOA, DH.MTV, 52-2/31-9; BOA, DH.MTV, 52-2/31-10; BOA, BEO, 3861/289549; BOA, DH.MTV, 52-2/31-5; BOA, DH.MTV, 52-2/31-8). Fakat bu ödenek gecikince 28 Şubat 1911 tarihli belgede belirtildiği gibi Aksaray Kazası naibi [kadısı] ve diğer görevliler selzedelerin ihtiyaçları konusunda Meclis-i Mebusan'a telgraf çekmişlerdir. Talep edilen 25.000 kuruş tutarındaki ödenek hakkında, Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e yeni bir yazı daha gönderilmiştir (BOA, DH.MTV, 52-2/11; BOA, DH.MTV, 52-2/31-6; BOA, BEO, 3863/289686). Bu talebe cevaben 20 Nisan 1911 tarihli belgede Maliye Nezareti'nden Sadaret'e selzedeler için Konya Vilayeti Defterdamlığı'na 25.000 kuruş havale edildiği yazılıdır (BOA, DH.MTV, 52-2/31-7). 26 Nisan 1911 tarihli belgede ise selzedelere dağıtılacak 25.000 kuruş için hazırlanan havalenamenin gönderildiği kaydedilmiştir (BOA, DH.MTV, 52-2/31-2). 25 Temmuz 1911 tarihli ve Maliye Nezareti'nden

Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda aslında zararın çok daha fazla olduğu anlaşılmıştır (BOA, DH.MTV, 52-2/31-1). Aksaray'da yıkılan 261 hanenin yeniden inşası için 171.000 kuruş gerektiği belirtilmiştir (BOA, BEO, 3909/293138-3; BOA, DH.MTV, 52-2/31-13).

1911 sel felaketinde Aksaray'da bulunan yirmi altı mahalleden yirmisi sular içinde kalmakla birlikte on ikisi büyük tahribata uğramıştır. En fazla hasar, sırasıyla Teftiş (Hashas), Küçük Bölcek, Ermeni, Sofular ve Nakkaş Mahallelerinde meydana gelmiştir. Bu sel afetinde 261'i ev olmak üzere en az 512 bina yıkılmış ya da ağır hasara uğramıştır. Diğer bir ifadeyle o dönemde Aksaray'da bulunan evlerin dörtte biri harap olduğu söylenebilir. Mevcut zararlar göz önüne alındığında 1911 sel felaketi, 1777 ve 1863'tekilerden sonra Aksaray'ın bilinen üçüncü büyük sel afetidir (Satılmış, 2017:143).

6.1.2.1929 Sel Felaketleri

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivleri'nde ülkenin farklı yerlerinde yaşanan sel felâketleriyle alakalı ziyadesiyle kayıt bulunsa da Aksaray şehri hakkında mezkûr arşivde belge yok denecek kadar azdır. Cumhuriyet Dönemi Aksaray'da tespit edilebilen ilk sel felakati 29 Mayıs 1929 tarihli dir. Felaketin yaşandığı günlere kadar Aksaray Vilayet Gazetesi'nde kuraklıkla alakalı haberler vardır. Bu yağmursuz geçen günler sonrasında yağmura kavuşan Aksaray bu defa da sel felaketiyle karşı karşıya kalmıştır. Aşırı yağın yağmurlar 29 Mayıs 1929 akşamında Ulu ırmağı taşırmış ve sele sebep olmuştur. Evleri tehdit altındaki halk, evlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Gazetenin ilk sayfasında yer alan bu haberden selden en çok etkilenen mahallenin Bölcek olduğu öğrenilmektedir. Saatlerce süren sel korkulan zararı vermemiştir. Gazetede haberinde, selin zararının az olduğunu belirtmek için haberin başlığında *Ulu ırmağın dehşetli ve azgın bir halde tuğyan ederek Aksaray'ı tehdit etti. Lehülhamd zayıfat azdır* ifadeleri tercih edilmiştir. Aynı sayıda Aksaray Valisi Yusuf Ziya Bey'in bir beyannamesi mevcuttur ve bunu yayınlayan gazete bir değerlendirme de yapmıştır (AVG, 5 Haziran 1929:1)⁷⁵.

⁷⁵ Adı geçen beyanname şöyledir:

“Yetmiş seksen seneden beri bir misli daha vaki olmadığı bazı yaşlı zevat tarafından beyan edilen dün geceki sel afetine Gazi Paşa Caddesi'nin rehakârlığını [kurtarıcılığını] gözümüzle gördük. Kasabanın yarıdan fazla toprak evleri ve milyonlarca servetini lehülhamt hasardan kurtardı. İşte cumhuriyetin feyizkâr mesai ve eserleri görülüyor ki: tabiata galebe çalmak kabil imiş. Muhterem halkımız biraz daha gayret ve ederse az zamanda Ulu ırmağımızın iki taraf rıhtımı yapılacak. Zaman zaman böyle çılgınlık yapan Ulu ırmağımız, altın ırmağımız, nur ırmağımız kuzu gibi olacaktır. Ancak muhterem halkımızdan bilhassa şunu rica edeceğim ki böyle afet zamanlarında seyirci ve bigâne kalınmasın. Hayatta

Sadece bir hafta sonra yeniden sel felaketi yaşanmıştır. Vilayet Gazetesi bir hafta önceki ile kıyas edip ikincisinin çok daha zarar verdiğini yazmıştır (AVG, 12 Haziran 1929:3). Şehrin çok mühim ve dehşetli tehlike geçirdiğini, Ulurmak'ın müthiş ve azgın bir halde Aksaray'ın hemen hemen yarısını sular altında bıraktığını yazan gazete halkın sel felaketine hazırlıksız yakalanmasını şöyle anlatır: “*Başı açık, yavruları kucağında ve yarı bele kadar sular içinde evlerinden müthiş çığlıklar içinde iç ve yüksek mahallelere kaçıştı. Nüfusça zayıt olmadıysa da bahçelerinin yüzde ellisi harap oldu ve birçok evler yıkıldı. Birçok evler de yıkılmaya mahkûm oldu zarar ve hasar çoktur*”.Gazetenin aynı sayfasında bir kişinin hayatını kaybettiği kaydedilmektedir. Yazının devamında bir hafta önceki sel felaketi ile kıyaslama yaparak geçen haftaki afetin yenisine nispeten zararının az olduğu vurgulanmıştır. 12 Haziran 1929 tarihli gazetede “dün saat on altı buçuktan itibaren fazla akmaya başlayan Ulurmak on dokuza doğru müthiş yükselmiş ve Aksaray'ı tehdit etmeye başlamıştı” ifadesinden bahsi geçen sel felaketinin tarihinin 11 Haziran 1929 olduğu anlaşılmaktadır.

Sel felaketini bir hafta sonra yeniden yaşamak zorunda kalan Aksaraylıların geçen haftaki gibi çok zarar vermeyecek bir yağış sandığını yazan gazete buna göre bazı tedbirleri aldığını ve evlerine, bahçelerine su girmemesi için küçük setler yaptığını da ilave etmiştir. Yağışların devam etmesiyle akşama doğru 19.30 sonrasında Ulurmak'ın azgın bir halde her taraftan taşıdığını ve sokaklara, mahallelere, evlere hücum ettiği kaydedilen yazının devamı şöyledir:

Öyle bir haldeki oldukça mürtefi olan sokaklarda insanları ve önüne gelen her şeyi sürükleyip götürüyordu. Yarım saat zarfında dört beş yüze yakın eve su dolmuş ve bu evlerden kaçanlar çok feci vaziyette kalmışlar ve çok acıklı bir halde mürtefi mahallere, iç mahallelere koşmuşlardır. Her taraftan imdat sesleri, bağrışmalar ve o sırada elektriklerin de sönmesinden dolayı kesif zulmetler içinde, su dalgaları içinde kalan halkın ekserisi fevkalâde müşkülâtla canlarını kurtarabilmişlerdir. Sokak ve mahallelere hücum eden sular bahçe duvarlarını yıkarak bahçelere dolmuş ve bahçeler suları istiab [zap etmek] edemediklerinden bahçe duvarları pek kısa bir mukavemetten sonra yıkılmış ve bu suretle sular müteselsilen bahçe duvarlarını yıkarak bahçelerin yüzde ellisini harap etmiştir(AVG, 12 Haziran 1929:3).

kahramanlığı izhar ve ulvi cenaplığı ve huzuzât-ı vicdaniyeyi temin için bu gibi haller birer fırsattır. Eşhasın mahiyeti ancak bunun ile ölçülür. Hadisenin başından nihayetine kadar çok fedakârlıklarını çok çok hizmetlerini gördüğüm vaiz Şükrü Efendi'ye Yapılcan Karyesi eşrafından Haydar Efendi'ye, emirberin jandarma Remziye ve jandarma çavuşu Arapsunlu Ahmet Hamdi Çavuş'a maiyetindeki Mehmet oğlu Süleyman Sırrı. Mehmet oğlu Hacı Ali, Yusuf oğlu Ethem, Çapanoğlu Abdullah ve Koçhisar bölük efradından Ali'ye alenen beyan-ı takdir ve teşekkür eylerim”. (AVG, 5 Haziran 1929: 1).

Aksaray'ın evlerinin özellikle de bahçelerinin kerpiç duvarlardan ibaret olmasından dolayı sel felaketinin zararının arttığını belirten bu yazıda tasvir edilen adeta bir gerilim filmidir. 1777, 1863, 1911 yıllarındaki sel felaketleriyle alakalı bilgiler resmî belgelerden öğrenilmiş ve felaketlerle alakalı herhangi bir hatırat tespit edilememiştir. Fakat 11 Haziran 1929'da meydana gelmiş sel felaketini gören, bu afete maruz kalmış olanların ifadeleri o günlerdeki durumun daha net anlaşılabilmesi bakımından çok önemlidir:

Suların birdenbire evlere hücum etmiş olmasından dolayı evlerinden sular içinde kaçışanlar, yalnız çocuklarını omuzlayarak kaçabilmişler ve hiçbir eşya çıkaramamışlardır. Bu müthiş azgınlık saat 21 buçuğa kadar bütün şiddetiyle devam etmiş. Aksaray'ın nısfının kurtulamayacağına tam bir kanaat getirilmişti. 21 buçuktan sonra sular tedricen inmeye, çekilmeye başlamış ve pek haklı olarak çok feci endişeler nihayet bulmuştur. Korku, heyecan sabaha kadar devam etmiş ve sabaha kadar uyumak mümkün olmamıştır. Şimdi 500 kadar aile evlerinin içine giren suları çıkartmakla ve ıslanan eşyalarını kurutmakla meşgul oldukları gibi birçok evlerin içi ve bahçeleri halen bile su içinde bulunuyor. Ve bu sulara bir mecra vermek için çalışılıyor(AVG, 12 Haziran 1929:3).

Fark edileceği üzere girişteki kısa yazıda nüfusça zayıf olmadığı belirtilmişken alttaki metinde görüleceği gibi bir çocuğun boğulduğu yazılmıştır. Selin zararı oldukça fazladır. Bir köprü'nün tamamen bir köprü'nün de kısmen yıkıldığını haber veren yazıda hangi köprüler olduğu belirtilmemiştir.

Bir çocuk boğulmuş. Miktarı henüz tespit edilemeyen birçok hayvanatı su götürmüş. 25 ev yıkılmış, yüzlerce ev yıkılmaya mahkûm olmuş. Gazipaşa Caddesi bir miktar daha yıkılmış. Boğazdaki kanal kısmen harap olmuş. Bir köprü tamamen, bir köprü kısmen gitmiştir. Hele bahçelerin yüzde ellisinden hayır kalmadığı gibi mahsulat da mühim hasara uğramıştır. Zarar 200 bin liradan fazla tahmin edilmektedir. Yıkılan evlerin kimlere ait olduğu hakkında 2 saat içinde aldığımız malumatı aşağıya yazıyoruz. Yıkılan diğer evler ve hasar tespit edilmektedir. Açıkta kalanlar hanlara ve münasip mahallere yerleştirilerek istirahatları temin edilmiştir.

Aynı sayı ve sayfada seli tarif eden ve “Müthiş Manzara” başlıklı yazıda felaketin üç saat sürdüğünü ve bu can pazarının yaşandığı afette mahsur kalanların kendilerini fark ettirebilmek için silah attıkları da yazılmaktadır (AVG, 12 Haziran 1929:3). “Tabiatın güzelliklerine mazhar olan yeşil Aksaray'ımız, zümrüt gibi Aksaray'ımız şimdi tabiatın dehşetli taarruz ve tahribatına maruz kalmış” diyerek üzümlük, şaşkınlıkla birlikte çaresiz gibi görünse de bu durumdan da kurtulmanın

mümkün olduğuna inanmanın önemine vurgu yapılmıştır (AVG, 12 Haziran 1929: 4).

Yaşanan sel felaketinin ardından zarar tespiti yapılmıştır.

Tablo: 321929 (Haziran) Sel Felaketinde Tamamen veya Kısmen Yıkılan Evler

<i>Mahallesi</i>	<i>Ev sahibinin adı</i>
Sebil	Hacı Esat Efendi değirmeninin bir tarafı
“	Kürdün Ahmet hanesi
“	Arap Sakine hanesi çatlamıştır
“	Çakal oğlu Afettin hanesi duvarı çatlamıştır
“	Yağlı oğlu Mustafa hanesi
Sofular	Mehmet Hoca hanesi
“	Cerar’ın oğlu Ahmet hanesi
“	Helvacı Gülişan hanesi
“	Hafife Kadın hanesi
“	Bekçi Rifat hanesi
Şeyh Hamit	Kara Hoca’nın Abdurrahman hanesi
“	Hamzakadı-zâde Raşit Efendi hanesi
“	Altıncı oğlu Şifâî hanesi
Teftiş	Acem oğlu Şeyh Mehmet hanesi
“	Sofu-zâde Şükrü Efendi hanesi
Muhsin Çelebi	Kölenin Hamza Çavuş iki hanesi
Deveciyan	AgâhEfendi hanesi
Şamlı	Nizamettin Hoca’nın hanesi
“	Mahmut Hoca’nın samanlığı
Pamucak	Berber Hakkı’nın hanesi
“	Mücteba-zâde Ali Bey hanesi
“	Bekçi Alaettin hanesi
“	Berber Süleyman hanesi
“	İbrahim Çavuş hanesi

11 Haziran 1929 tarihinde meydana gelmiş olan sel felaketinde zarar görenler hakkında yazılmış haberde Aksaray Vilayet Gazetesi’nin matbaa müdürü olan Rıza Bey “Başımıza Gelenler ve Teşekkür” başlıklı makalesinde sel felaketinin nasıl olduğuyla alakalı şu bilgileri verir: “...*Hastane civarındaki setlerin yukarı ve aşağı kısımlarından ırmak dehşetli bir surette taşarak mahallemize hücumla başladı. Telaşa mahal kalmadı. Her tarafımız birdenbire su kesildi. Sokaktan, kapıdan ve evin yanlarından sular fevkalade bir surette cereyan etmeye başlamış ve girmek ve geçmeyi imkân haricinde bırakmış ve sular bahçeye ve sonra bodrum katlarına dolmaya başlamıştı*”.Matbaa müdürü Rıza Bey’in ifade ettiği gibi sel felaketi tahminlerden çok daha hızlı ve yıkıcı olmuştur. Komşusu müdde-i umumi Niyazi Bey’in sandalyeye çıkarak “duvardan geçin!” tavsiyesiyle ailesini kurtarmıştır. Bu çok sıradan ve herkesin aklına gelebilecek bir tavsiyeyi bile yazdığına göre Rıza Bey’in panikle ne yapacağını şaşırması olabileceğini akla getirmektedir.

Çalışmanın sınırları kapsamında yapılan araştırmalarda Aksaray'a bağlı kazalardan Koçhisar'da sel felaketi tespit edilememiştir. Fakat Arapsun'da 1928'de su taşkınyından kaynaklı bir köprünün yıkıldığını Aksaray Vilayet Gazetesi haber vermektedir. Haberin kısacık metni şöyledir: “Suyun tuğyanı Arapsun’un Kızılırmak Köprüsü’nü yıkmıştır. Altı-yedi sene evvel 7-8 bin liraya ahşaptan inşa edilmiş büyük bir köprüydü. İnşaaı zaruri bu köprünün yıkılmasını teessürle karşıladık” (AVG, 4 Nisan 1928:3).

6.2.Kuraklık

Kuraklık, bitki hayatının ve daha doğrusu toprağa bağlı hayatın, gelişme olanaklarının kısıtlandığı bir doğal yaşam ortamıdır. Ekonomisi daha çok toprak ürünleri üzerine dayanan Türkiye'nin, tabiat tarafından hassas bir şekilde çizilmiş olan yağış karakteri, birçok seneler yurt ekonomisinin sarsılmasına, çiftçinin büyük sıkıntılar çekmesine sebep olmuştur. İklim şartlarının etkisi yüzünden İç Anadolu vilâyetlerinde kuraklık sıkça görülmüştür. Bu bölgede kuraklık ve kıtlık o kadar etkili olmuştur ki, masallara ve destanlara girerek herkes kuraklık ve kıtlığın ne olduğunu bilir hale gelmiştir. Hiç şüphesizdir ki Anadolu, tarih boyunca büyük kuraklık ve kıtlıklar yaşamıştır (Uyanık-Sarı, 2011:142).

Arşiv belgelerine göre yapılan bir çalışmada Aksaray ve civarında 1747'de vuku bulan kuraklıktan dolayı oldukça şiddetli bir kıtlık yaşanmıştır. Aksaray'a bağlı köylerde yaşayanlardan bir kısmı mecburen kuraklığın-kıtlığın olmadığı yerlere göç etmiştir. Göç etmek o kadar da kolay olmadığından kuraklığın devam ettiği köylerinde kalan Aksaraylılar ise bu zor günleri yaşamak zorunda kalmışlardır. Sefalet içerisinde karagünleri yaşamak zorunda kalan Aksaraylılar bu dönemde düzenlenen İran seferi için mecburi yükümlülüklerden muaf tutulmuşlardır (Yılmaz, 2017:417).

Aksaray ve civarını en çok etkileyen kuraklıktan birisi de 1290 kıtlığıdır. Anadolu'da oldukça geniş alanda etkisini gösteren bu kıtlığın esasında 1872-73 kışındaki yağış azlığından dolayı hissedilmesine rağmen başta Konya Valisi olmak üzere, yöneticilerin gerekli tedbirleri alamadıkları ifade edilmektedir. 1873 hasat mevsiminde harman kaldıramayan köylünün, çaresiz olarak ekeceği tohumlukları bile yemek zorunda kalmasından dolayı sonbaharda tarlasına saçacak tohum bulamamıştır (Yılmaz, 2017:418).

1873 sonlarındaki kar, bütün yolları kapatmış ve 1874 Mart'ının on beşine kadar kar ortadan kalkmamıştır. Hayvanlar üç ay müddetince ahırdan çıkamamış hatta

insanlar bir köyden başka bir köye dahi gidememiş. Aksaray’da (merkez) tahıl fiyatları tahmin edileceği gibi oldukça artmış, buğdayın ölçeği 15, arpanın 12, sadeyağın okkası 20, samanın arabası 300 kuruşa kadar yükselmiştir. Ahali çaresizlik içerisinde uzaklarda ayrık otu sökmeye gitmiş fakat kardan ve dondan dolayı elleri boş dönmüşlerdir. Ayrık kökünün okkası 20 paraya kadar çıkmıştır. Hatta üstleri açılan damlardan sökülen kamışların bağları, ahırlarda aç kalan hayvanlara yedirilmek üzere 50-60 paraya satılmıştır. Üç sene süren bu kıtlık sırasında Aksaray’da binden ziyade insan ölmüş ve ağılında bin koyunu olanın elinde ancak sekizi kalabilmiştir (Yılmaz, 2017:418).1950-52 arasında 12 sayı yayımlanan “Hasandağı” dergisindeki bir şiir bu kıtlığı anlatmaktadır (Hasandağı, 1952:4).

6.2.1.1887 Kıtlığı ve Yetkililerin Usulsüzlükleri

Sadece Aksaray ve çevresinde değil ülkenin birçok yerinde yağmur ve kar yağışlarının azlığı yüzünden kuraklık ve kıtlık yaşanmıştır. Yağışın azlığının daha evvelkiler gibi yeni bir kıtlığa sebep olabileceğinin farkında olan Konya Valisi Mehmet Said Paşa ve diğer yöneticiler hükümetin dikkatini çekmeye çalışmışlardır.

Başkentteki (İstanbul) yetkililer daha önce yine yağış azlığına bağlı olarak yaşanmış kıtlığın nelere mâl olduğunu ve yaşanacak yeni bir kıtlıkta neler olabileceğini hesap ederek tedbirler almanın gayretinde olmuştur. Daha seri ve sağlıklı kararlar alınabilmesi için kuraklığın yaşanması muhtemel yerlerle hükümetin irtibatını (koordinasyonunu) sağlaması için Kaht Komisyonu adı verilen bir komisyon teşkil edilmiştir. Bu komisyonun başkanlığına da Derviş Paşa getirilmiştir. Paşaya yardımcı olunması için bir yardımcı ile üyeler görevlendirilmiştir. Bu komisyonun başlıca görevi, kıtlığa karşı mücadele eden taşradaki görevliler ile Babıali arasındaki koordinasyonu sağlamaktır (Şaşmaz, 2005:187-188)⁷⁶.1887 Ağustos’u itibariyle Konya Vilayeti dahilindehalkın temel besin maddesinin kaynağı olan zahirenin sadece 20 günlük olduğu belirtilince işin ciddiyeti daha net anlaşılmıştır (Şaşmaz, 2005:199).

1874 kuraklığı ve kıtlığından yaklaşık 13 yıl sonra yeni bir kıtlık daha yaşamak zorunda kalan Aksaray’ın asıl yediği darbe iklimden, doğadan ziyade kendisine hizmet etmesi gerekenlerin, bunun için görevlendirilen bazı yöneticilerin yaptıklarıdır.2014

⁷⁶Sancak ve kazalarda kurulan komisyonlar İstanbul’da kurulan Komisyon-ı Ali’nin kontrolü altında ve şubeleri olarak görülecekti. Kıtlık tehlikesi zuhur etmeye başlayınca Babıali’nin yaptığı ilk iş Adana, Ankara ve Konya vilayetlerinde gerek deniz, gerekse kara yolu ile zahirenin dışarı çıkarılmamasını bu vilayetlere bildirmek, ayrıca gazetelerde ilan yoluyla bu durumu halka duyurmak olmuştur (Şaşmaz, 2005:190).

yılında tamamen arşiv belgelerine göre hazırlanmış bir yazıda “1887 Kıtılığı” anlatılmıştır.

1887’de kıtlık sadece Aksaray’da görülmedi elbette. Adana, Ankara ve Konya gibi büyük vilayetlerde etkili olan bu kıtlığın etkilerini en aza indirebilmek için başta dönemin padişahı II. Abdülhamid ilgili davrandı. Kuraklıktan kaynaklı kıtlık yaşayan bölgelere buğday ve un gönderilmesine rağmen karaborsacılık oyunları ile fukaranın aç kalmasına hatta ölümüne sebep olan yöneticiler de olmuştur. Daha önceki kıtlık dönemlerinde olduğu gibi 1887 kıtlığında da otla beslenmek zorunda kalanların çoğu hastalığa yakalanmaktan kurtulamamıştır. Kıtlık komisyonunun araştırmaları neticesinde otla beslenmek zorunda kalanların bu duruma düşmesine sebep olanlar ortaya çıkarılmıştır. Niğde mutasarrıfı, Aksaray kaymakamı Hicabi Bey, Aksaray Belediye Başkanı ve belediye meclis üyelerinin gıdaya ihtiyacı olanlara yaptıkları bu zulüm hadisesi akıl alır gibi değildir. En zor zamanda halkına yardımcı olması gerekenlerin ne kadar zalim olabildiğini gösteren belgelerin içeriğinde bire dört kazanan idarecilerin marifetleri(!) kaydedilmiştir. Nurgöz’deki küçük Kezban’ın ölümüyle alakalı rapor hazırlayan hekimin yazdığı hakikatleri değiştirerek tersini yazdıran ve olayın duyulmaması için baskı uygulayanların sadece görevlerinden uzaklaştırıldığını kaydeden belgelerde bu zalimlerin ceza aldıklarıyla alakalı bir kayıt yoktur (Özdil-Gül, 2014:5)

Yaklaşık 30 bin kişinin öldüğü 1874 kıtlığı ile ölümün çok az olduğu 1887 kıtlığı kıyaslandığında 1874’teki kıtlığın şiddeti daha net anlaşılmış olur (Şaşmaz, 2005:206).

6.2.2.1927-1929 Arasındaki Kuraklık

Cumhuriyet dönemindeki kıtlıklar Osmanlı dönemi kadar sık ve şiddetli olmasa da özellikle 1930’un öncesindeki yıllarda hayatı ziyadesiyle zorlaştıracak bir kuraklık yaşanmıştır. Vilayet Gazetesi’nde kuraklıkla alakalı olarak tespit edilebilen ilk haber 8 Haziran 1927 tarihli (AVG, 8 Haziran 1927:4). Bu sayıda kuraklığın devam ettiğinin, yakınlarda yağın yağmurla çiftçilerin yüzlerinin güldüğü haberi vardır. Bir hafta sonraki gazetede kuraklıktan zarar gören çiftçilere imece usulüyle elde edilen gelirlerden yardım yapıldığı okunmaktadır (AVG, 15 Haziran 1927:3). 4 Temmuz 1928 tarihli gazetede Dâhiliye Vekili’nin (Şükrü Kaya) kuraklığı yerinde görmek için Aksaray’a da geldiği kayıtlıdır (AVG, 4 Temmuz 1927:3). Devletin, kuraklık gibi bu önemli meseleyi ciddiye aldıklarının yazıldığı gazete haberlerinin birisinde kuraklığın

yaşandığı yerlerle birlikte yardım yapılacak kişileri de gösteren önemli bir grafik-şema çalışmasının yapıldığı kaydedilmektedir. Ama bu çalışma maalesef ele geçmemiştir (AVG, 11 Temmuz 1927:1).

Dâhiliye Vekili Aksaray başta olmak üzere kuraklığın yaşandığı yerleri yakından izlemeye devam etmiştir (AVG, 18 Temmuz 1927:1). Konuyla ilgili raporunu Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayınlamıştır. Aksaray Vilayet Gazetesi de bu yazıyı iktibas ederek yayınlayacağını belirtmiştir (AVG, 25 Temmuz 1927:5). Ağustos 1928 başlarında bahsedilen rapor yayınlamaya başlanmıştır (AVG, 1 Ağustos 1927:1). Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Orta Anadolu'da teftiş ettiği sahalardaki kuraklık hakkında Başvekil İsmet Paşa'ya takdim ettiği raporun hülasasına göre Konya, Aksaray, Kırşehir vilayetlerinin kuraklıktan en çok müteessir olan köylerdir. Kuraklığın Anadolu'da sık görüldüğünü belirtirken daha önce yaşanmış kuraklıkları da Rumî takvime göre sıralamıştır. Bu rapordaki yıllarda (1260, 1270, 1290, 1300, 1333 ve 1334) büyük kuraklıklar olmuş. Dönemin İçişleri Bakanının kendi ifadesinden raporun bir kısmı aşağıya alınmıştır:

90 [1873-74] kuraklığını gören köylü ile görüştim. Halk arasında hatırası acı bir felaket olarak yâd edilen bu kuraklık senesinde kış da pek şiddetli imiş. İnsanca ve hayvanca mühim telefât-ı mucip olmuş. Bazı köylerde tek bir hayvan kalmamış. Mahallinde yaşlı bir çiftçiden işittiğime göre Aksaray'ın iki üç yüz hanelik Eşmekaya Köyü'nde koyunlar ve sığırlar kâmilten telef olmuş. Tek bir inek kalmış. O da buzağılamamış. O sene memleketin her tarafında kıtlık olduğu için ahali parasının bulunmasına rağmen zahire tedarik edememiş. Yolsuzluktan, şimendifersizlikten kendilerine muavenette bulunamamış. Birçok köy de dağılmış, harap olmuş. 303[1887] kuraklığını görenler ve bilenler o sene ekinlerin bitmemiş, bitenlerin de yanmış olduğunu söylüyorlar. Yine şimendifersizlikten ve yoksulluktan kendilerine muavenet edilemeyen çiftçiler çok ızdırap çekmişler. Damlarını açmışlar samanları çıkartarak hayvanlarını beslemeye kurtarmaya çalışmışlar. O sene de birçok köyler dağılmış ve harap olmuş(AVG, 1 Ağustos 1927:3).

Sonraki haftalarda raporun devamı yayınlanmıştır. Özetle şunu demiştir: “Aksaray'da kuraklık vardır ama kıtlık yoktur. Bu kuraklık mühimdir ama vahim değildir.”(AVG, 3 Teşrinievvel 1928:2).Kuraklıktan dolayı mağdur olanlara yardımların yapıldığını, Ziraat Bankası'nın ödemelerde kolaylık sağladığını, ilkbahar

tohumluğu için kuraklıktan müteessir çiftçilere 30.000 lira ikraz edileceği (AVG, 27 Şubat 1929:4) yine gazete haberlerinden öğrenilmektedir(AVG, 30 İkincikanun 1929:2).

6.2.3.Kuraklığın Yol Açtığı Zararlar

Yapılan bir çalışma Aksaray ve komşu vilayetlerdeki kuraklıktan ciddi bir şekilde zarar gören köylerin bazılarının Kızılırmak'ın hemen yakınındakiler olduğunu göstermektedir. Önemli bir su kaynağının hemen dibindeki köylerin kuraklıktan bu kadar etkilenmesi, mahsulleri yanmış tarlaların bulunması paradoks gibi dursa da hakikattir. Nehrin seviyesinde bulunan köylerin tarlaları sulanabilirken birçoğu ise bu sudan faydalanamıyor ve yağacak yağmura gözünü dikiyordu (Uyanık-Sarı, 2011:143).

1930 Ocak'ında "Mühim Nokta" başlıklı haberde kuraklık zamanında hayvan kaybının ne kadar olduğu yazılmıştır (AVG, 15 İkinci Kânun 1930:4)⁷⁷.

Tablo: 33 1927, 1928 ve 1929 Yıllarındaki Hayvan Kaybı

	1927	1928	1929
Koyun	300,757	208,376	120,661
Tiftik	158,120	121,376	88,282
Keçi	21,564	17,731	10,390
At	3,889	3,676	2,461
Eşek	14,723	13,112	9,928
Manda	6,904	5,975	3,792
Sığır	58,341	51,008	35,711

Kuraklıktan Ekinleri Yanan Köyler başlığı altında verilen haberde 1932'nin yaz mevsiminde zarara uğrayan köylerin adları kaydedilmiştir: "Merkez kazasının Acıpınar, Salarialaca, Bozkır, Deve Damı, Harbendeli, Çiftevi, Eskil, Reşadiye, Arapsun, kazasının Dedeli, Abuşığı, Nernek, Ecikağıl Sulhanlı, Çerdiğin, Hamzalı, Fakıuşığı köyleri mezruatı tamamen Sarıkaraman, Hanobası, Ulukışla, Çardak, Çimeli Yeniköy,

⁷⁷ Kuraklıkla alakalı bilgilerin de aktarıldığı bu yazı aynı zamanda Osmanlı ile Cumhuriyet kıyası da yapmaktadır. "Ali Rıza" imzalı bu yazının devamı şöyledir:"İşte kurağın tevlit ettiği yemsizlikten ve kısmen de soğuktan hayvanlarımızda mühim telefât olmuş ve 929 senesine çıkabilen hayvanatımız pek noksan bulmuştur. Ziraatta zararımız ise daha mühimdir. Böyle olduğu halde Aksaray 929 da aldığı mahsulle kendisini toparladı. Buğday ambarı Aksaray gelecek sene için mühim istihsal ile geçmiş senelerin bütün zararlarını telafi etmeye hazırlanmış ve buna da muktedir bulunmuştur. Şu hâlde bu iki kurak senesi olmasa idi Aksaray'ımızda göreceğimiz umran, irfan, terakki eserleri şimdikinden daha ziyade olacaktı. İşte: iki senesi müthiş kurakla geçtiği halde 6-7 sene içinde Cumhuriyet idaresinde halkın, memleketin yükselmesi için yapılan işler ve işte: aziz okurlarımızın yüzlerce sene Saltanat idaresinin en zengin devirlerinde Aksaray'a verilen bir kilometre yol 2 çatlak bina ve tek katlı Rüştîye mektebi... Bu hesaptan sen hûlasayı çıkarıver". (AVG,15 İkinci Kânun 1930: 4).

Satansarı, Ceceli, Kanlıkışla, Suüstü, Çeltek köyleri mezruatı kuraklıktan kısmen yanmıştır” (AVG, 20 Temmuz 1932: 3).

Aksaray, kuraklık ve kıtlığın yaşandığı dönemde çaresiz bir şekilde beklemek yerine, ekip-biçmeye devam etmiştir. O yıllardaki ekilen arazi ve kaldırılan mahsuller aşağıdaki tablodadır:

Tablo: 34 1928 Yılında kuraklık dolayısıyla Ziraat Bankasının Çiftçilere Yapmış Olduğu Yardım Yerleri ve Miktarı (Uyanık-Sarı, 2011:160).

Vilayet ismi	Kaza ismi	Her bir nüfusa isabet eden miktar (kuruş)	Nüfus miktarı	Nüfus oranına göre yapılan dağıtım (kuruş)	Dağıtım özeti (lira)
Aksaray	Aksaray	12,5	72.611	907.737	9.000
”	Koçhisar	”	36.940	461.750	4.000
”	Arabsun	”	20.816	260.200	3.000

SONUÇ

Aksaray, altın çağını Anadolu Selçukluları Döneminde yaşamıştır. Bu dönemde özellikle imar yönünden ilerleme göstermiştir. Konya merkez olduktan sonra, Aksaray doğuya giden yol üzerinde kurulan en önemli iskân merkezi durumuna gelmiştir. Selçuklu sultanları Aksaray'a pek çok müesseseler yaptırmışlardır. Selçukluların 1318 tarihinde tamamen yıkılmasından sonra belli bir dönem Beyliklerin elinde kalan Aksaray, Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlıların eline geçmiştir. 1402 Ankara savaşından sonraki fetret döneminde Aksaray diğer şehirler gibi zor günler yaşamıştır. Fatih Sultan Mehmed'in tahta geçmesi, akabinde İstanbul'un fethi ve sonrasında da 1470'de Aksaray yeniden ve devletin yıkılışına kadar Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde kalmıştır. Aksaray, Osmanlı yönetiminde önce Karaman'ın, sonraları ise Konya vilayetinin (eyalet) sancağıdır. Yine son dönemlerde sancak statüsü kazaya dönüştürülen Aksaray'ın gelişimi haliyle gecikmiştir.

1845 yılında uzun zamandır sancak olan Aksaray Niğde'nin bir kazası olmuştur. Bu kararı benimseyemeyen şehrin sakinleri Konya Vilayet Makamı'na ve Sadaret'e (bugünkü anlamda Başbakanlık ya da hükümet) çektikleri telgraflarla Niğde Sancağı'ndan ayrılmak istediklerini belirtmişlerdir. 1900'lü yıllardaki bu müracaatlardan netice alınamamıştır. 1845 sonrasında Niğde Sancağı'nın kazası olan Aksaray'ın müstakil liva olması 1920'yi bulmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde Aksaray'da görev yapan Kaymakam Yahya Sezai Bey'in anıları şehrin bu dönemi hakkında önemli bilgi kaynaklarından biridir. Aksaray'da 1910-13 arasında görev yapan Kaymakam Yahya Sezai Bey Aksaray'ın genel görünüşünden, sokaklarından bahsettikten sonra tanıştığı Aksaraylıların anlattıkları ve gözlemleri sonunda insanların tahsilinin az olmasına rağmen terbiyeli olduklarını ifade etmektedir. Şehrin eğitiminden, demografik yapısına kadar pek çok hususta bilgi vermektedir. Aksaray'ın demografik yapısı hakkındaki aktardıkları belgelerin yetersiz kaldığı yerlerde önemlidir ve takviye edici niteliktedir. Yahya Sezai Bey, Aksaray halkının geçim kaynağını, ticarî hayatının nasıl olduğunu bazı noktalarda net rakam vererek anlatmaktadır. Özellikle süt ve süt ürünlerinin gördüğü rağbetten bahsetmesi bir asır evvelindeki şehrin ziraî, iktisadî alanlarındaki durumu hakkında bilgi sahibi olunması açısından önem arz etmektedir.

1923'te vilayet olan Aksaray 1933'te bir kararla kazaya dönüştürülmüştür. Bu kararın nasıl alındığı hususunda halen devam eden tartışmaların tamamına yakınının gerçekte alakası olmadığı tespit edilmiştir. Kısa bir süre vilayet olan şehrin neden ilçe

yapıldığı hakkında birbirinden farklı yorumlar üretenlerin anlatımlarının temelsiz olduğu yine belgeler/zabıt cerideleri/resmî gazeteye yapılan atıflarla ortaya konulmuştur. Elbette tarih başta olmak üzere sosyal bilimlerde araştırılan konuda ulaşılabilecek son noktaya varıldığı iddiasında bulunulamayacağı gerçeğinden hareketle, yeni bulunacak belgelerin konuya derinlik kazandıracağı, yeni tartışmaları açabileceğini ya da sonlandırabileceğini belirtmek gerekmektedir.

Aksaray mebuslarından Vehbi Bey'in (Çorakçı) 1920'de şehrin müstakil liva yapılması kararında önemli bir rolü olmasına rağmen 1933'te vilayetliğin elden giderek kazaya dönüştürülmesinde de Vehbi Bey'in dahlini iddia etmek oldukça ilginçtir. Bu cümleden olarak, Aksaray'ın müreffeh bir şehir haline gelmesi için elden geleni yapan Vehbi Bey'e haksızlık yapıldığı yine çalışma sürecinde fark edilmiştir. TBMM Arşivi'ne göre Vehbi Bey iki defa mebusluk yapmıştır. 1920-23 arasında Niğde Mebusu ve 1923-27 arasında Aksaray Mebusu olarak hizmet etmiştir. İstiklal Savaşı'nın başlarında askerî nakil işlerinde kullanılmak için imkânlar çerçevesinde deve satın alınmıştır. Vehbi Bey satmak yerine istenilen develeri orduya bağışlamıştır. Vehbi Bey'e İstiklal Madalyası takdim edilmiştir. Şehirde herhangi bir konuda yardım toplandığında en cömert şahsiyetin Vehbi Bey olduğunu yine dönemin gazeteleri haber vermektedir. Bu dönemde ve öncesinde, başka bir ifadeyle Balkan Harbi'nin başladığı tarihten Büyük Taarruz'a kadar Aksaraylılar ordularına destek olmuşlardır. Sadece orduya değil, başka konularda da cömertliklerini kaydeden pek çok belgeye tesadüf edilmektedir.

Çalışmanın sınırları arasındaki dönemde Şereflikoçhisar Aksaray'ın bir kazasıdır. Uçağın öneminin kavrandığı 1. Dünya Harbi sonrasında yeni uçakların alınması için halkın desteğinin beklendiği dönemde cömertlikte Şereflikoçhisar halkı, bağlı olduğu Aksaray'ı geçerek orduya iki adet uçakparası vermişlerdir. Tayyarelerden birisinin adı da "Şerefli Koçhisar" olarak belirlenmiştir. Bu isim verme gününde ayrıca bir program tertip edilmiştir.

1933'te kazaya dönüştürülen Aksaray'ın haricinde aynı gün ve yasayla başka illerin de statülerindeki değişiklik şehir hakkında mesnetsiz yorum ve iddialarını boşa çıkarmaktadır. Yani sadece Aksaray'ın kazaya dönüştürülmediğini, meselenin Vehbi Bey'le ya da başka bir kişiyle alakalı olmadığını anlaşılmaması bakımından bu ayrıntı önemlidir. 1933'ten sonra ilçe olan Aksaray'ın 56 yıl süren bu durumu 1989'da son bulmuş ve Aksaray yeniden il olmuştur.

Araştırma sürecinde şimdiye kadar doğru kabul edilen bazı bilgilerin ve tarihlerin hatalı olduğu tespit edilmiştir. Gelveri Belediyesi'nin 1906'da kurulduğu kabul edilerek logosunda da bu tarih vardı. Fakat arşiv belgeleri belediyenin kuruluş tarihini 1916 olarak vermektedir. Buna benzer bir durum daha önce Aksaray Belediyesi'nin logosunda da tespit edilmiştir. 1887 olarak kuruluş tarihinin doğru olmadığı, 1874 tarihli Konya Vilayet Salnamesi'nde belediye teşkilatının varlığından dolayı Aksaray Belediyesi'nin kuruluş tarihinin 13 sene evveline gitmesi gerektiği belirtilmiştir.

Eğitim tarihi araştırılırken Geç Osmanlı Döneminde şehirde sadece Rüşdiye Mektebi olduğu gibi bir bilgiyle karşılaşılmıştır. Fakat arşiv belgeleri bunun böyle olmadığını göstermektedir. II. Abdülhamid Döneminde Aksaray'da açılan üç okuldan birisi Rüşdiye Mektebi'dir. Diğer ikisi ise iptidaidir (ilkokuldur): Şeyh Hamid Mahallesi'nde 1906'da hizmete giren "Feyz-i Sıbyan" ile "Hacı Hasanlı Mektebi İbtidaisi"dir. Yine Cumhuriyet'in hemen evvelinde, Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği yıllarda Aksaray'da Darü'l-Huffaz açılmıştır. Bu okulun daha çok ezbere dayalı bir eğitim verdiği ve Kurşunlu Cami'nin yanında olduğu anlaşılmaktadır.

Şehir merkezinde az da olsa mektep varken kırsalda Müslümanların mahrumiyeti söz konusudur. Gelveri'de gayrimüslimlerin uzun zamandır okula giden öğrencileri varken Müslümanlar bu imkanlardan mahdurdur. Bir gayrimüslim vatandaş tarafından Müslümanlara okul yaptırılmış olmasına rağmen belirli bir dönem öğretmen ataması yapılamaması yüzünden çocuklar için eğitimdeki mahrumiyet devam etmiştir.

Ekonomik yönden Aksaray'ın geç Osmanlı döneminde gayet sönük olduğu, Cumhuriyet döneminde ise bunun böyle olmadığı tespitler arasındadır. Cumhuriyet Aksaray'ının en önemli gelişmelerinden birisi halkın bir araya gelerek şirketler kurabilmesidir. Milletvekilinden müftüsüne kadar Aksaraylılar biraraya gelerek şirketler ve kooperatifler kurmuşlardır. Azm-i Millî Türk Anonim Şirketi, Halk İktisat Bankası, Çiftçi Kardeşler Kooperatifi'ni hayata geçiren Aksaraylıların bu girişimlerini yakından izleyen vilayetlerin özellikle Azm-i Millî T.A.Ş. için övgü dolu ifadeleri bulunmaktadır. Cumhuriyet Türkiye'si'nin ilk hidroelektrik santralini kuran bu şirket yine ilk un fabrikalarından birisini hayata geçirmiş ve ülkenin çok geniş bir sahasında unlarını satmıştır. Özellikle askerî birliklerin, Kızılay'ın takdirini kazanan mamülleri sayesinde büyüyen şirket 1960'ta ikinci fabrikasını açmıştır. 2002'ye kadar üretimi devam eden fabrika teknolojik ilerlemelere ayak uyduramamış ve rekabet edemediği için kapanmak

zorunda kalmıştır. Cumhuriyetin ilk un fabrikalarından olup 1926’da açılan fabrika bugün “Aksaray Belediyesi Azm-i Millî Bilim ve Sanayi Müzesi” olarak hizmet vermektedir. Tarihî binanın bitişiğindeki eski un deposu bugün bu müzenin arşivi olarak hizmet vermektedir. Şirketin yaklaşık bir asırlık tarihine ışık tutan belgeler iyice tetkik edilmiş ve pek çok alanı ilgilendiren zenginlikte olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ⁷⁸

Aksaray Belediyesi Azm-i Millî Bilim ve Sanayi Müzesi Arşivi

ATASE (Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Dairesi)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Daire Başkanlığı

Mustafa Fırat Gül Özel Arşivi

2- RESMÎ YAYINLAR

TBMM Zabıt Ceridesi (1962), Ankara, I. Devre, c.I-XXIX, TBMM Basımevi

TBMM Albümleri

Resmî Gazete

28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Mufasssal Neticeler-İcmal Tabloları, T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Hüsnü Tabiat Matbaası, İstanbul, 1929.

Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1935-Kat'i ve Mufasssal Neticeler (Niğde Vilayeti), T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Neşriyat Sayısı: 75, Cilt:45, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara, 1937.

Niğde İl Yıllığı, 1967, Ankara 1968.

3- SALNAMELER

Konya Vilayet Salnameleri, H. 1286- M.1869-1870, H. 1290- M.1873-1874, H. 1291- M.1874-1875, H. 1292- M.1875-1876, H. 1294- M.1877-1878, H. 1295- M.1878, H. 1298- M.1880-1881, H. 1299- M. 1881-1882, H. 1300- M. 1882-1883, H. 1301- M. 1883-1884, H. 1303- M. 1885-1886, H. 1312- M. 1894-1895, H. 1322- M. 1904-1905)

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnameleri, 1925-1926, 1926-1927, 1927-1928

4- SÜRELİ YAYINLAR

Aksaray Vilayet Gazetesi

Babalık

Hasandağı

İrade-i Milliye

Konya Vilayet Gazetesi

⁷⁸ Arşiv belgelerinin ve gazetelerin kün-yeleri metin içerisinde (dipnotlarda) gösterilmiştir.

5-KİTAPLAR/TEZLER

- ACAR, Dilek (2006), *Cumhuriyet Dönemi Devletçilik Politikası*, Maltepe Üniv. Sos. Bil. Enstitüsü Y. Lisans Tezi, İstanbul.
- AKSARÂÿÎ, (Kerimüddin Mahmud) (2000), *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, TTK.
- ALTIPARMAK, Aytekin (1993), *Müteşebbis Kavramı ve Tanzimat'tan 1932'ye Türkiye'de Müteşebbis Sınıfının Gelişimi*, Erciyes Üniv. Sos. Bil. Enstitüsü Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Kayseri.
- ANNA Komnena (1996), *Alexiad (Malazgirt'in Sonrası)*, Çev. Bilge Umar, İstanbul.
- ARMAĞAN, Servet (1967), "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.33, S.3-4, (s.45-100)
- ÂŞIK PAŞAOĞLU (1992), *Âşık Paşaoğlu Tarihi*, Haz. Hüseyin Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.
- ATA, Rana (2007), *Aksaray Kılıçarslan Tepesindeki Köşk Yapısı*, İstanbul Teknik Üniv. Fen Bil.Enstitüsü, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul.
- ATATÜRK, M. Kemal (2010), *Nutuk*, (Tıpkıbasım-çevriyazı), İTO Yay., İstanbul.
- AYGÜN, Necmettin (2016a), *Aksaray Nüfus Defterleri* (3. Cilt), Ankara. Aksaray Üniv. Yay.
- BAY, Mustafa (2013), *Salnamelerde Aksaray*, Aksaray Valiliği Yay.
- BAYAR, Celal (1997), *Ben de Yazdım 2 (Milli Mücadeleye Gidiş)*, Sabak Kitapları, İstanbul
- BAYAT, Ali Haydar (2010), *Tıp Tarihi*, İstanbul, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yay.
- BEHAR, Cem (1996), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Ankara, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- BORATAV, Korkut (1990), *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, İstanbul, Gerçek Yayınevi
- BOZDEMİR, Mustafa (2001), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız*, İstanbul Ticaret Odası Yay.
- BOZİS, Sula (2004), *Kapadokya Lezzeti (Kapadokyalı Rumların Yemek Kültürü)*, Tarih Vakfı Yurt Yay.
- CENGİZ, Hakkı (2007), *1923–1938 yılları arasında TBMM'nde Görev Yapan Milletvekillerinin Devletin İç ve Dış Siyasetine Etkileri*, Afyon Kocatepe Üniv. Sos. Bil. Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Uşak
- ÇAVALDAR Tevfik (1991), *İttihat ve Terakki*, İletişim Yay.
- ÇETİNTÜRK, E. Nihal (1986), *Aksaray (Niğde) ve Çevresinde Türk eserleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv..
- DOSTOYEVSKİ, Fyodor M (2015), *Suç ve Ceza*, H. A. Yücel Klasikleri, İş Bank. Kült. Yay.
- DUMAN, Ayhan (2008), *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Demir Çelik Sanayi*, Marmara Üniv. Sos. Bil. Enstitüsü, Basılmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul

- DURGUN, Bülent (2006), Durgun, Atatürk Döneminde İzmir Ekonomisi 1923–1938 Dokuz Eylül Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ens. Basılmamış Doktora Tezi, İzmir
- EĞRİ, Mehmet (2013), Aksaray Kent Coğrafyası, Aksaray Üniv. Sos. Bil. Enstitüsü, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Aksaray.
- ERCEYES, Salih (2005), *Tarihî Açıdan Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)* Erciyes Üniv. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Kayseri.
- ERDAL, Zekai (2014), *Aksaray'da Türk Devri Mimarisi*, Van Yüzüncü Yıl Üniv. Sos. Bil. Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Lisans Tezi,
- ERDAL, Zekai, Mustafa Fırat Gül, Orhan Özdil (2016), *Aksaray Ulu Cami*, Aks. Beld. Yay.
- Evliya Çelebi (1999), *Seyahatname*, C.III, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY
- GABRIEL, Albert (1962), *Niğde Tarihi*, çev. Ahmed Akif Tütenk, Ankara.
- GÜL, Mustafa Fırat (2013a), *Bir Zamanlar Aksaray'da Ticaret*, Ankara, Aksaray Üniv. Yay.
- GÜL, Mustafa Fırat (2014), *Aksaray Azm-i Millî T.A.Ş.* Ankara, Aksaray Belediyesi Yay.
- GÜL, Mustafa Fırat (2016), *Eski(meyen) Aksaray Fotoğrafları 3*, Aksaray Üniv. Yay.
- GÖRÜR, Muhammet (1991), *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri*, Hacettepe Üniv. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara.
- İbn Battûta (2000), *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, I-II, İstanbul.
- İbn Bibi (1996), *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye Fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, çev. Mürsel Öztürk, C. I-II, Ankara, TTK Yay. (Bu yayın TTK değil)
- KAPLANİS, A. Iosifidis, Orhan Özdil (2014), *Kapadokya Tarihi Kentler: Gelveri*, Kapadokya Araştırmaları Merkezi
- KARPAT, Kemal (2010), *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, Timaş Yay.
- KARTER, Abdullah Sabri (2014), *Aksaray Dağarcığı*, yay. haz. Zekai Erdal-Mustafa Fırat Gül, Yeni Aksaray Gazetesi Yay.
- KARTER, Abdullah Sabri (2018), *Manzum Osmanlı Tarihi*, yay. haz. Mustafa Fırat Gül, Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay.
- KEMAL, Orhan (1972), *Bereketli Topraklar Üzerinde*, İst., Cem Yayınevi.
- KEMAL, Yaşar (2009), *Binbir Çiçekli Bahçe*, İstanbul, YKY.
- KEVORKİAN Raymond H. - Paul B. Paboudjian (2012), *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, Aras Yay.
- KODAMAN, Bayram (1998), *II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, TTK Yay.
- KOMİSYON (1995), *1994 yılı Aksaray İlının Yıllık Sanayi, Ekonomik ve Ticari Durumu Hakkında Rapor*, Aksaray Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü Yay.
- KOMİSYON (1998), *Cumhuriyet öncesi ve Günümüzde Aksaray'da Millî Eğitim*, Aksaray Milli Eğitim Müd. Yay.
- KOMİSYON (2011), *Eğitim Tarihi*, Anadolu Üniv. Yay.

- KONYALI, İ. Hakkı (1974), *Abideleri ve Kitabeleri İle Niğde Aksaray Tarihi*, C. I-III, Fatih Yay. İstanbul.
- KURAN Ahmet Bedevî (2012), *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, İş Bankası Yay. (1959'da Çeltüt Matbaası'nda Yapılan Baskının Tıpkıbasımı)
- Mehmet Neşri (1983), *Neşri Tarihi*, Haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara.
- Mektupçu Hilmi (1931), *Aksaray Tarihçesi*, Aksaray.
- Muallim Sapançalı Hüsnü (1928), *Hasan Dağı'nda ilmî Cevelan*, Aksaray.
- ORTAYLI, İlber (2008), *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, (3.baskı),
- ORUÇ, Alper Tunga (2006), *1923-1980 Aksaray Milletvekilleri ve Faaliyetleri*, Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Konya.
- ÖZER, Mehmet (2017), *Aksaray İli Kent Merkezindeki Erken Cumhuriyet Dönemi Mimari Mirasının İncelenmesi*, Çukurova Üniv. Fen Bil. Ens. Y. Lisans Tezi, Adana.
- PAMUK, Şevket (1990), *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, İst., Gerçek Yay.
- PEREK, Faruk Zeki (1998), *Büyük Devrim Çağında Aksaray 1910-1930*, İst., Boyut Yay.
- RAMSAY, W. M (1971), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İst., MEB Yay.
- RODOPLU, Hakan (1998), *Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi: Ekonomi Politikaları Ve Uygulamalar*, Kocaeli Üniv., Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi.
- SARI, Muhammed (2011), *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi'nde İmar İskân Faaliyetleri (1923-1938)*, Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora tezi, Konya.
- SARISIR, Serdar (1998), *Atatürk Dönemi Millî Hava -Harp Sanayii İçinde Kayseri Tayyare Fabrikasının Yeri*, Erciyes Üniv. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Kayseri.
- STRABON (2000), *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası (XII-XIII-XIV)*, çev. Adnan Pekman, İstanbul.
- ŞAŞMAZ, Musa (2014), *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C.II, Ankara, TTK Yay.
- ŞİKARİ (1946), *Karaman Oğulları Tarihi*, çev. Mahmud Mesud Koman, Konya.
- TAŞDURMAZ, Banu (2002), *Türkiye Ekonomisinde, Cumhuriyetin ilk yıllarının iktisadi yapısı (1923-1939)*, Niğde Üniv. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Y. lisans tezi, Niğde.
- TEKELİ, Osman (2008a), *Aksaray Vilayeti Tarihi (1926-1933)*, Yeni Aksaray Gazetesi Yay.
- TEMEL, Eşref (2008), *Hurufat Defterleri'ne Göre Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları (XVIII.-XIX. Yüzyıllar Arası)*, Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens. Y. Lisans Tezi, Konya.
- TEXİER, Charles (2002), *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat; Latin Harflerine Aktaran Kazım Yaşar Koprıman; Sadeleştiren Musa Yıldız, I-III, Ankara, TTK Yay.

- TOPAL, Nevzat (2009), *Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şehri*, Ankara, Aksaray Valiliği İl Özel İdaresi Yay.
- TOPKAYA, Adem (2007), *Salnâmelere Göre Konya Vilayeti (Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı)*, Konya, Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi.
- TURAN, Osman (1958), *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, TTK Yay.
- TURAN, Osman (1969), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.
- Yahya Sezai Bey (2012), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sancılı Yıllar/Yahya Sezai Uzay'ın Anıları (1879-1970)*, Derleyen Lale Uzay Akalın, Tarihçi Kitabevi.
- YÖRÜK, Doğan (2005), *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*, Konya, Tablet Yay.

6. MAKALELER/BİLDİRİLER

- AKŞİT, Ahmet (2004), “Niğde’nin Selçuklular Devrindeki Nüfusuna Dair”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIII / 36, s.1-5.
- AKALIN, Ş. Haluk (2016), “Tarih Boyunca Aksaray’a Verilen Adlar Ve Bu Adların Kökeni Üzerine Görüşler, Değerlendirmeler”, *I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu*, Aksaray, s. 941-953.
- AYDIN, Mahir (1990), “Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989), İstanbul, s.81-106
- AYGÜN, Necmettin (2016b), “Nüfus Kayıtlarına Göre Aksaray’da İlim-Irfân Erbâbı (1830-1844)”, *I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu*, s.641-671
- BAŞ, Ali (2010), “Öresun (Tepesidelik) Hanı’nda Temizlik ve Restorasyon Çalışmaları”, *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyum Bildirileri (14-16 Ekim 2009)*, Pamukkale Üniv. Sanat Tarihi Bölümü Yay. s.69-82
- BAYTAL, Yaşar (2000), “Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları”, *OTAM*, S.11, 2000, s.23-32
- BİRECİKLİ, Bilal (2008), “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’inİlanı Üzerine Bir İnceleme”, Gazi Akademik Bakış, Ankara,s.211-226
- ÇEVİK, Zeki (2002), “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 26, s.27-38
- DEMİRAG, Yelda (2002), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları”, *OTAM*, S.13, s.15-33
- DEMİRKAYA, Yücel (1998), “Osmanlı’da Hisbe Teşkilatı”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S.47-48. s.303-318
- DOĞAN, Hamdi (2018), “Milli Mücadelede İşgal ve Zaferlerin Aksaray'daki Yansımaları”, *III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu*, s.275-288

- ESİN, Ufuk vd (1998), “Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri, 1996 Ortak Yüzey Araştırması”, XV. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II, Ankara 1998, s.233-241.
- GENÇOĞLU, Mustafa (2011), “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniv. Sos. Bil. Ens. Dergisi*, C.2, S.1. s.29-50
- GÜL, Mustafa Fırat (2011), “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Aksaray’ın Önemli Müteşebbisi: Vehbi (Çorakçı) Bey’in Hayatı, Siyasi Ve İktisadi Faaliyetleri”, *Tarihin Peşinde*, S.6. s.135-152
- GÜL, Mustafa Fırat (2013b), “Aksaray Şehrinin İktisadi Tarihi Hakkında bir Deneme”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, s.131-158
- GÜL, Mustafa Fırat, Orhan Özdil (2013), “Aksaray Şehrinde İkinci Nuh Tufanı:1863 Sel Felaketi”, *Tarihin Peşinde*, s.213-236
- GÜLÇUR, Sevil (1999), “Aksaray, Niğde ve Nevşehir İlleri 1994 Yüzey Araştırmaları”, *Anadolu Araştırmaları*, XV, İstanbul, s. 105-136.
- HANIOĞLU, M. Şükrü (2004), “Meşrutiyet”, *TDİA*, C.29. s.388-393
- İNCELER, Hilal Hızıroğlu (2008), “Hükümet Programlarına Göre Niğde Vilayeti 1923-1950”, *Niğde, Aksaray ve Nevşehir Tarihi Üzerine*, Ed. Musa Şaşmaz, İstanbul, s.239-315
- İNALCIK, Halil (1993), “Cizye”, *TDİA*, C.8, s.45-48
- İPŞİRLİ, Mehmet (2016), “Nâib”, *TDİA*, C.32, s.312-313
- KARACA, Murat Sukuti (1946), “Aksaray’daki Tarihi Eserler”, *Konya Mecmuası*, Yıl: X, S. 91-92., Konya, s. 28-29
- KARACA, Murat Sukuti (1951), “Turizm Davasında Aksaray”, *Hasandağı*, Yıl:2, S.9-10. Ankara, s. 10-11
- KARATAŞER, Büşra (2017), “Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S.57, (s.423-434)
- KILIÇ, Ünal (2012), “Vali”, *TDİA*, C.42, s.492-494
- KILINÇ, Mustafa (2018), “Reflections of the Millet Mektepler According to the Cumhuriyet Gazetesi of 1929 Education Activities”, *International Journal of Social Science Research*, C.7, S.1, s.93-102
- KİEL, Machiel (2013), “Ziştova”, *TDİA*, C.44, s.465-467
- KOÇ, Yunus (2006), “Anadolu Selcukluları Döneminde Türkiye’de Yerleşme ve Nüfus”, *Anadolu Selcukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, C. I, (Editör: Ahmet Yasın Ocak), Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. s. 241-248
- ORAL, M. Zeki (1962a), “Anadolu’da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler ve Tarihçeleri”, *VD*, C.V, s. 23-77
- ORAL, M. Zeki (1962b), “Aksaray’ın Tarihi Önemi ve Vakıfları”, *VD*, C.V,s.223-240

- ORUÇ, Alper Tunga, Nuh Özgül, Ömer Yaşar (2016), “Aksaray Lisesinin Tarihsel İncelemesi”, *III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu*, s.43-55
- ORTAYLI, İlber (1992), “Belediye”, *TDİA*, C.5, s.398-402
- ÖRENÇ, Ali Fuat (2006), “Mutasarrıf”, *TDİA*, C.31, s.377-379
- ÖZER, Mehmet (2018), “Aksaray İli Cumhuriyet Dönemi Yapıları”, *III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu*, s.294-319
- ÖZKAN, Süleyman (1994), “Aksaray İli Arkeoloji Araştırmalarına Toplu Bir Bakış”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX, s.159-172
- ÖZKAYA, Yücel (2002), “Kaymakam”, *TDİA*, C.25, s.84-85
- ÖZTÜRK, Cemil (2005), “Mondros Mütarekesi”, *TDİA*, C.30, s.271-273
- ÖZTÜRK, İbrahim (2008), “Konya Vilayet Salnamelerine Göre Niğde Sancağı’ndaki Eğitim-Öğretim, *Niğde, Aksaray ve Nevşehir Tarihi Üzerine*, Ed. Musa Şaşmaz, İstanbul, s.107-129
- ÖZTÜRK, İbrahim (2018), “1927 Nüfus Sayımına Göre Aksaray Vilayetinin Nüfus Özellikleri”, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C.16, S:3, 581-596
- SAĞIR, Yusuf (2016), “Osmanlı Su Vakıfları”, *Tarihin Peşinde*, S.15, s.445-73
- SARI, Muhammed (2013), “Yeni Türk Devletinin İlk Maarif Vekâleti (Kuruluşu ve Çalışmaları 1920-1923)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.54, s.169-194
- SARIAY, Ercüment (2016), “II. Meşrutiyet Döneminde Anadolu’da Suç Ve Suçlular: 1912 Aksaray Kazası Örneği”, *I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu*, s.220-238
- SARIKOYUNCU, Ali (2002), “Millî Mücadele’de Din Adamları ve Atatürk” *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celal Güzel vd, C.15, s.935-948
- SATILMIŞ, Selahattin (2017), “Aksaray’da Büyük Bir Afet:1911 Sel Felaketi”, *TurkishStudies*, s.131-152
- SAYDAM, Abdullah (2002), “Tanzimat Reformları”, *Genel Türk Tarihi*, c.7, Ankara, s.268.
- ŞAHİN, İlhan (1989), “Aksaray”, *TDİA*, II, s. 291-292
- ŞAHİN, Yusuf, Aysun Yemen (2017), “İbn-İ Battuta ve Evliya Çelebi Seyahatnamelerinden Hareketle Bir Marka Kent Olarak Aksaray”, *II. Uluslararası Aksaray Sempozyumu* (26-28 Ekim), s.762-774
- ŞAŞMAZ, Musa (2005), “Niğde ve Çevresinde Kıtık (1887-1892)”, *Niğde Tarihi Üzerine*, Ed. Musa Şaşmaz, İstanbul, s.181-209
- ŞAŞMAZ, Musa (2019), “Aksaray’ın İdari Taksimati (1920-1927)”, *CAHIJ*, S.13, s.150-153
- TAMER, Aytül-Alanur Çavlin Bozbeyoğlu (2004), “1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki yeri: Basında Yansımalar”, *Nüfusbilim Dergisi\Turkish Journal of Population Studies*, s.73-88

- TEKELİ, Osman (2008b), “Aksaray Vilayet Gazetesi’ne Göre Aksaray’ın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu (1926–1933)”, *Niğde, Aksaray ve Nevşehir Tarihi Üzerine*, Ed. Musa Şaşmaz, İstanbul, s.185-239
- TOPAL, Nevzat (2006), “Karamanoğulları Döneminde Aksaray’da İskân ve Mahalleler”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 20, s.2017-216
- TOPAL, Nevzat (2017), “Aksaray Sancağı Mahalle ve Köy İdarelerinde Muhtarlık Teşkilatının Kurulması (1835)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.16, S.2, 524-535
- TUĞLUOĞLU, Fatih (2012), “Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Nüfus Sayımı: 20 İlkteşrin 1935 “Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25, s. 55-78
- TURAN, Şerafettin (2003), “Lozan Antlaşması”, *TDİA*, C.27, s.214-217
- ULUIRMAK, Sadi (1975a), “Belediye”, *Hasandağı Gazetesi*, (24 Ocak 1975), s.1
- ULUIRMAK, Sadi (1975b), “Belediye”, *Hasandağı Gazetesi*, (27 Ocak 1975), s.1
- ULUIRMAK, Sadi (1975c), “Belediye”, *Hasandağı Gazetesi*, (28 Ocak 1975), s.1
- UYANIK, Necmi, Muhammed SARI (2011), “Cumhuriyet Döneminde Yaşanan Kuraklık Felaketleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarihin Peşinde*, S.5, s141-176
- YILMAZ, Mehmet (2017), “Aksaray’da 1303 Kıtlığı”, *II. Uluslararası Aksaray Sempozyumu*, s.415-426

İnternet kaynakları:

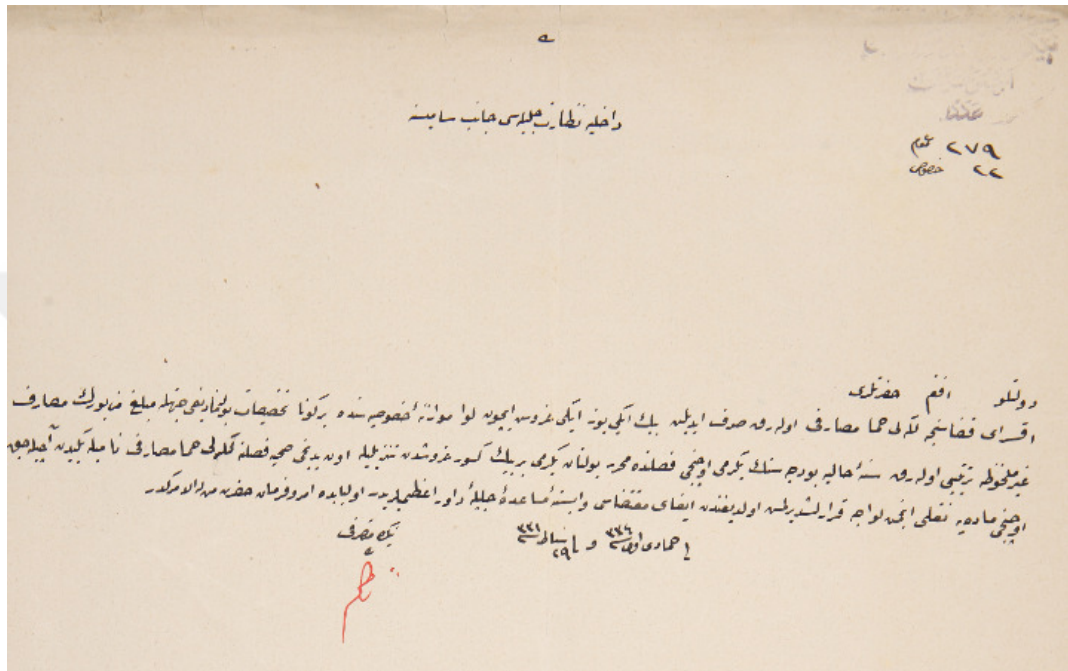
- <https://www.aksaray.bel.tr/kurumsal-89> - (04.06.2019/20:35)
- <http://gaziaksaray.meb.k12.tr/>(24.11.2018/19:20)
- <http://aksaraygazipasaio.meb.k12.tr/>(24.11.2018/09:45)
- [http://www.corumlu.com/valiler.htm./](http://www.corumlu.com/valiler.htm/)
- [http://kentarsivi.corum.bel.tr/wp-content/uploads/2017/12/cumhuriyetin-15.y%C4%B1l%C4%B1nda-%C3%A7orum.pdf-\(05.01.2020/22.02\)](http://kentarsivi.corum.bel.tr/wp-content/uploads/2017/12/cumhuriyetin-15.y%C4%B1l%C4%B1nda-%C3%A7orum.pdf-(05.01.2020/22.02))
- <https://evrimagaci.org/typhus-tifus-670> (24.12.2018/22.25)
- <https://www.haberaksaray.com/istanbuldan-selam-getirdim-6556.html-05.01.2020/22:41>

Görüşülen Kişiler:

- Mahir SÜDEMEN (1927-2011, Aksaray doğumlu), emekli öğretmen ve gazeteci, görüşme tarihi: 27 Eylül 2010
- Kevork ŞAHİN (1936, Aksaray doğumlu, İstanbul/Kadıköy’de yaşıyor), esnaf emeklisi, görüşme tarihi: 8 Nisan 2016
- Orhan TAPAN (1942, Aksaray doğumlu), esnaf, görüşme tarihi: 11 Mayıs 2019

EKLER

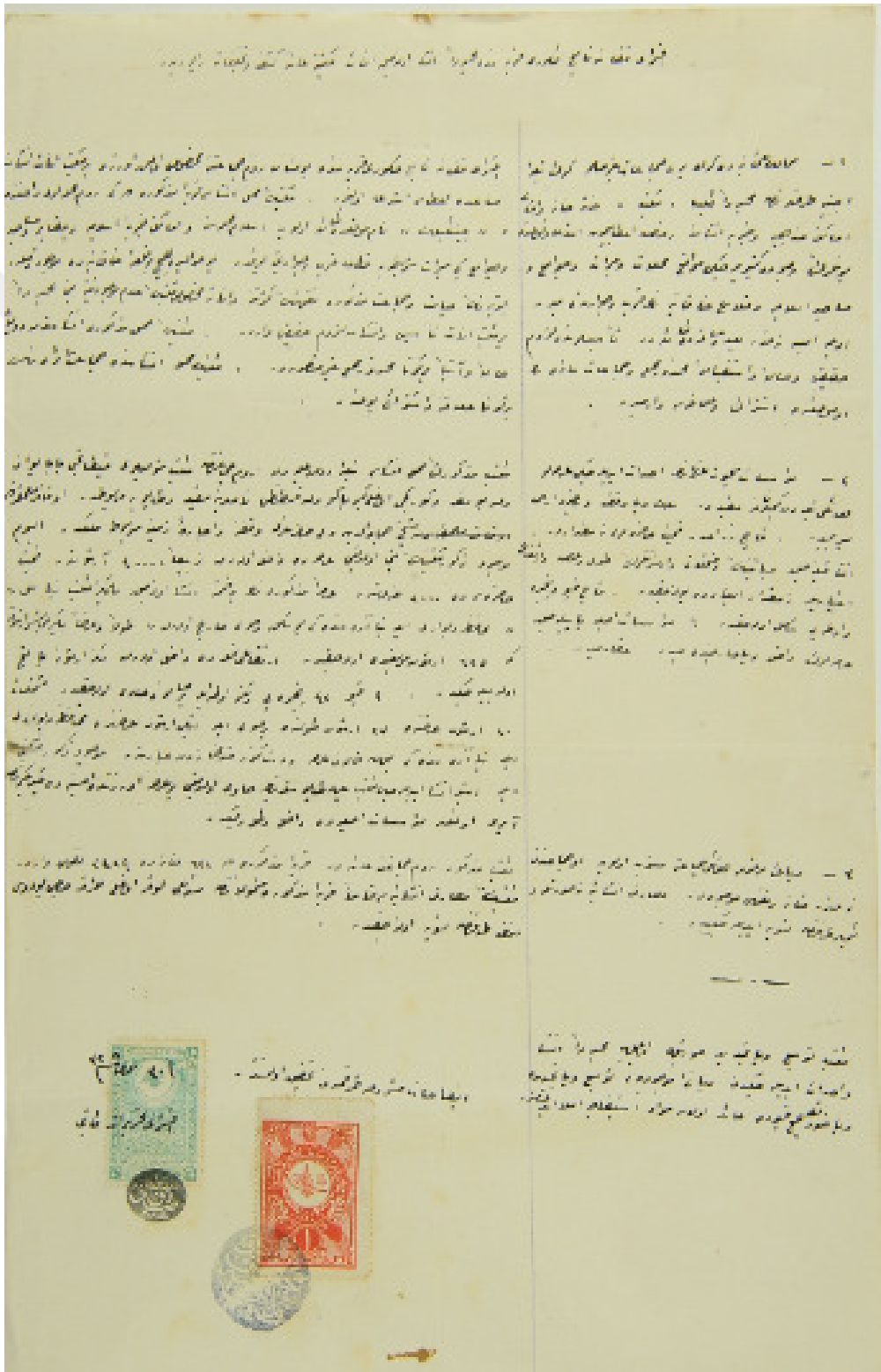
EK 1: Aksaray Kazası'nda görülen lekeli humma [tifüs] hastalığıyla mücadele esnasında harcanan paranın, 1915 yılı Niğde Livası bütçesinden karşılanmasının uygun olacağı hakkında, Niğde Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazı. 13 Mart 1916 tarihli (BOA, DH. UMVM, 37/37-1)

EK 2: Aksaray'da 500 kişilik gönüllü taburun kurulduğunu bildiren 11.9.1920 tarihli telgraf (ATASE arşivi)

[illegible]

EK 3: Aksaray'ın Gelveri köyünde Rum cemaati tarafından yaptırılacak kız okulu ile ilgili hazırlanan rapor. 13 Mayıs 1912 tarihli (BOA, ŞD, 1773 / 16 – 10)

EK 4: Vali Yusuf Ziya Bey'in görevinin bitmesiyle alakalı 25.5.1932 tarihli karar

T. C.
BAŞVEKÂLET
Muamelât Müdürlüğü
Şube:
Sayı: 12903

KARARNAME

Aksaray Valisi Yusuf Ziya beyin , görülen lüzuma mehni , Vekâ-
let emrine alınması , Dahiliye Vekâletinin /5/932 tarih ve 5586 x
numaralı tezkeresiyle vukubulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heye-
tince 24/5/932 tarihinde tasvip ve kabul olunanmıştır .

24/5/932

REİSİCUMHUR

Yazı: M. Kem.

Bş.V. V. <i>S. Refik</i>	Ad.V. <i>Yusuf Kemal</i>	M.M.V. <i>Kemal</i>	Da.V. <i>S. W. W.</i>
Ha.V. V. <i>S. W. W.</i>	Ma.V. <i>Mehmedullah</i>	Mf.V. <i>Emet</i>	Na.V. <i>W. W. W.</i>
İk.V. <i>S. Refik</i>	S.İ.M.V. <i>S. Refik</i>	G.İ.V. <i>Ali Rıza K.</i>	Zr.V. <i>M. W. W.</i>

080	18	01	02	29	41	20
-----	----	----	----	----	----	----

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRÜ (OCU)
Sıra :
Sayı : 12960

KARARNAME

Münhal bulunan Aksaray Valiliğine Şebin karahisar Valisi Arifxx
Hikmet Beyin tayini; Dahiliye Vekâletinin 8/6/932 tarih ve 6017 numara-
ralı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 9/6/
932 tarihli iktimanda tasvip ve kabul olunmuştur .

9/6/932

REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal

Bş.V.

[Signature]

Ad.V.

M.M.V.

[Signature]

Da.V.

[Signature]

Ha.V.

[Signature]

Ma.V.

[Signature]

Mi.V.

[Signature]

Na.V.

[Signature]

İk.V.

[Signature]

S.İ.M.V.

[Signature]

G.İ.V.

[Signature]

Zr.V.

[Signature]

030	18	01	02	23	44	17
-----	----	----	----	----	----	----

EK 6: 1891'de Gelveri Erkek Rum Mektebi⁷⁹

EK 7: Aksaray Türk Ocağı Binası (günümüze gelememiştir)

⁷⁹Aleksandros Iatropulos tarafından çekilmiştir.

EK 8: Aksaraylı Bir Halk Şairinin Dilinden 1290 Kıtlığı, (Hasandağı, 1952, Yıl:2, S.12, s.4.)

*Kaza-yı Rabbânî geldi bir belâ
Sene bin iki yüz doksan içinde
Yetiştî cihane kâh ile galâ
Tutuştı ciğerler büryan içinde*

*Çekildi pınardan tükendi mâ'lar
Lodos yeli bulutları kovalar
Rahmetten müberrâ oldu havalar
Düşmedi bir katre içinde*

*O zaman bir hırsır düştü insana
Çok kavga kıldılar âb-ı revana
Çıkmaz oldu zahireler meydana
Bulunmazdı sevki sultan içinde*

*Acayıptır hele dinle bu sözü
Bahar geldi gövermedi yeryüzü
Hazret-i lemyezel bununla bizi
Terbiye eyledi bir an içinde*

*Başladı ol zaman helake devran
Kırıldı ağnam, bî-hesap hayvan
Nice bin yolcular Hüdâ'ya ol an
Canı teslim etti ferman içinde*

*Kimse gelip gitmez bağlandı yollar
Dumandan seçilmez sahralar beller
Bu sene şerhinde aczini diller
İtiraf eyledi noksan içinde*

*Tükendi ol dahi gitti kararı
Kuruldu ol saat ayırık pazarı
Çok kimse ayırıktan buldu ticari
Bakkal malı gibi dükkân içinde*

*Bu ahvale eyler matüm ü yası
Sürdü kapısından oğlun babası
Oğullar babaya oldular asi
Bir oldu her kişi yeksan içinde*

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-soyadı : Mustafa Fırat GÜL
Doğum yeri/tarihi : Aksaray, 1979
Medeni Hali : Evli, 3 Çocuk Babası
İletişim Bilgileri : mustafafiratgul@gmail.com, 0 536 663 22 61

EĞİTİM

1994-1998 Gülağaç Lisesi
2002-2007 Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü
2010-2012 Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı

İŞ DENEYİMİ

2006-2020 Aksaray Belediyesi Kültür Müdürlüğü'nde eğitmen

YABANCI DİL

İngilizce YDS: 56

YAYINLARI

Kitaplar

2009, *Necip Fazıl ve Tiyatro*, Kömen Yay. (2. Baskı 2018'de Y. Aksaray Gzt. Yay.)
2011, *Eski(me)yen Aksaray Fotoğrafları*, ATSO Yayınları
2011, *Çiftçim Diyor Ki*, (yay. haz.) Yeni Aksaray Gzt. Yay.
2011, *Aksaray Şehit ve Gazileri*, Aksaray Belediyesi Yay.
2012, *Feryat ve Çağrı*, (yay. haz.) İz Yayıncılık
2013, *Bir Zamanlar Aksaray'da Ticaret*, Aksaray Üniversitesi Yay.
2013, *Eski(meyen) Aksaray Fotoğrafları 2*, Aksaray Üniversitesi Yay.
2014, *Aksaray Azm-i Millî T.A.Ş.*, Aksaray Belediyesi Yay.
2014, *Manzum Osmanlı Tarihi*, (yay. haz.) Bursa B.Ş.Beld. Yay.
2014, *Aksaray Dağarcığı* (Z. Erdal ile), (yay. haz.) Y. Aksaray Gzt. Yay.
2014, *Aksaray'ın Tek Şer'iyye Sicili* (O. Özdil ve E.Y. Azap ile), TBB Yay.
2016, *Eski(meyen) Aksaray Fotoğrafları 3*, Aksaray Üniversitesi Yay.
2016, *Aksaray'da Medfun Ecdâd'a Meftun Ahfâd* (A. Kuşsan ile), Aksaray Beld. Yay.
2016, *Aksaray'da Muhasebecilik*, (editör) AKSMMMO Yay.
2017, *Aksaray Ulu Câmi* (Z. Erdal ve O. Özdil ile), Aksaray Belediyesi Yay.

- 2017, *Kocaeli Noter Defteri -1-*(yay. haz.) (Geç Osmanlı Dönemi), TBB Yay.
- 2017, *Kocaeli Noter Defteri -2-*(yay. haz.) (Erken Cumhuriyet Dönemi), TBB Yay.
- 2018, *Balıkesir Vilayeti Coğrafyası*, (yay. haz.) (Alper Uzun ile), Pegem Yay.
- 2020, *Meçhul Bir Subayın Seydibeşir Esaret Kampı ve İstiklal Harbi Günlüğü*, (yay. haz.) Bilge Kültür Sanat Yay.

Katkıda bulunduğu kitaplar

- 2014, *Aksaray İli Yatırım Kataloğu*
- 2015, *Kapadokya Tarihî Kentler: Gelveri*

Makaleler

- 2010, *Abdullah Sabri Karter'in Hayatı, Kişiliği, Faaliyetleri ve Aksaray Dağarcığı İsimli Eseri*, Akdeniz San'at Dergisi, S.6. s.87-102.
- 2011, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Aksaray’ın Önemli Müteşebbisi: Vehbi (Çorakçı) Bey’in Hayatı, Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri”, Tarihî Peşinde, S.6. s.135-152.
- 2013, *Aksaray Şehrini İktisadi Tarihi Hakkında bir Deneme*, Çanakkale Arş. Türk Yıllığı,
- 2013, *Aksaray Şehri’nde İkinci Nuh Tufanı*, Tarihî Peşinde (O. Özdiil ile)
- 2013, *Nevşehirli Damâd İbrahim Paşa’nın İskân Faaliyetleri: Lâle Devri’nin Şanlı Şehri Nevşehir*, Tarihî Peşinde Dergisi
- 2014, *Arşiv Belgeleri Işığında Bir Şehrin Doğuşu: Muşkara’dan Nevşehir’e (İmar Faaliyetleri)*, Tarihî Peşinde Dergisi
- 2019, *Feridun Nafiz Bey’in Aksaray Notları*, TAED (Erzurum Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi) (Z. Erdal ile)
- 2019, *Tarihi Coğrafya Perspektifinden “Balıkesir Vilayeti Coğrafyası*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Bildiriler

- 2013, *Osmanlı Dönemi’nde İlgin’da Kaymakamlık Yapan Mehmed Âtîf Bey*, II. Ulusal İlgin Sempozyumu (İlgin, Konya)
- 2018, *Osmanlı İzmit’inin Kozmopolit Yapısı Hakkında Bazı Düşünceler*, 5. Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu, (İzmit, Kocaeli)
- 2018, *Seydibeşir Esir Kampı’nda Neler Oldu? XII. Balkan Tarihi Kongresi* (Samsun)
- 2019, *Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Hukuk Penceresinden Kocaeli*, 6. Uluslararası Millî Mücadelede Servetiye Cephesi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu, (İzmit, Kocaeli)
- 2019, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Balkanlardan Türkiye’ye Gelen Muhacirler Hakkında Bazı Düşünceler*, XII. Balkan Tarihi Kongresi (Samsun)

